

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ХАРЧУВАННЯ ТА ТОРГІВЛІ**

КРАЇНОЗНАВСТВО

Інформаційно-методична збірка

Харків 2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський державний університет
харчування та торгівлі

О.А. Кулініч

КРАЇНОЗНАВСТВО

*Інформаційно-методична збірка
для здобувачів економічних спеціальностей*

Харків 2021

Рецензенти: канд. екон. наук, проф. Н.Г. Ушакова
канд. екон. наук, проф. Т.В. Андросова

Кулініч О.А. Країнознавство: інформ.-метод. збірка для здобувачів економічних спеціальностей/ Харк. держ. ун-т харч. та торгівлі. – Харків, 2021. – 136 с. Бібліогр.: 32 назв.

Інформаційно-методична збірка є систематизацією матеріалу загальних відомостей про стан і тенденції розвитку світового суспільства; містить докладну характеристику особливостей економіки і культурного розвитку різних країн, що згруповані в залежності від географічного простору в регіони світу; включає питання для самоперевірки, тематику індивідуальних завдань за темами, завдання для контролю знань. Видання призначено для здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей.

Схвалено науково-методичною комісією навчально-наукового інституту економіки та фінансів ХДУХТ
Протокол від 10 лютого 2021 р. №9
Схвалено вченою радою ХДУХТ
Протокол від 18 лютого 2021 р. №9
Схвалено редакційно-видавничою радою ХДУХТ
Протокол від 17 лютого 2021 р. №15

© О.А. Кулініч, 2021
© Харківський державний
університет харчування та торгівлі, 2021

ВСТУП

Метою створення інформаційно-методичної збірки «Країнознавство» для здобувачів економічних спеціальностей є систематизація інформації у формуванні знань про населення, історію, культуру, природу і господарство країн світу в обсязі, достатньому для об'єктивного світорозуміння і вирішення практичних завдань зовнішньоекономічної діяльності; оволодіння студентами сучасними знаннями про функціонування світової економіки, економіки основних груп країн, соціально-економічних моделей їх розвитку, динаміки, структури господарства і факторів економічного зростання. Її найважливіші особливості: системний і енциклопедичний характер висвітлення законів і тенденцій розвитку країн світу, глибокий аналіз, виваженість оцінок і висновків, лаконічність подання матеріалу.

Курс «Країнознавство» представлений з набору окремих країнознавчих характеристик, що складаються за стандартним планом:

1. Загальна характеристика сучасної світової економіки.
2. Моделі соціально-економічного розвитку країн.
3. Природа країни.
4. Історія країни.
5. Населення і культура.
6. Розвиток і розміщення господарства.
7. Територіальні розходження.
8. Економічні особливості.

Запропонована інформаційно-методична збірка складається з двох розділів, крім того в ній містяться питання для самоперевірки, контрольні завдання, тематика індивідуальних завдань (есе), теми рефератів і доповідей, що допоможе здобувачам самостійно більш поглиблено вивчити та засвоїти матеріал.

У розділі «*Економіка і територіальні розходження*» представлено дослідження національних економік, закономірностей їх розвитку та місця в світовій економічній системі в цілому, її структури, сфер і регіонів, а також виявлення загальної характеристики груп країн та окремих особливостей розвитку.

Такого роду інформація потребує постійного оновлення матеріалу при підготовці до занять за допомогою використання публікацій у періодичній літературі і статистичних даних нових довідників типу «Економіка країн світу», «Міжнародна економіка» та ін. З цього приводу доречним є список рекомендованої літератури, що структурований за переліком основних і додаткових джерел.

Кожна характеристика країн виявляється величезною за кількістю інформації. Тому у другому розділі навчально-методичного посібника «*Провідні країни світу: історія, культура, традиції*» розміщено матеріали, що містять незмінні дані. Приводяться короткі енциклопедичні довідки про

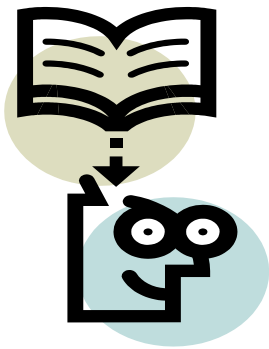
історію і культуру, способи життя людей і характери народу провідних країн, що представляють різні регіони і цивілізації.

Важливе місце серед чинників, що характеризують економіку країни, надається у розділі тим, котрі не можна виразити у цифрах чи формулах, проте їх врахування має вагоме значення. Це – культурні й етнопсихічні особливості кожного народу, що сформовані природно-географічними й історичними обставинами і наклали свій відбиток на формування специфічної, притаманної даному етносу поведінки, ментальності, реагування на ті чи інші обставини. Ця специфіка відбивається і на економічних відносинах як у середині країни, так і в її зовнішньоекономічних стосунках.

В інформаційно-методичній збірці етнокультурні особливості в економічній сфері розглядаються у трьох проявах: матеріальна культура (в контексті економічних відносин представлена у традиціях побуту, у наданні переваг споживанню певної групи товарів та послуг), культура виробництва (рівень розвитку країни, рівень освіти населення, соціально-економічна організація виробництва, історичні традиції праці) і культура ділового спілкування або ділова етика (відмінності у способах, манерах, традиціях ділового спілкування, які є проявом етнокультурних особливостей різних народів).

Матеріал в інформаційно-методичній збірці розташовано за географічною ознакою: країни згруповані в залежності від їхньої притаманності до того чи іншого географічного простору. В якості детермінантів виступають найбільші географічні регіони – Європа, Азія, Північна Америка, Південна Америка, Африка.

Здобувачі вищої освіти повинні отримати навички системного підходу до об'єкту досліджень, зіставлення факторів і моделей економічного розвитку й аналізу сучасних тенденцій динаміки світової економічної системи.

Питання для самоперевірки

Тематика індивідуальних завдань

Завдання для контролю знань

Розділ 1

«Економіка і територіальні розходження»

Загальна характеристика сучасної світової економіки.

1.1. Формування світової економічної системи.

Світова економічна система почала складатися дуже давно, але остаточно сформувалася на рубежі ХІХ-ХХ ст. Особливо великий внесок у її становлення внесли активне поширення ринкових відносин, великі географічні відкриття ХV-ХVІІ ст., поява в ХІХ в. машинної індустрії й сучасних засобів транспорту і зв'язку. Розподіл і закріплення земель за окремими державами й визнання його співтовариством інших держав (Берлінська конференція 1885-1887р., що закріпила розділ Африки за європейськими державами) поклали *початок існування світу як системи.*

У цей час були завершені розвідка та захоплення нових земель, що визначило подальший розвиток світу, як колоніальної системи. Утворився *світовий ринок товарів і послуг*, підсилювався рух між країнами і регіонами економічних ресурсів - капіталу, робочої сили, підприємницьких здібностей, технологій. Світова економіка до І світової війни характеризувалася значно більш низьким рівнем виробництва, споживання і якості життя. У її господарській структурі домінувало сільське господарство, у промисловості - легкі й харчові виробництва кустарних і малих підприємств, сфера послуг була представлена в основному торгівлею, домашньою роботою по найму. У той же час світове господарство відрізнялося високим ступенем участі в ньому національних економік як у сфері торгівлі, так і в інвестиційній діяльності. Транснаціональні компанії були невеликі за чисельністю, інтеграційні об'єднання були відсутні, а міжнародні організації були малочислені і слабкі. Господарське життя було за багатьма показниками більш ліберальне, ніж зараз. Світ існував на єдиній політичній і приватнокапіталістичній основі.

Період з початку І світової війни до початку 50-х рр. характеризується згортанням світогосподарських зв'язків у ході двох світових воєн, революцій і громадянських воєн, економічної кризи 30-х рр. Відновлення довоєнного (1913р.) рівня економічних зв'язків відбулося в 50-і рр. Крім того, з 1917р. світ став розвиватися під впливом суперечливої взаємодії двох систем - капіталізму і соціалізму.

Період 50-70-х рр. - час виникнення *інтеграційних угруповань* (ЄС, СЕВ), активна *транснаціоналізація* світової економічної системи, жваве переміщення економічних ресурсів, успіхи соціалістичних і країн, що розвиваються.

Період 80-90-х рр. - перехід найбільш розвинених країн світу в епоху *постіндустріалізації*, криза і розпад світової соціалістичної системи, перехід колишніх соціалістичних країн до ринкового господарства, період подолання економічної відсталості слаборозвинених країн, лібералізація внутрішнього й зовнішнього життя всіх країн світу і її глобалізація.

1.2. Найважливіші риси світової економіки.

Для світової економіки характерні наступні риси:

1. *Глобалізація світової економічної системи* з посиленням взаємозалежності національних економік на основі *поглибленої транснаціоналізації* всього господарства.

2. *Інтенсивна регіональна інтеграція* з утворенням величезних економічних просторів і сегментацією світового ринку, утворенням секторів єдиного світового господарства - щодо замкнутих торгово-економічних блоків і інтеграційних угруповань.

3. *Лібералізація господарського життя у світі* з постійним збільшенням відкритості національних економік.

4. *Циклічність розвитку глобальної економіки*, що впливає на динаміку, темпи та пропорції економік окремих країн - елементів міжнародної господарської системи.

5. *Постіндустріалізація* сучасної світової економіки з домінуванням інтелектуально-інформаційного фактору національного і світового розвитку.

6. *Розрив у рівнях економічного розвитку країн* і спроби його подолання.

1.3. Економічна структура світу.

Економічна структура світу являє собою складну сукупність функціональних, галузевих і регіонально-територіальних сфер, що утворюють єдину органічну *мегасистему* з величезною мережею економічних між- і внутрігалузевих розгалужень, взаємозв'язків і взаємодій. *Функціональними елементами* цієї мегасистеми є наступні:

Науково-технічна сфера. Для неї характерне формування світового ринку технологій, "ноу-хау", патентів і ліцензій, інжинірингових і інформаційних послуг. Посилення значення науки і техніки в господарстві: кожні 2,5-3 роки подвоюється кількість заявок на наукові відкриття і вишукування, кожні 7-10 років подвоюється кількість наукових співробітників у розвинених країнах. Провідні позиції в міжнародному технологічному обміні утримують США - 2/3 продажу ліцензій, потім Японія, Німеччина, Великобританія, Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Швеція. Зросла активність на ринку технологій Австралії, Нової Зеландії, Бразилії, Мексики, Марокко та інших країн. Загальний обсяг продажу наукомісткої продукції на міжнародному ринку становить 2,3 трлн. дол. Із цього обсягу на частку США припадає 39%, Японії - 30, Німеччини - 16.

Виробничо-інвестиційна діяльність. Міжнародне виробництво здійснюється в наступних формах: транснаціональні компанії, спільні підприємства, міжнародні інвестиційні проекти, вільні економічні зони і т.д. Їхня діяльність становить 30-50% матеріального фінансового й технологічного обороту світової економіки і заснована на використанні переваг власності, розміщення, інтернаціоналізації, масштабів. Міжнародна інвестиційна діяльність здійснюється у формі портфельних (облігації, акції) і прямих (реальні капіталовкладення або експортні інвестиційні товари, передача технологій, досвіду управління) інвестицій. Найбільші експортери капіталу: Японія, США, Франція, Німеччина, Великобританія - частка економічно розвинених країн перевищує 95%.

Міжнародний ринок, світова торгівля. В 1900 р. обсяг світової торгівлі відносно ВВП становив 12%, а в середині 80-х - 26%. В 2007 р. обсяг світового експорту досяг 4 трлн. дол., приблизно половину його становить частка п'яти провідних країн світу - США, Німеччина, Японія, Франція, Великобританія. У структурі світового товарного експорту збільшується частка готових промислових виробів при відповідному зменшенні частки сировинних товарів. Вирішальний вплив на динаміку і структуру міжнародної торгівлі здійснює сучасна науково-технічна революція.

Валютно-фінансова система. Її головна функція проявляється в ефективному забезпеченні платежів за експорт і імпорт між окремими країнами й створенні сприятливих умов для розвитку міжнародної системи виробництва та поділу праці. Річний обсяг міжнародних фінансових операцій в 10-20 разів перевищує масштаби світової торгівлі і становить 150 трлн. дол. Міжнародні валютно-кредитні відносини формуються на основі платоспроможності країни, але розвиваються самостійно, накладаючи відбиток на всю світову економіку і систему відносин. Характерні риси міжнародної валютно-фінансової системи: наявність плаваючих валютних курсів; диверсифікованість ліквідних механізмів; функціонування міжгалузевої системи, міжнародних фінансових центрів; наявність світової телекомунікаційної мережі, що об'єднала міжнародну валютно-фінансову систему в органічну цілісність.

1.4. Головні сфери світової економіки.

Всі країни світу розділені на три великі групи, що відповідають основним типам соціально-економічного розвитку.

Країни з розвинутою ринковою економікою - індустріально розвинені країни, що входять до складу Організації Економічного Співробітництва й Розвитку (ОЕСР).

Перехідні економічні системи, які утворилися в Східній Європі і колишньому СРСР.

Країни, що розвиваються, у складі яких виділяються також нові індустріальні країни і найменш розвинені країни.

Критеріями для поділу країн за сферами світової економіки є характер економіки (ринкова або перехідна) і рівень соціально-економічного розвитку країни. Показники останнього наступні: обсяг ВВП і НД та на душу населення, чисельність населення й трудових ресурсів, галузева структура ВВП, рівень споживання матеріальних благ, освіти і культури, розвиненість соціальної і виробничої інфраструктури, соціальна диференційованість і ступінь соціальної захищеності населення та ін.

При визначенні показника виробництва ВВП/ВНП на душу населення враховується паритет купівельної спроможності (ПКС) - співвідношення між національними валютами за їхньою купівельною спроможністю. ПКС застосовується в аналітичних цілях: для держав з перехідною економікою і країн, що розвиваються, характерне перевищення ПКС їхньої національної валюти над її обмінним курсом, для розвинених країн - навпаки, ПКС частіше нижче обмінного курсу (за винятком США, де ПКС долара повністю збігається з його обмінним курсом).

Для галузевої структури ВВП країн з високим рівнем розвитку характерна перевага сфери послуг і невелика частка сільськогосподарського виробництва, у промисловості - домінування обробного сектору. Більша частка сфери послуг і промисловості в структурі ВВП деяких країн, що розвиваються, пояснюється широким розвитком туризму або торгівлі, або добувної промисловості.

Головні показники рівня і якості життя: тривалість життя, захворюваність різними хворобами, стан особистої безпеки, природного середовища, безробіття, рівень споживання різних товарів і послуг. Комплексним показником, що узагальнює найбільш важливі з них, є *індекс людського розвитку (Ілр)*. Він визначається як середньоарифметичне з індексів майбутньої тривалості життя (*Імтж*), рівня освіти населення (*Ірон*) і рівня життя (*Ірж*). *Імтж* визначається з відношення різниці фактичної тривалості життя в країні й мінімальної тривалості життя у світі (25 років) до різниці максимальної (85 років) і мінімальної тривалості життя у світі. *Ірон* розраховується як середньозважена величина із частки грамотних у віці старше 15 років (вага 2/3) і частки учнів у віці до 24 років (вага 1/3). *Ірж* спрощено може бути представлений як відношення національного ВВП на душу населення, що скоректований по ПКС, до середньосвітового значення цього показника. Середньосвітовий *Ілр* становить приблизно 0,76, у найбільш розвинених країнах він наближається до 1, а в найменш розвинених до 0,2.

1.5. Типи інтеграційних угруповань у світі.

Міжнародна економічна інтеграція — це процес зрощення економік сусідніх країн у єдиний господарський комплекс на основі стійких економічних зв'язків між їхніми компаніями. У нинішній світовій економічній системі одержали поширення *регіональні економічні угруповання*. Для їхнього виникнення необхідний досить високий ступінь

розвитку економічних і політичних відносин, структурна диверсифікованість національних господарств, зрілість ринкових і фінансових структур.

Наприкінці ХХ ст. міжнародна економічна інтеграція стала потужним інструментом прискореного і гармонічного розвитку регіональних економік і підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку країн-учасниць інтеграційних угруповань.

Європейський Союз (ЄС) - економічний, валютний і політичний союз найбільш розвинене інтеграційне угруповання у світі. Функціонування ЄС забезпечується цілою системою органів: Рада Європейського союзу (РЕС) - законодавчий орган, Комісія ЄС (КЕС) - виконавчий орган рішень РЕС; Європейський парламент (ЄП); Європейський суд; аграрний фонд ЄС, покликаний сприяти модернізації аграрного сектора та протидіяти масовому руйнуванню фермерських господарств; Європейський соціальний фонд, що полегшує трудову міграцію в інтеграційному просторі; Європейський фонд регіонального розвитку; Європейський інвестиційний банк.

НАФТА - Північноамериканська асоціація вільної торгівлі між США, Канадою й Мексикою (з 01.01.1994р.). Її завдання - активізація інтеграційних процесів на континенті з метою збереження конкурентоспроможності і прибутку американських корпорацій на світовому ринку, розширення американського експорту і збільшення кількості робочих місць.

МЕРКОСУР - Південноамериканський загальний ринок - торгово-політичний союз Латинської Америки (1991р.), що включає Аргентину, Бразилію, Парагвай і Уругвай. У перспективі передбачається утворення всеамериканської зони вільної торгівлі на основі НАФТА і МЕРКОСУР.

АСЕАН - одне з угруповань Азіатсько-Тихоокеанського регіону, що включає Індонезію, Малайзію, Таїланд, Філіппіни, М'янма, Бруней, Лаос і В'єтнам, у перспективі повинна ввійти і Камбоджа. Створене в 1967 р. з метою сприяння соціальному і економічному розвитку країн-членів, співробітництва в промисловості та сільському господарстві, проведенні науково-дослідних робіт. До 2008 р. планується створення зони вільної торгівлі, поглиблення співробітництва в сфері послуг, сільського господарства, створення регіону світу, свободи і нейтралітету, поглиблення співробітництва, особливо з розвиненими країнами Тихоокеанського і Північноамериканського регіонів. У цей час країни АСЕАН перебувають під впливом кризи 1997-1998 р.

АТЕС - міжурядовий форум (1989 р.), що поєднує 18 держав Азіатсько-Тихоокеанського регіону - Австралію, Бруней, Гонконг, Канаду, Китай, Кірибаті, Малайзію, Маршаллові острови, Мексику, Нову Зеландію, Папуа-Нову Гвінею, Південну Корею, Сінгапур, США, Таїланд, Тайвань, Філіппіни, Чилі. Ціль - створення зони вільної торгівлі і лібералізації інвестиційної сфери до 2020 р.

Останнім часом зростає частка Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР). На його країни вже припадає близько 60% світового виробництва

ВВП, 40% світової торгівлі. Швидкими темпами розвиваються внутрішньорегіональні процеси, особливо торгівля та інвестиційна діяльність.

СНД - Співдружність Незалежних Держав, що включає всі колишні республіки СРСР, крім прибалтійських, - виникла після розпаду СРСР з метою призупинити дезінтеграційні процеси, особливо в стратегічно важливих сферах господарства - поставка енергоносіїв, транспорт, зв'язок і т.д. З 1996-1997 р. підсилюються прагнення до інтеграції на нових основах з урахуванням виниклих змін. Перспективи СНД пов'язані з надією на подолання спільними зусиллями труднощів економічної трансформації.

1.6. Основні типи міжнародних економічних організацій.

Міжнародні економічні організації - інституціональні механізми для оперативного вирішення глобальних проблем людства. Всі вони підрозділяються на дві категорії: міжурядові (міждержавні), створені на основі міжурядової угоди, і неурядові, до складу яких входять об'єднання виробників, компанії і фірми, наукові товариства та ін. організації. По функціональних особливостях виділяються наступні види міжнародних економічних організацій:

1. *Міждержавні універсальні організації*, мета і предмет діяльності яких становить інтерес для всіх держав світу. Це насамперед система Організації Об'єднаних Націй, що включає Організацію Об'єднаних Націй (Генеральна Асамблея, Рада безпеки, Економічна і Соціальна Рада, Рада по установленню опіки, Міжнародний суд і Секретаріат) та спеціалізовані установи ООН, що є самостійними міжнародними економічними організаціями: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Всесвітня торговельна організація (ВТО) і Конференція ООН по торгівлі і розвитку (ЮНКТАД).

2. *Міждержавні організації регіонального та міжрегіонального характеру*, що створюються державами для вирішення різних питань, у т.ч. економічних і фінансових. Наприклад, Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР), Організація економічного розвитку і співробітництва (ОЭСР), що поєднує промислово розвинені країни різних регіонів світу.

3. *Міжнародні економічні організації, що функціонують в окремих сегментах світового ринку*, найчастіше виступають у формі товарних організацій. Наприклад: ОПЕК (1960 р.) – організація країн - експортерів нафти, Міжнародна угода по олову (1956 р.), Міжнародна угода по какао (періодично з 1970 р.), Міжнародна угода по каві (з 1960 р.), Міжнародна угода по текстильним товарам (МУТТ, 1974 г).

4. Міжнародні економічні організації, представлені *напівформальними об'єднаннями* типу «сімки» (США, Японія, Канада, ФРН, Франція, Великобританія та Італія). Будучи лідерами світового господарства, вони впливають на загальну лінію поведінки світового співтовариства і

визначають політику МВФ, МБРР та ін. міжнародних економічних організацій. До них відносять також: Паризький клуб країн-кредиторів (на міждержавному рівні) і Лондонський клуб (на міжбанківському рівні).

5. Різні торгово-економічні, валютно-фінансові та кредитні, галузеві або спеціалізовані економічні і науково-технічні організації.

1.7. Глобальні проблеми світового господарства.

Це взаємопов'язані між собою проблеми загальносвітового характеру, що загрожують людству серйозним регресом або навіть загибеллю, які вимагають термінового і невідкладного вирішення спільними зусиллями всього світового співтовариства.

Проблема подолання бідності і відсталості. У сучасному світі проблема бідності і відсталості характерна для країн, що розвиваються, де проживає майже 2/3 населення Землі. Тому її часто називають *проблемою подолання відсталості країн, що розвиваються*. Для більшості цих країн типова сильна відсталість у соціально-економічному плані, при якій більша частина жителів планети виявляється *за рисою гідного людського існування*.

Проблема миру і демілітаризації. Впоравшись із прямою погрозою знищення в глобальній війні, людство зіштовхнулося з новими явищами, здатними підірвати загальний світ і безпеку: *локальні конфлікти, що загрожують перетворитися в регіональні або глобальні; проблема військових біженців; поширення ядерної зброї в країнах, що перебувають за межами врегулювання цього питання (Індія, Пакистан, ПАР, Ізраїль, Іран, Ірак, КНДР, Японія, Тайвань, Бразилія, Аргентина); міжнародний тероризм, здатний спровокувати різні конфлікти впритул до ядерного шантажу і глобального ядерного конфлікту.*

Продовольча проблема. Це одна з головних невирішених проблем ХХ століття. Вона включає: *проблему дефіциту продуктів харчування (особливо гостра в багатьох країнах, що розвиваються, а також у ряді постсоціалістичних держав, де чисельність нужденних перевищує 800 млн. чоловік); проблему незбалансованості харчування (душове споживання найбільш важливих видів продовольства перебуває значно нижче медичних норм повноцінного харчування); проблему світового виробництва сільськогосподарської продукції.*

Проблема природних ресурсів, що виявилася під час *енергетичної і сировинної криз 70-х - початку 80-х рр., пов'язана із проблемою зростання або виживання більшості країн, що розвиваються; розвитку енерго- і матеріалоозаощаджуючих технологій, використання альтернативних матеріалів і джерел енергії, відкриття нових рентабельних родовищ; негативних змін у навколишнім середовищі у зв'язку з розширенням масштабів видобутку і споживання корисних копалин.*

Екологічна проблема включає проблеми *деградації навколишнього природного середовища в результаті нераціонального природокористування*

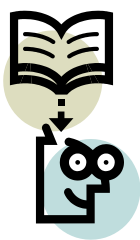
(збезлісення та виснаження земельних ресурсів як результат екстенсивного розвитку сільськогосподарської діяльності) і забруднення її відходами людської діяльності. Ці проблеми є факторами наростання *глобальної екологічної кризи*, що пов'язана насамперед з погрозою здоров'ю людей.

Демографічна проблема. Вона полягає в несприятливій для економічного розвитку *динаміці населення і погіршенні його вікової структури*. Суть першої проблеми становить *різке зростання населення, що перевищує темпи економічного розвитку, у країнах, що розвиваються, просте відтворення або депопуляція (різке скорочення населення) у розвинених країнах і країнах з перехідною економікою*. Друга проблема включає такі негативні тенденції, як *збільшення населення старше працездатного віку («старіння населення») у більш розвинених країнах, зростання населення молодше працездатного віку у відсталих країнах і диспропорції полового складу населення*. Демографічна проблема тісно пов'язана із проблемами формування трудових ресурсів, зайнятості, створення нових робочих місць, міграції населення.

Проблема стійкого розвитку. *Стійкий розвиток* - це такий розвиток, що задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Центральне місце проблеми - облік довгострокових екологічних наслідків економічних рішень, що прийняті сьогодні. Стійкість навколишнього середовища пов'язана з *обмеженням споживання природних ресурсів і збільшенням ступеня екологічності економіки*.

Проблема розвитку людського потенціалу. *Постіндустріальний етап* розвитку суспільства припускає підвищення уваги до людини. Розвиток національних і світових економік у сучасну епоху визначається її *людським потенціалом*. Найважливіше завдання суспільства - створення умов, які були б сприятливі для формування *трудового потенціалу з високими якісними показниками*. Ця проблема пов'язана з функціонуванням систем охорони здоров'я, освіти, професійної підготовки і підвищення кваліфікації, створення відповідних виробничих умов для найбільш *ефективної праці*, найбільш повної реалізації *творчих здібностей* трудових ресурсів.

Серед нових і глобальних проблем, що народжуються, варто назвати вивчення і освоєння *Світового океану, освоєння космічного простору, вивчення будови Землі та керування погодою і кліматом, соціальні проблеми - транснаціональна злочинність, міжнародний тероризм, наркоманія і наркобізнес, порушення цивільних прав людини*.

Питання для самоперевірки:

1. Які етапи формування світової економічної системи?
2. Назвіть найважливіші риси світової економіки.
3. Визначите поняття економічної структури світу. Які її функціональні елементи?
4. За якими критеріями держави відносять до головних сфер світової економіки?
5. Охарактеризуйте глобальні проблеми світового господарства.
6. З якою метою створюються регіональні інтеграційні угруповання?
7. До яких груп по цілям і завданням відносять основні міжнародні економічні організації?

Тематика індивідуальних завдань:

1. Механізми, напрями і наслідки співробітництва України з ЄС в економічній сфері.
2. Перспективи і проблеми розширення Європейського Союзу.
3. Труднощі інтеграції країн СНД і сучасний стан співдружності.
4. Глобальні проблеми світового господарства у розрізі азіатських країн.
5. Сучасні протиріччя та тенденції розвитку світового господарства

Моделі економічного розвитку та їхня загальна характеристика.

2.1. Поняття моделі соціально-економічного розвитку.

Модель економічного розвитку - це тенденції розвитку економічних об'єктів (світової економіки, головних сфер світової економічної системи - розвинених, перехідних і країн, що розвиваються, національних економік, сфер господарства, інтеграційних об'єднань і т.д.), що приводять до певного економічного результату. *Особливості моделей економічного розвитку* (ступінь досягнення мети, комплекс заходів за її досягненням) визначаються конкретними умовами співвідношення і взаємодії економічних факторів.

Модель економічного розвитку складається на основі теоретичних закономірностей функціонування економічних об'єктів у ринковій системі. Так, *модель розвитку, що доганяє*, на основі імпортозаміщення базується на теорії меркантилістів (одержання прибутку за рахунок розвитку торгівлі). Ціль подолання відставання країни за економічним рівнем здійснюється за допомогою розвитку внутрішнього ринку. Суть цієї моделі полягає в *протекціонізмі* галузей національної економіки (сприяння розвитку імпортозаміщуваних галузей), часто підкріпленому державною монополією зовнішньої торгівлі (захищає вітчизняні товари від конкуренції з іноземними) і *неконвертованістю* національної валюти (перешкоджає вивозу

національного капіталу, концентруючи його у внутрішніх капіталовкладеннях). Ця модель сприяє створенню багатогалузевої економіки, однак протекціонізм в остаточному підсумку знижує *конкурентоспроможність* товарів на світовому ринку, що стає гальмом для подальшого розвитку і викликає необхідність застосування іншої моделі розвитку - *експортоорієнтованої*. Суть її в орієнтації створюваних галузей переважно на зовнішній ринок. Ця модель припускає високу конкурентоспроможність товарів. Вона може сполучатися з активним залученням до експортного виробництва іноземного капіталу за допомогою створення сприятливого інвестиційного клімату (податкові пільги, політична і соціальна стабільність та ін.).

Залежно від конкретних умов різних країн ці моделі можуть застосовуватися як у чистому виді (Сінгапур, Гонконг), так і у модифікованому (Японія, Південна Корея).

Конкретні умови (історичні, географічні, соціально-культурні) у різних країнах і регіонах обумовлюють особливі співвідношення і взаємодію економічних та ін. факторів, а також ступінь досягнення економічних цілей, а, виходить, і особливості розвитку *країнознавчих і регіональних моделей*.

Модель розвитку економічних систем (світової економіки, основних груп країн світу, національних економік, регіонів, регіональних угруповань), яка розглядається в динаміці, являє собою *послідовність моделей*, що характерні для певних тимчасових відрізків.

Характеристику країнознавчих моделей економічного розвитку визначають: економічні ресурси, національні особливості, характер економіки, рівень економічного розвитку, місце в регіоні і світі, організаційна і галузева структури господарства, роль економічних агентів, система державного регулювання економіки, відкритість економіки й ступінь участі в світогосподарських зв'язках, використання іноземного капіталу. Відповідно до тимчасових етапів розвитку розглядається *динаміка* цих характеристик.

В моделях розвитку інтеграційних угруповань робиться упор на цілі і завдання угруповань, організаційну структуру й ресурси, роль і місце у світовому господарстві, перспективи і проблеми, програми розвитку.

Характеристика моделі розвитку світової економіки зосереджує увагу на динаміці її господарської і ресурсної структур, процесах інтернаціоналізації і глобалізації та інших новітніх тенденцій соціально-економічного розвитку, а також глобальних проблемах і шляхах їхнього вирішення.

Характеристику моделей груп країн світу (індустріально розвинених, що розвиваються, з перехідною економікою) визначають роль і місце у світовій економічній системі, показники рівня і якості життя, ступінь розвитку ринкових механізмів й інститутів, система державного регулювання (ціль, засоби, ступінь), участь у світогосподарських зв'язках.

2.2. Загальна характеристика моделі економічно розвинених країн.

1. Господарський механізм розвинених країн включає три рівня: спонтанно-ринковий, корпоративний, державний. Їм відповідають розвинена система ринкових відносин, наявність потужних корпорацій і диверсифіковані методи державного регулювання. Їхнє сполучення обумовлює гнучкість, швидку пристосовність до мінливих умов відтворення й у цілому високу ефективність господарської діяльності. Нинішній етап характеризується лібералізацією ринкового рівня - стимулюванням приватної ініціативи і посиленням ролі конкуренції.

2. Провідна роль в економіці належить потужним концернам, що функціонують як ТНК. Виключення становить група деяких малих країн (Австрія, Данія, Ірландія, Норвегія, Португалія, Фінляндія), у яких немає ТНК світового класу, провідну роль відіграють середні за міжнародними мірками фірми. Характерно також широке поширення дрібного і середнього бізнесу, як фактору стабільності економіки, і пов'язане з ним постійне відтворення середнього класу як важливого фактору соціальної стабільності.

3. Найважливішими цілями державного регулювання є: формування найбільш сприятливих умов для самозростання капіталу і підтримка соціально-економічної стабільності суспільства. Найважливіші засоби державного регулювання: адміністративно-правовий інструментарій (розвинені системи господарського права); державні фінанси (засоби держбюджету і централізованих фондів соціального страхування); грошово-кредитний інструментарій (дисконтна ставка ЦБ, зміна норми мінімальних резервів, операції на «відкритому ринку»); державна власність. Остання відіграла істотну роль у післявоєнні роки в Західній Європі і Японії, тоді як у США, Канаді, Австралії, Швейцарії її роль завжди була невелика. Загальною тенденцією з початку 60-х рр. є зниження ролі держвласності з 9% до 7% у ВВП, що концентрується в основному в сфері інфраструктури. Тимчасовим винятком є «соціалістичний експеримент» 1982-1986 р. у Франції.

Основні напрямки державного регулювання: регулювання інвестицій, збуту продукції і послуг, ринку праці та НДОКР. Розходження між країнами за ступенем держрегулювання визначаються інтенсивністю перерозподільних функцій держави через її фінанси: найбільш інтенсивно - у Західній Європі, у значно меншому ступені - у США і Японії. Це знаходить висвітлення в економічній і соціальній політиці держав - у структурі доходів і витрат держбюджету, у рівні оподаткування. В цілому податки становлять близько 1/3 ВВП США, Японії, Канади й Австралії, у західноєвропейських країнах 40-50%, а у Швеції і Данії - вище 50%.

4. Рівень соціальної орієнтації держави в країнах Західної Європи вище, ніж у США і Японії. Надмірність соціальних гарантій веде до збільшення податкового тягаря, що знижує стимули до ефективної праці. Крім того, зростання витрат на розвиток економіки, соціальної і військової сфер приводить до дефіциту державних бюджетів і інфляції. Загальною

тенденцією для моделей розвинених країн є *дерегулювання економіки*, що включає: розпродаж частини державної власності, обмеження і скорочення бюджетних витрат, зниження податків.

5. Для моделі економічно розвинених країн характерна циклічність суспільного відтворення, причому, короткі 4-7-літні цикли сполучаються з довгими близько 50 років.

6. Економіки розвинених країн характеризуються відкритістю світовому господарству і ліберальною організацією зовнішньоторговельного режиму.

7. Лідерство розвинених країн у світовому виробництві визначає їхню провідну роль у світовій торгівлі, міжнародному русі капіталу, міжнародних валютно-розрахункових відносинах. В області міжнародної міграції робочої сили розвинені країни виступають як приймаюча сторона.

2.3. Загальна характеристика моделі перехідних економічних систем.

1. Всі країни, що входили раніше в «світове соціалістичне господарство», перебувають на етапі трансформації в ринкову систему, що припускає: перехід до ринкового механізму господарювання, лібералізацію зовнішньоекономічної політики та інтенсивний розвиток міжнародних економічних відносин.

2. Існує дві моделі ринкової трансформації: 1) двосекторна, при якій тривалий час співіснують економічний механізм планової економіки і ринковий механізм, що розвивається, при збереженні колишньої політичної системи (Китай, В'єтнам); 2) односекторна, при якій колишній плановий механізм і політична система руйнуються із самого початку (всі інші країни з перехідною економікою).

3. Перехід до ринкової економіки може здійснюватися шляхом радикальних («шокова терапія») або поступових системних реформ. Реформи внутрішньої сфери господарства спрямовані на лібералізацію економіки - скорочення державного сектору (приватизація), дерегулювання, диверсифікованість форм власності і видів господарських структур, стабілізацію кредитно-фінансової системи. Країни з перехідною економікою в основному здійснили системні реформи в зовнішньоекономічній сфері, що зачіпають зовнішньоторговельні відносини, валютні відносини, режим іноземних капіталовкладень. Світове господарство стало цілісним за своїм типом.

4. Особливість східноєвропейських країн і колишніх радянських республік - проведення ліберальної зовнішньоекономічної політики відкритої економіки. У політиці Китаю зовнішньоторговельні й особливо валютні обмеження мають більше поширення.

5. Найважливіші проблеми перехідних систем: необхідність зовнішніх запозичень, структурна перебудова економіки, високий рівень безробіття й інфляції, інвестиційна криза, трансформація соціальної сфери. Особливістю

східноєвропейських країн і колишніх радянських республік є різке зниження середньодушового ВВП - трансформаційний спад, пов'язаний з руйнуванням колишнього господарського механізму. Для двосекторної моделі він не характерний.

6. Успіх країн з перехідною економікою визначається, насамперед, вихідними умовами (забезпеченість ресурсами, рівень соціально-економічного розвитку, ступінь відкритості економіки) і наявністю сильної цілеспрямованої державної влади.

2.4. Загальна характеристика моделі країн, що розвиваються.

1. Загальною рисою країн, що розвиваються, є соціально-економічна відсталість. Багатоукладність економіки з різними формами власності, у тому числі архаїчними, вплив традиційних інститутів у суспільстві, високі темпи зростання населення, переважно сировинна спеціалізація в міжнародному поділі праці, сильна залежність від припливу іноземного капіталу, нерозвиненість економічних структур, низький рівень продуктивних сил - фактори, що перешкоджають подоланню відсталості. Разом з тим, будучи під впливом світового господарства, країни, що розвиваються, трансформуються та диференціюються.

2. В міру розвитку країни диференціюються на підгрупи: 1) країни - нафтоекспортери, які домоглися успіхів за рахунок експорту енергоносіїв і зараз стоять перед необхідністю модернізації економіки; 2) нові індустріальні країни (НІК), успіхи яких пов'язані з опорою на експорт готової продукції від трудомістких її видів до капітало- і наукомістких; 3) найменш розвинені країни (НРК) - 48 держав з населенням більше 500 млн. чоловік, що розташовані переважно в Тропічній Африці. Для НРК типові найнижчі показники доходу на душу населення, низька частка промисловості у ВВП, відсталі форми землекористування, слабкі експортні можливості традиційної продукції, низька інтегрованість у світове господарство. Темпи і динаміка диференціації наростають, посилення конкуренції у світовому господарстві створює додаткові труднощі для економічного розвитку країн.

3. Соціально-економічні стратегії країн, що розвиваються, включають подолання відсталості, перетворення господарських структур, зміну позиції в міжнародному поділі праці, інтеграцію у світове господарство. Досягнення цих цілей більшість країн, що розвиваються, пов'язують з індустріалізацією за двома основними моделями - імпортозащучою та експортоорієнтованою.

4. Реалізація стратегії в країнах, що розвиваються, багато в чому залежить від ролі держави в економіці, її здатності мобілізувати внутрішні ресурси, підвищити норму нагромадження і залучити закордонні інвестиції з метою модернізації господарства. Посилення ролі держави, розширення масштабів держвласності спостерігалось в 50-70 р., потім - у міру зміцнення національного підприємництва - відбувається скорочення державного сектора (приватизація) і стимулювання та підтримка підприємництва.

Проблеми в соціальній сфері - високий приріст населення (1,9 % у середньому до 2,9 % у рік), бідність і вбогість, низький рівень освіти, масове безробіття (25-38 %), нерівність у розподілі доходів - перешкоджають зростанню виробництва. Останнім часом у цій області відбулися позитивні зрушення - зростання тривалості життя, загальна початкова освіта, збільшення зайнятості за рахунок традиційної дрібної торгівлі і т.д., однак положення залишається важким.

5. Велике значення має розвиток дрібного виробництва, як необхідного елемента соціально-економічної структури, що забезпечує товарами і послугами масовий попит населення та зайнятість. Малий бізнес підтримується державою.

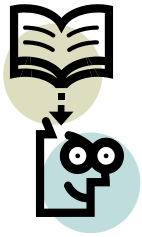
6. Зовнішній фактор відіграє визначальну роль в економічному розвитку країн. Особливу роль грають імпульси науково-технічного прогресу, що йдуть від Центру до Периферії, світова торгівля, значення якої зростає, активність ТНК. Однак інтегрованість у світове господарство країн, що розвиваються, ускладнена такими характеристиками як монотоварність, сировинна спрямованість, нові перспективи відкриваються у зв'язку з посиленням ролі обробної промисловості і її експортної орієнтації. З кінця 80-х рр. зовнішня торгівля розвивається швидше, ніж у розвинених країнах, розширюються зв'язки країн, що розвиваються, між собою.

7. Надходження коштів за міждержавними програмами допомоги розвитку від міжнародних фінансових організацій, залучення приватного іноземного капіталу розширюють фінансові і технічні ресурси країн, що розвиваються. Однак у зв'язку з обмеженою ефективністю використання позикових коштів залишається серйозною проблема високої зовнішньої заборгованості і необхідності зовнішніх запозичень.

8. Азіатська фінансова криза виявила уразливість країн, що розвиваються, структурну слабкість їхнього господарства, недостатню пристосованість до процесів у світовій економіці.

Моделі економічного розвитку є основою державної економічної і соціальної політики, її стратегії і тактики, а також визначення передумов економічного зростання. Для всіх типів країн найважливішою умовою цього є сприятливе сполучення наступних *факторів*:

- оптимальні зайнятість, нагромадження і інвестиції;
- підтримка державою відповідної соціальної інфраструктури,
- стимулювання зовнішньої і внутрішньої торгівлі, регулювання економіки ринковими методами;
- ефективне використання іноземного капіталу, технологій і світового ринку;
- інтеграційні процеси.

Питання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте поняття моделі економічного розвитку.
2. У чому суть моделі імпортозаміщення?
3. Які характеристики визначають моделі розвитку національних економік?
4. Які загальні риси моделі економічно розвинених країн?
5. Приведіть загальну характеристику моделі перехідних економічних систем.
6. Охарактеризуйте особливості моделі країн, що розвиваються.
7. Назвіть фактори економічного зростання.

Тематика індивідуальних завдань:

1. Специфіка китайської і в'єтнамської ринкової трансформації.
2. Особливості східноєвропейських країн і колишніх радянських республік у виборі стратегії подальшого економічного розвитку.
3. Державна підтримка малого бізнесу як необхідного елемента соціально-економічної структури НІК.
4. Циклічність суспільного відтворення, її особливості та вплив на формування моделі економічно розвинутих країн.
5. Економіка наймеш розвинених країн: проблеми, тенденції, протиріччя.

Західноєвропейська модель соціально-економічного розвитку.

Західноєвропейська модель соціально-економічного розвитку спочатку відносилась до країн регіону Західна Європа. Поширена також у країнах Північної та Південної Європи. Найважливішим підсумком тривалої взаємодії цих країн виявилось утворення Європейського Союзу. Тому західноєвропейська модель розвитку характерна для країн Західної, Північної та Південної Європи, що входять у Європейський Союз, а також Швейцарії, Ісландії, Норвегії і "карликових держав" (Андорра, Ватикан, Монако, Ліхтенштейн, Сан-Марино).

3.1. Загальна економічна характеристика країн західноєвропейської моделі.

Геополітичне положення європейських країн сприяє їхньому об'єднанню: досить незначні природні ресурси, подібні риси історичного розвитку, відносна однорідність населення за етнічними і соціально-політичними ознаками. Обмеженість власної мінерально-ресурсної бази визначає значну залежність країн від зовнішнього світу: імпорт забезпечує більше 2/5 енергоносіїв і близько 3/4 інших видів сировини.

У той же час країни західноєвропейської моделі повною мірою і навіть у надлишку забезпечені іншими факторами виробництва - кваліфікованою робочою силою, грошовими капіталами. *Норма безробіття* становить в окремих країнах, як правило, 10-12%, що створює деяку соціальну напруженість. За показниками продуктивності праці країни західноєвропейської моделі в цілому поступаються США (70,2%) і Японії (82,6%), в основному через порівняно низький її рівень у менш розвинених країнах ЄС - Греції, Португалії, Іспанії, Ірландії. Це пояснюється і відставанням в області розвитку НДОКР і особливо інноваційного процесу. Країни західноєвропейської моделі не поступаються США і Японії за технологічним рівнем традиційних базових галузей (металургія, машинобудування, металообробка і т.д.), а в хімічній промисловості випереджають (у першу чергу Німеччина), але відстають від них у таких новітніх областях, як мікроелектроніка, робототехніка, біотехнологія, нові матеріали і оптична електроніка.

Економіка країн західноєвропейської моделі досягла вищої стадії індустріального розвитку, що характеризується високим ступенем автоматизації й інформатизації, а також високим рівнем розвитку продуктивних сил.

3.2. Основні риси західноєвропейської моделі соціально-економічного розвитку.

До них відносяться наступні:

а) *Дуже високий рівень державного регулювання, що* компенсує більш низький потенціал і міць західноєвропейських ТНК у порівнянні з американськими і японськими.

б) *Найвища у світі соціальна орієнтація* суспільно-економічних систем, активно підтримувана державою, що виконує найбільшу кількість соціальних функцій. Капіталізм визначений як "соціальне ринкове господарство".

в) Принцип і основне правило громадського життя - відносний *баланс індивідуалізму і солідарності* у співвідношенні провідної ролі першого.

г) *Найбільший ступінь відкритості* світовому господарству та *інтернаціоналізації* господарського життя.

Остання риса виражається насамперед у стані *зовнішньої торгівлі*: *експортна й імпортна квоти* країн - членів ЄС незмінно перебували поблизу 30% оцінки, тоді як у США - 9-11%, а в Японії - 11-13%. Це обумовлено обмеженістю ресурсної бази і вузькістю внутрішніх ринків західноєвропейських країн. Основна частина зовнішньої торгівлі (більше 70%) доводиться на *внутрішньорегіональний обіг*, що пояснюється бурхливим розгортанням у шир і вглиб *інтеграції країн Західної, Північної та Південної Європи*. Інша картина в області *прямих інвестицій* - більше 60% розміщені за межами регіону: Північна Америка (у першу чергу США), нові індустриальні країни Південно-Східної Азії, що найбільше динамічно розвиваються, і перспективні країни третього світу.

3.3. Європейський інтеграційний процес.

Найважливішою особливістю розвитку країн-членів ЄС є *активна господарська взаємодія*. Незважаючи на різний рівень і різні напрямки розвитку процесів в середині регіону, що переважають над міжрегіональними. Головною формою співробітництва є *динамічна інтеграція*, початком якої послужило створення в 1952 р. Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), а потім "загального ринку" в 1957 р.; подальше його розширення на початку 70-х років сформувало ядро європейського регіону (країн ЄС). Інтеграційні процеси приводять, з одного боку, до *вирівнювання економічного і соціального розвитку* європейських країн, з іншого боку, до зростання продуктивності праці, якісного зростання продуктивних сил, доцільного співвідношення різних сфер економіки, спільних напрямків структурних змін господарства (розширення, модернізація, відновлення), до певного життєвого рівня та розвитку демократії і прав людини. *Економічний потенціал* країн ЄС перевищує потенціал всіх інших розвинених країн Європи. Так на ЄС доводиться 3/4 імпорту і більша частина експорту цього регіону. Діяльність ЄС - наочний приклад погоджених дій урядів і держав, що об'єднані загальною метою - *безпека та процвітання країн-учасниць*. Ці країни проводять загальну політику в сільському господарстві, рибальстві, транспорті, охороні природи, енергетиці, зовнішньоекономічній діяльності, беруть участь у загальних програмах науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), розвитку телекомунікацій, соціальної сфери.

Найважливіші досягнення ЄС - це довгостроковий мир між його країнами; демократичні принципи участі, що дозволяють зберігати національні особливості вхідних у нього країн. *Головними факторами успіху ЄС* є: розвинені *економічна і правова база з діяльними інститутами, демократизм* прийняття рішень на базі консенсусу і компромісів.

Для європейської інтеграції характерні наступні риси:

1. *Взаємодія двох шляхів інтеграції* - поглиблення (все більше охоплення сфер економіки) і розширення (охоплення все більшої кількості

країн). Інтеграційні процеси відбуваються на *мікро- і макрорівні*, що ускладнює процес інтеграції між окремими країнами і сферами економіки.

2. Багатоступінчаста *структури* європейської інтеграції, що охоплює сфери виробництва й обороту, інфраструктуру, політику; території окремих країн, ринки товарів, капіталів, робочої сили і т.д. У зв'язку із цим неминуче виникнення протиріч загально інтеграційних і національних інтересів.

3. Високий рівень розвитку інтеграційного процесу. ЄС пройшов всі *форми інтеграції*: зону вільної торгівлі, митний союз, економічний і валютний союз, політичний союз із введенням з 1993р. єдиного громадянства ЄС.

ЄС - індустріальне ядро та економічна сила, що визначає характер і тенденції розвитку всього європейського регіону і його позицій у світовому господарстві. В наш час до складу ЄС входять: ФРН, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург (з 1957р.), Великобританія, Данія, Ірландія (з 1973р.),

Греція (з 1981 р.), Іспанія, Португалія (з 1986 р.), Австрія, Швеція і Фінляндія (з 1995 р.). *Подальший розвиток інтеграційного процесу* пов'язаний зі вступом у ЄС постсоціалістичних країн Східної Європи. Величезний і зростаючий розрив у рівнях економічного розвитку країн - членів ЄС і країн - кандидатів на вступ у Співтовариство викликав процес *"економічної дивергенції"*, що завжди був головною перешкодою інтеграції. Оскільки механізм ЄС націлений на підтягування менш розвинених країн і регіонів (*нетто-реципієнтів ЄС*) до рівня більш розвинених (*нетто-спонсорів ЄС*), країни-кандидати з низьким рівнем ВВП на душу населення могли б претендувати на колосальні субсидії з його фондів, що "підірве" бюджет ЄС. Подібне розширення ЄС викликає об'єктивну необхідність *корінного реформування союзу*. Однак останнє стикається із серйозними труднощами та протиріччями в аграрній сфері, на ринку праці ЄС і т.д. Тому розширення ЄС спочатку приносить його країнам-членам більше проблем, ніж вигід. У *політичних відносинах*, розширення ЄС привело б до зміцнення молодих демократій і загальної стабілізації положення на континенті. Повне включення країн-кандидатів у ЄС потребує тривалого *перехідного періоду*.

3.4. Особливості розвитку країн західноєвропейської моделі.

За рівнем економічного розвитку в післявоєнний період країни західноєвропейської моделі ділять на 3 групи:

1. *"Велика четвірка"* - Німеччина, Франція, Великобританія, Італія. На них приходиться 1/3 території регіону і 2/3 населення Західної Європи. Ця група характеризується потужним економічним потенціалом.

2. *Малі високорозвинені країни* Півночі та Центру континенту - Бельгія, Голландія, Люксембург, Данія, Швеція, Норвегія, Ісландія, Фінляндія, Швейцарія й Австрія. Ця група країн характеризується вдалим вибором спеціалізації, активною участю в МПП, досвідом промислового розвитку, його відновленням і нагромадженням, науково-технічними і

технологічними досягненнями, що випереджають. Все це забезпечує цим країнам досить сильні позиції в економіці Західної Європи і на світовому ринку. Провідну роль у цих країнах грають могутні національні та міжнародні монополії.

3. *Менш розвинені країни*: Іспанія, Португалія, Греція, Кіпр, Мальта й Ірландія - у цій групі більш низький рівень продуктивних сил і економіки в цілому. Але за останні 30 років темпи розвитку досягли високого рівня, і питома вага їх в економіці регіону трохи зростає.

Крім основних трьох груп у Західній Європі існують так звані "*карликові держави*": Андорра, Ватикан, Монако, Ліхтенштейн, Сан-Марино. Їхній внесок у виробництво незначний, але ці держави відіграють істотну роль у системі економічних відносин в регіоні, а саме в кредитно-фінансовій сфері. У цих країнах активно працюють і процвітають численні фінансові групи.

3.4.1. Особливості розвитку Німеччини.

За рівнем продуктивності праці, наукоємності і ресурсоемності Німеччина входить до числа найбільш розвинених країн. За рівнем продуктивності праці в обробній промисловості, фондоозброєності, капіталоозброєності праці і НД на душу населення вона випереджає США та інші розвинені країни. Для організаційної структури економіки характерними є наступні особливості:

- *високий ступінь монополізації виробництва і капіталу*: 50 концернів в обробній промисловості забезпечують більше 27 % обороту, 10 найбільших фірм охоплюють 5 найважливіших галузей виробництва - машинобудування, автомобілебудування, хімічної, електротехнічну промисловості і чорну металургію, концентрують 32% робочої сили, 34% обороту, 62% витрат на НДДКР, 40 % експортних товарів і 49 % інвестицій в основний капітал. *Банківський капітал* країни сконцентрований у руках трьох банків - "Дойче банк", "Дрезднер банк" і "Комерцбанк", які контролюють 4/5 акціонерного капіталу країни. Майже всі великі монополії - *ТНК*, які розміщені в найбільш розвинених країнах: США, Швейцарії, Англії, Франції;

- істотна роль *Спілок підприємців* у механізмі зрощування банків із промисловими монополіями й у визначенні стратегії великого бізнесу;

- розвиток *державно-монополістичних комплексів*: Державі повністю або частково належать потужні концерни;

- важлива роль *дрібних і середніх фірм*: у масштабі всього господарства вони виробляють до 50% суспільного продукту, вносять більше 60% податків у федеральний бюджет, забезпечують 66% зайнятості населення.

Найважливіші *структурні зрушення в промисловості* - зменшення частки традиційних галузей на користь *наукоємних, матеріало-, енерго- і працеаощаджуваних галузей*, а також технологічні зміни усередині окремих галузей і в торгівлі - дозволили досягти високого рівня конкурентоспроможності продукції. Широке впровадження досягнень НТП

і прогресивних форм організації праці в сільськогосподарське виробництво, його інтенсифікація та посилення концентрації виробництва і капіталу забезпечили *високий рівень продуктивності сільського господарства*.

Проблема розвитку східних земель. Високі темпи економічного зростання східних земель (до 10% у рік) протягом 1992-1996 р. привели до скорочення розриву в рівнях продуктивності праці, розширенню виробництва і нарощуванню збуту за кордон. Однак супутніми факторами стали *високе безробіття* (13% у Західній Німеччині та 27% у Східній) і загострення кризи *державних фінансів*. Погіршення у зв'язку із цим умов інвестування і підприємництва привело до різкого зниження темпів економічного зростання східних земель до 2%.

Економічній політиці держави властива більша гнучкість у вирішенні соціальних питань, ніж у США і Великобританії. При цьому її *стратегічна мета* - лібералізація ринкових відносин, активізація приватного підприємництва. Останнім часом *високий рівень соціальної орієнтованості Німеччини* став гальмуючим фактором її економічного зростання. *Висока оплата праці і всеосяжна система соціального страхування* привела до різкого подорожчання продукції, зниженню її конкурентоспроможності, в остаточному підсумку відбулося зниження темпів економічного зростання, скорочення робочих місць, відтоку капіталу за кордон. Крім того, високий рівень витрат у сфері сприяння зайнятості перестав бути ефективним і частково стимулює безробіття. У зв'язку із цим виникла необхідність соціально-економічного реформування з метою стимулювання підприємництва і приведення *системи соцзабезпечення* у відповідність з реальними можливостями. Проводиться зниження державних витрат, у тому числі й у соціальній сфері, приймаються заходи щодо стимулювання економії в приватному секторі.

Германія посідає перше місце за обсягом *зовнішньої торгівлі* серед розвинених країн. Вона виступає на світовому ринку як постачальник високоякісних виробів.

3.4.2. Особливості розвитку Великобританії.

За об'ємом промислового виробництва Великобританія займає 5-те місце у світі, 4-те місце за експортом, 2-ге місце за *об'ємом закордонних інвестицій*. Традиційна риса англійських промислових монополій - *високий ступінь інтернаціоналізації виробництва і збуту*, найбільші з них - ТНК. Число *середніх і дрібних компаній* значно менше, ніж в інших країнах (приблизно в 5 разів). Для Великобританії характерний *високий рівень державного регулювання*. Післявоєнна *націоналізація збиткових галузей* (чорної металургії, електроенергетики, транспорту, банків, телеграфу, радіозв'язку) вивела їх із кризи і послужила основою для їхнього подальшого розвитку. *Державний сектор* створив нові галузі, у тому числі атомну промисловість. Держава надала істотну допомогу розвитку ряду галузей: автомобільної, електротехнічної, нафтової. В 80-і роки була проведена

денаціоналізація високоприбуткових підприємств: авіабудівельної промисловості, автомобільної промисловості та ін., а також багатих родовищ нафти в Північному морі. Найважливіша роль державного регулювання - перерозподіл значної частини НД (40%) через *державний бюджет*. Держава є великим інвестором: до 50% всіх капіталовкладень в англійську економіку становить частка держсектору, причому засоби вкладаються не тільки в державні, але й у приватні підприємства. Особливість *державної економічної політики* - не тільки запобігання кризових спадів, але й стримування виробництва під час виникнення проблем платіжного балансу. Основою економічної політики є *монетариська концепція*. На початку 90-х рр. наступив глибокий спад виробництва, що тривав до 1992 р.

Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку визначаються реформуванням, що почалося ще в 80-і рр. Основна мета реформ - *дерегулювання економіки, посилення ринкових механізмів*. *Заходи:* великомасштабна *приватизація держсектору* (скорочення на 2/3); активне *впровадження ринкових механізмів у державний сектор* - його підприємства діють як комерційні фірми; *зняття адміністративно-правових обмежень* бізнесу і контролю ринків праці, валют, цін, дивідендів, заробітної плати; податкове стимулювання приватних капіталовкладень і малого бізнесу; *зниження державних витрат* і більш ефективно їхнє використання (пріоритетні статті - освіта, професійне навчання, охорона здоров'я, створення нових робочих місць). *Методи обмеження* - економічні - *монетарний і бюджетний*.

Особливості економіки 90-х років: загальний підйом при безперервному розширенні промислового сектора, зростання сфери обігу і послуг (частка у ВВП в 1997р. 66,1%), зниження частки сільського господарства у ВВП (1990 р. - 1,9%, 1997 р. - 1,6%), зростання зайнятості (рівень безробіття в 1993 р. - 10,3%, в 1998 р. - 5%), невисокий темп інфляції (не перевищував 3,4%), зниження дефіциту бюджету (з 6-8% до 3% в 1997р.). Ці особливості пов'язані насамперед з послідовним проведенням погодженої *економічної політики консерваторів і лейбористів, що їх замінили в 1997 р.*, а також деяким *дистанціюванням* Великобританії від європейських інтеграційних процесів і прив'язкою її економіки до США, що динамічно розвиваються в цьому десятилітті.

3.4.3. Особливості розвитку Франції.

Франції належить IV місце в індустріально розвиненому світі за *питомою вагою в промисловості і за об'ємом ВВП*. Активна роль у розвитку енергетики (1 місце у світі за виробництвом *атомної енергії*), інформатики, авіабудуванні та ін. передових галузей. У господарській діяльності характерне сполучення *ультрасучасних господарських форм із анахронічними* (лихварство, дрібні крамнички та ін.) Відзначається традиційно *низький рівень концентрації виробництва і високий рівень концентрації капіталу*, високий рівень *монополізації* господарської

структури: 2 великі компанії контролюють 70% виробництва сталі, 50% електронного та електротехнічного устаткування, майже всю автомобільну промисловість. Традиційна держава стимулює створення *1-2 промислових гігантів - "моторів" розвитку галузей*. Найважливіша особливість - *злиття банківського капіталу із промисловим* - широке поширення *фінансових груп* - сукупність промислових банківських, торговельних монополій, науково-виробничих підрозділів, які об'єднані стратегічним керівництвом і контролем. Капітал відтворюється на основі всіх своїх форм - грошової, продуктивної і товарної. Фінансові групи відрізняються *універсальністю* (залучають капітал середніх і дрібних підприємців, кошти страхових компаній, заощадження трудящих), *диверсифікованістю капіталу та транснаціональних зв'язків*.

Важливим фактором зміцнення економічної потужності монополій є активна роль *середніх і дрібних підприємств*, які забезпечують 23% експорту.

Для сільськогосподарського виробництва характерне сполучення діяльності монополій і *дрібних ферм, об'єднаних у кооперативи*. На частку останніх доводиться 70% виробництва зернових, основний обсяг м'яса, молока та ін. продуктів. *Сільськогосподарський сектор Франції* - об'єднання високорозвиненого індустріального товарного виробництва (найбільший виробник і експортер сільськогосподарської продукції, найважливіший фактор участі країни в ЄС) і старої аграрної структури (яка обслуговує внутрішній ринок).

Традиційним для Франції є високий рівень державного регулювання, представлений у формах державного підприємництва, кредитно-грошового і фінансового регулювання та планування. Саме з ним пов'язане, з одного боку, вгасання анахронічних форм власності - ремісництва, сімейних ферм, дрібних крамничок, а з іншого, розвиток великого виробництва, створення супер- і гіпермаркетів, а також агропромислових об'єднань. На частку державного сектора доводиться 70% енергетики, близько 50% підприємств транспорту і зв'язку, 84% авіаційної промисловості, 40% автомобілебудування, 75% виробництва озброєнь, 90% депозитів і 85% кредитів. Найбільшого рівня державне регулювання досягло у Франції у формі "дирижизму" - твердого регулювання на основі кейнсіанської концепції. З приходом до влади соціалістів на початку 1980-х рр. почався так званий "соціалістичний експеримент": були націоналізовані 9 великих промислових груп і 36 банків; державний сектор сконцентрував 16% зайнятих, 28% виробництва, 36% всіх капіталовкладень. Це дозволило провести фінансове оздоровлення і технічну модернізацію промислових груп, уникнути переходу їх у руки іноземних власників. "Нова промислова політика" 80-х рр., що проводилася в руслі структурної перебудови та модернізації, була спрямована на оптимізацію і раціоналізацію виробництва. Національні підприємства - "полюса" структурної перебудови - це головні підприємства новітніх галузей: інформатики, ядерної промисловості, біоіндустрії, атомної енергетики. Держава виконувала завдання відновлення

основного капіталу, розширення зовнішньої експансії, забезпечення відтворення; здійснювалося планування темпів зростання, стабілізації зайнятості, реорганізації традиційних галузей і антиінфляційне регулювання. Надалі був ослаблений державний контроль у зовнішньоторговельній і сільськогосподарській сферах, розробка економічних планів обмежилася плануванням і підтримкою вибіркового груп - "селективним плануванням". Уряд країни в 1986 р. перейшов до політики неолібералізму, що включала застосування монетаристських методів інфляційного контролю, дерегулювання в кредитних, податковій, ціновій та інших сферах, денационалізацію в економіці.

Економічний розвиток 90-х рр. характеризується наявністю дилеми - "інфляція або спад". Найбільш несприятливим був період 1990-1996 р. - спад і *стагнація економіки*, зростання безробіття (зареєстрований рівень 12,5%, стабільний з 1994 по 1997 р., крім того, величезна армія "прихованого" безробіття), низький рівень сукупного попиту, виробнича та інвестиційна кризи (в 1994 р. - інвестування 15%). Слабка інфляція, підтримувана монетаристською політикою, тісно пов'язана з високим безробіттям. Останнє веде до зменшення споживання і збільшення *заощаджень*, що характерно для населення Франції. Перелом відбувся в 1997 р.: збільшився *експортний попит*, розширилися *внутрішній попит* і виробничі інвестиції на *неінфляційній* основі. Продовжилися *структурні перетворення*: приватизація самих прибуткових і самих великих компаній, яка проводилася з *фінансово-бюджетних міркувань*. У сфері зайнятості розроблена програма переходу на 35-годинний робочий тиждень при збереженні попереднього заробітку, однак, такий засіб боротьби з безробіттям викликав опір підприємців, що зажадали компенсацію збільшення *виробничих і трудових витрат* (дерегламентацію умов наймання, наприклад).

Питання для самоперевірки:

1. Які групи країн відносять до західноєвропейської моделі економічного розвитку?
2. Чому західноєвропейська модель соціально-економічного розвитку має назву "соціальне ринкове господарство"?
3. Яка мета створення ЄС?
4. Які фактори регіональної інтеграції країн західноєвропейської моделі?
5. Назвіть особливості західноєвропейської інтеграції.
6. У чому складаються труднощі інтеграції східноєвропейських країн у ЄС?

7. Із чим пов'язана необхідність перехідного періоду для приєднання постсоціалістичних країн Східної та Південної Європи до ЄС?
8. Назвіть відмінні риси моделі розвитку Німеччини.
9. Перелічіть основні риси економіки Великобританії.
10. Охарактеризуйте особливості моделі розвитку Франції.
11. Чим викликана необхідність неоліберальних перетворень західноєвропейських країн?
12. Які зміни відбуваються в соціальній сфері країн Західної Європи?
13. Які загальні проблеми соціально-економічного розвитку країн регіону на сучасному етапі?

Східноєвропейська модель соціально-економічного розвитку.

Східноєвропейська модель соціально-економічного розвитку представлена двома модифікаціями: східноєвропейська і модель соціально-економічного розвитку країн СНД.

4.1. Східноєвропейська модель соціально-економічного розвитку.

До країн *східноєвропейської моделі* економічного розвитку відносять Албанію, Болгарію, Боснію і Герцеговину, Угорщину, Македонію, Польщу, Румунію, Словаччину, Словенію, Хорватію, Чехію, Югославію. Населення цих країн в 1997 р. становило 118,7 млн. чоловік, сукупний ВВП (у цінах і за ПКС валют 1993 р.) склав в 1997 р. 1,85% світового проти 2,24% в 1990 р.

За рівнем соціально-економічного розвитку всі країни, крім Албанії, відносяться до *середньорозвинутих індустріальних й індустріально-аграрних*, Албанія - до країн, що розвиваються. Середньодушовий обсяг ВВП в 2-3 рази менше, ніж у країн ЄС, і приблизно відповідає рівню більш розвинених країн Латинської Америки.

Після II світової війни у всіх східноєвропейських країнах була встановлена *командно-адміністративна система*, поступово перетворена в *національні моделі* цієї системи, що припускали певний розвиток елементів ринкової економіки. Після *падіння або трансформації комуністичних режимів* в 1989-1991 р. у країнах здійснюється *перехід від адміністративно-командної до ринкової системи*. Перехід у значній мірі залежить від *вихідних умов: рівня економічного розвитку, наявності і ступеня розвитку ринкових елементів, менталітету населення, яке переважає, ступеня відкритості економіки стосовно розвинених країн*. Перетворення відбувалися як переважно *еволюційним* (Болгарія, Угорщина, Румунія, Словаччина, Словенія, Хорватія), так і *радикальним («шоковим»*, Польща, Чехія) шляхом. Найбільші результати в створенні ринкової економіки до кінця 90-х років були досягнуті в *центральноевропейських країнах* - Угорщини, Польщі,

Словенії, Чехії. Набагато повільніше і з величезними труднощами перехід до ринку відбувається в *країнах Балканського регіону* - Албанії, Болгарії, Румунії, країнах колишньої Югославії. При всіх розходженнях у всіх цих країнах затвердилися *основи ринкової економіки: ліквідоване централізоване планування, відбулася лібералізація цін на більшість товарів і послуг, введена внутрішня часткова конвертованість національних валют, зник товарний дефіцит*. Ринкові реформи в 90-і роки здійснювалися за трьома головними напрямками: *лібералізація, фінансова стабілізація і приватизація*.

Наслідком лібералізації економіки було *ослаблення державного контролю* (знято контроль цін на товари і тарифи на послуги) і відмова від *монополії держави в економіці* (зняті обмеження на створення нових приватних підприємств), *скасування директивного планування економіки*. Економічні агенти одержали *право вибору форм власності* (приватна, акціонерна, кооперативна і т.д.) господарювання і *виходу на зовнішній ринок*. З'явилися *нові ринкові інститути*: фондові біржі, комерційні банки, антимонопольне регулювання, законодавство про банкрутство і т.д. Держава зберегла за собою *соціальні функції*, у т. ч. перерозподіл доходів, що дозволило регулювати *негативні наслідки лібералізації ринку*. Перехід до ринкових відносин у всіх країнах східноєвропейської моделі супроводжувався *зниженням виробництва і сплеском інфляції*, що за інших рівних умов вище темпів інфляції країн з розвинутою ринковою економікою. *Фінансова стабілізація на основі жорстких бюджетних обмежень* виявилася успішною в країнах Центральної Європи (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина і Словенія), де грошові і кредитні обмеження розумно сполучалися зі створенням *ефективної ринкової інфраструктури та стимулюванням виробництва, особливо в малому бізнесі*. Приватизація державних підприємств (*ваучерна і платна*) зштовхнулася з рядом труднощів як фінансового, так і організаційного порядку, тому була проведена поступово і з меншим успіхом, ніж очікувалося. У всіх країнах східноєвропейської моделі законодавчо відновлена і вважається пріоритетною *приватна власність на землю*. Купівля-продаж землі існує в Польщі, Югославії, Чехії, Угорщині; формується *земельний ринок* і в інших країнах.

Для всіх країн східноєвропейської моделі характерний ***трансформаційний спад*** - різке падіння виробництва у всіх галузях економіки, зростання безробіття, *соціальна диференціація*. У більшості розглянутих країн він склав 20-25% ВВП і розтягся на період 1989-1993 р. Найбільшої глибини він досяг у Болгарії, Албанії і колишніх югославських республіках. В 1994-1995 р. (у Польщі - з кінця 1992 р.) почався економічний підйом, середньорічні темпи приросту ВВП в 1995-1997 р. склали 3-5%. *Факторами економічного зростання є: розширення нового приватного сектора; приплив іноземних інвестицій; початок структурної перебудови економіки; фінансова стабілізація; розширення внутрішнього попиту та сприятливі можливості експорту*.

У сфері зовнішньоекономічних зв'язків після розвалу СЄВ країни східноєвропейської моделі *переорієнтувалися на Європейський Союз*: на ЄС у цей час доводиться не менш 1/2 їхнього зовнішньоторговельного обігу. Подальший розвиток ці країни зв'язують із *приєднанням до ЄС*, що буде здійснено *поетапно*. До *позитивних наслідків* приєднання відносять: остаточне відкриття ринків ЄС для східноєвропейських товарів і насамперед продукції сільського господарства, формування нових галузей *міжнародної спеціалізації* країн, підвищення *якості* продукції, що випускається. До *негативного*: поступове скасування *протекціоністських бар'єрів* і наступна за цим *всеосяжна структурна перебудова економіки* країн східноєвропейської моделі. У цей час структурна перебудова економіки спрямована на пристосування її до *внутрішнього платоспроможного попиту*.

4.2. Модель соціально-економічного розвитку країн СНД.

Як і країни східноєвропейської моделі, незалежні держави колишнього СРСР здійснюють системний перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки. Однак для цих держав характерний більш високий ступінь деформації ринкових механізмів, пов'язаний з більш тривалим пануванням державної монополії в господарському житті. Тому системне реформування має особливо глибокий, тривалий і хворобливий характер, проявом якого став небувалий трансформаційний спад і досить важкий з нього вихід.

Особливості розвитку *пострадянських незалежних держав* визначаються *економічними факторами*, що стали *вихідними умовами* для моделі переходу до ринкової економіки:

- **забезпеченість природними ресурсами.** До країн, що мають у своєму розпорядженні природні ресурси *світового значення* відносять: Казахстан, Туркменістан, Азербайджан і Узбекистан. До країн, які вважаються *бідними за ресурсами*, відносять: Білорусію, Молдавію, Литву, Латвію, Естонію, Вірменію. До країн із природними ресурсами *не міжнародного значення* відносять: Україну, Грузію, Киргизію і Таджикистан.

Експорт палива, сировини та напівфабрикатів на базі радянських виробництв став основним у більшості країн - членів СНД. Однак надії на швидкий успіх і процвітання за рахунок забезпеченості природними ресурсами не виправдалися.

- **географічне положення і система транспортних комунікацій.** Найбільше сприятливо воно в країнах Балтії, України та Грузії. Несприятливе транспортне положення в Азербайджані, Вірменії й особливо центральноазіатських країнах.

- **рівень соціально-економічного розвитку.** За розмірами ВВП на душу населення до числа *найбільш розвинених* відносяться Росія (з розходженням рівня по регіонах), Білорусія, Україна і прибалтійські

республіки. *Середній рівень* розвитку характерний для закавказьких республік і Казахстану. *Найменш розвиненими* були середньоазіатські республіки (особливо Таджикистан) і Молдавія.

- **культурно-цивілізаційні розходження.** У цьому сенсі гірші умови спостерігаються в суспільствах, що перебувають на *доіндустріальних* стадіях розвитку.

- **розвиненість соціальної сфери:** освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення. Навіть найбільш відсталі республіки СРСР набагато випереджали країни, що розвиваються, а за деякими показниками споживання наближалися до розвинених країн.

- **кваліфікація робочої сили.** У всіх республіках СРСР був *відносно високий рівень кваліфікації* робочої сили, хоча і поступався стандартам західних країн і коливався по республіках (найбільш низьким він був у Середній Азії).

- **структура економіки.** Для радянської економіки характерно переважний розвиток *важкої і воєнної промисловості*, надмірна *паливно-сировинна* орієнтація. Обробна промисловість, особливе виробництво споживчих товарів тривалого користування, навіть переробка сільськогосподарської сировини були розвинені істотно менше.

- **економічна взаємозалежність.** Рівень взаємозалежності республік СРСР був дуже високим, Радянський Союз розвивався як *єдине підприємство*, де окремі республіки виступали в ролі його *цехів*. Зв'язки із зовнішнім світом визначалися *"по залишковому принципу"*. Тому розрив зв'язків після розпаду СРСР викликав *ланцюгову реакцію зупинки виробництва* на багатьох підприємствах. Від 1/4 до 1/2 усього падіння промислового виробництва в пострадянських країнах доводиться саме на цей фактор.

Крім цих розходжень великий вплив зробили *політична ситуація* в країнах і їхня *зовнішньоекономічна орієнтація*. За типом системних реформ (темпам і глибині) пострадянські країни умовно можуть бути розділені на три групи: *"радикали"* – методи *"шокової терапії"* застосовували в цілому - країни Балтії, Киргизія, Казахстан, **Росія**; *"консерватори"* – застосовували *обережні засоби* поступового переходу - Узбекистан, Туркменія, Білорусія; *"проміжна група"* - всі інші країни - члени СНД. Серед останньої групи країн можна виділити підгрупу країн, які мали *збройні конфлікти*, що уповільнили проведення системних реформ: Таджикистан, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Молдавія.

В результаті приватизації від 1/3 до 2/3 у ВВП доводиться на недержавні підприємства. *Приватизація* у всіх країнах здійснювалася в три етапи: початковий етап - *"мала приватизація"*- магазини, майстерні, дрібні підприємства сфери обслуговування і т.д.; далі - *"ваучерна приватизація"* - безкоштовна передача деякої частини державної власності; завершальний етап - *"комерційна приватизація"* - покупка державної власності, як правило, на аукціонах. Найбільш типовими проблемами приватизації є: *розширення суспільства*, що у деяких країнах через *надмірний характер* загрожує

соціально-класовими конфліктами; *недостатня ефективність приватизованих підприємств через відсутність відповідних інвестиційних ресурсів і "антивиробничого" поводження нових власників.*

У результаті *лібералізації цін* в основному було покінчено з товарним дефіцитом, що властивий плановій економіці. *Контроль за цінами* зберігся на продукцію і послуги *природних монополій*, на базові продовольчі товари. Але сфера цінового регулювання поступово зменшується.

Особливістю нової *податкової системи* для підприємств всіх країн СНД є її *надмірна важкість*, слабкість податкових служб і державних інститутів у цілому. Тому велике поширення придбало *ухиляння від сплати податків*, *різко зросла питома вага тіньової економіки* - за різними оцінками на неї доводиться 30-40% ВВП країн - членів СНД, а іноді й більше (у Росії - 50%, в Україні - 60%).

Різке падіння загального обсягу ВВП істотно скоротило матеріальні можливості держави в *соціальній і інвестиційній сферах*. Криза охопила системи *соціального забезпечення, освіти й охорони здоров'я*. Виникли *нові соціальні витрати* у зв'язку із зростанням *безробіття*, наданням допомоги *біженцям* і т.п., що лягло додатковим тягарем на бюджети, які недоодержують податки. Сильно зменшилися *військові витрати* з 15-20% ВВП до 1-3%.

Реформування валютно-фінансової сфери *пов'язане із введенням національної валюти, переходом до дворівневої банківської системи, введенням конвертованості валют і формуванням валютного курсу.*

Глибина економічних потрясінь у колишніх радянських республіках виявилася істотно більшою, ніж у східноєвропейських країнах, Китаї та В'єтнамі, де не було економічного спаду з початку реформ. *Скорочення ВВП* у всіх країнах у порівнянні з 1990-1991 р. коливалося від 1/3 до 2/3; по промисловому виробництву - від 10% (Узбекистан) до 80% (Грузія). Найбільш важким періодом були 1992-1994 р., коли *падіння виробництва* на 10-20% у рік супроводжувалося *невтримною інфляцією* - 20-30% на місяць. Але найглибшою і затяжною виявилася *інвестиційна криза*, що не була переборена у більшості країн - членів СНД і до 1999 р. Найбільшою мірою постраждали галузі промислового машинобудування, легка промисловість і виробництво споживчих товарів тривалого користування. У меншому ступені постраждало виробництво сировини і палива. Експорт цих товарів став найважливішим засобом одержання іноземної валюти і підтримки економіки. Спад сільськогосподарського виробництва в більшості країн пов'язаний з *диспаритетом цін* - більш швидким підвищенням цін на паливо, добрива, машини, ніж на продовольство, а також з *фінансовими труднощами* й *іноземною конкуренцією*, що *підсилювалися*. Менший спад у багатьох галузях *сфери послуг*, а іноді і зростання деяких галузей - торгівлі, фінансових установ, готельного бізнесу - привели до значного підвищення частки цієї сфери - більше 50% ВВП у всіх пострадянських республіках (у СРСР вона становила приблизно 1/3 ВВП).

Найтяжчою проблемою в країнах - членах СНД стали *неплатежі у всіх найважливіших формах*: взаємні неплатежі підприємств, заборгованість по заробітній платі і соціальним виплатам, податкам у держбюджет, заборгованість держави бюджетникам. Ця проблема супроводжувалася поширенням *бартерних розрахунків, доларизацією економіки*. Все це - яскраві свідчення *незавершеності переходу до ринкової економіки*. У країнах Східної Європи та Китаї неплатежі не мають настільки масового поширення, як у СНД. Без дозволу цієї проблеми неможливо нормальне функціонування економіки.

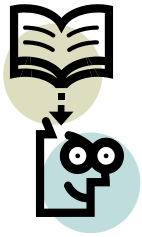
Всі пострадянські країни виявилися в різному ступені задіяні серйозною *бюджетною кризою*. Дефіцити державних бюджетів в 1992-1994 р. перевищували 10-15% ВВП, надалі вони були знижені до 4-7% ВВП. В 1992-1994 р. переважали *інфляційні методи* - кредити центральних банків і незабезпечена емісія грошей. Пізніше вдалося перейти до фінансування за рахунок *менш інфляційних форм* - внутрішніх і зовнішніх *позик*. Головним джерелом цих позик стали *міжнародні фінансові організації*.

Найбільших успіхів у системних перетвореннях досягли країни Балтії за рахунок більш сприятливих *стартових можливостей* і великих *іноземних інвестицій*. В 1994 р. - стабілізація, з 1996 р. - поступальний розвиток економіки, але рівень 1990 р. поки не досягнуто. *Стабілізація* в більшості країн - членів СНД намітилася в другій половині 90-х рр. З 1997 р. у Білорусії, Узбекистані і Киргизії почалося *економічне зростання*, у Росії, Україні і Таджикистані поки відсутнє зростання ВВП і промислового виробництва. Негативно подіяли на тенденцію економічного зростання, що намітилася, *російські й азіатський фінансові кризи 1997-1998 р.* Важливим фактором успіху економічних перетворень є *сила державної влади*: у всіх колишніх радянських республіках, де вище ефективність державних інститутів, економічне становище більш сприятливе.

За роки реформ відбулася *переорієнтація зовнішньої торгівлі* пострадянських республік. До 1998 р. основними зовнішньоторговельними партнерами 10 з 15 колишніх радянських республік (крім Білорусії, Молдавії, Киргизії, Туркменії і Таджикистану) стали країни за межами СНД. На їхню частку доводилося близько 3/4 експорту і 2/3 імпорту країн - членів СНД. Досить розширилася *географія зовнішньоекономічних зв'язків* пострадянських республік. Особливе значення придбали: Скандинавія (для Балтії), Західна Європа і Польща (для Росії й України), Туреччина і Європа (для Закавказзя), Китай, Японія, Південна Корея, Іран, Туреччина (для Центральної Азії). Головну роль в експорті пострадянських країн відіграють *паливно-сировинні товари*, напівфабрикати, деяка продукція легкої і харчової промисловості. По паливно-сировинним товарам країни - члени СНД стали помітними експортерами на світових ринках. Основну частину машин і устаткування пострадянські республіки закупають у розвинених країнах, споживчі товари тривалого користування - у Японії й азіатських НІК. У ряді країн - членів СНД і країнах Балтії виникла серйозна проблема *дефіциту*

торговельних балансів. Виключення становить Росія, для якої характерно постійне велике позитивне сальдо торговельного балансу, але, на жаль, воно використовується в основному не для інвестицій, а для величезної *втечі капіталу із країни*, що виснажує її економіку. Для країн - членів СНД і держав Балтії Росія залишається найбільшим торговельним партнером - на неї в 1998 р. доводилося від 30 до 80% експорту й імпорту в торгівлі між колишніми радянськими республіками. Росія - головний постачальник енергоносіїв і електроенергії в ці країни, а також запасних частин до устаткування. Росія закупає в значних кількостях продовольство (Україна, Білорусія, Прибалтика, Казахстан, Молдавія), бавовну (Узбекистан, Таджикистан), вугілля, залізну руду, руди кольорових металів (Казахстан), трактори, холодильники (Білорусія). У міру нормалізації умов швидше за все варто очікувати значного розширення взаємного товарообігу між пострадянськими країнами вже на новій, ринковій основі.

У всіх країнах були прийняті *досить ліберальні закони для іноземних капіталовкладень*, що стосуються оподаткування, переказу прибутків, репатріації капіталу і т.д. Однак відносно таких факторів інвестиційної діяльності, як політична стабільність, успішний економічний розвиток, реальна захищеність інвестицій у країн-імпортерів і т.д. країни - члени СНД не є сприятливими. Проте багато іноземних компаній виявили цікавість до капіталовкладень у цих країнах. Перше місце за обсягом прямих іноземних інвестицій належить Казахстану (більше 3 млрд. дол.), понад 80% всієї промисловості країни перебуває під контролем іноземців. Найближчою перспективою є іноземні капіталовкладення (близько 12 млрд. дол.) у розробку нафтових родовищ на Каспії (Азербайджан). Гарні перспективи іноземних інвестицій у будівництво великих магістральних газопроводів має Туркменія. Іноземні фірми беруть участь у будівництві підприємств в Узбекистані та Киргизії. Західні компанії інвестують країни Балтії, особливо Естонію. Для Вірменії перспективи пов'язані з активністю вірменської діаспори. Крім традиційних експортерів капіталу - США, Західної Європи і Японії, у республіках Центральної Азії і Закавказзя активізуються південнокорейські, китайські та турецькі компанії. Всі країни, крім Білорусії, одержали *великі міжнародні кредити*, обслуговування яких уже стає занадто обтяжним. Розвивається *інвестиційне співробітництво* і між колишніми радянськими республіками. У *міждержавних інвестиційних програмах* беруть участь як державні, так і приватні компанії. Найбільшу активність проявляють найбільші компанії російського паливно-енергетичного комплексу (Газпром, Лукойл), що беруть участь у розробці нафтових родовищ у Каспійському морі у проектах розвитку видобутку газу в Туркменістані, змішаних підприємствах машинобудування майже у всіх країнах - членах СНД і т.д.

Питання для самоперевірки:

1. Які об'єктивні причини переходу країн Східної Європи до ринкової економіки?
2. Назвіть типи країн за темпами переходу до ринкової економіки.
3. Яка роль державного регулювання на етапі переходу до ринку?
4. Чим пояснюється трансформаційний спад у країнах східноєвропейської моделі?
5. Які фактори економічного зростання країн східноєвропейської моделі?
6. Які економічні і соціальні фактори визначають особливості моделі переходу колишніх радянських республік до ринкової економіки?
7. Чим пояснюється висока питома вага тіньової економіки пострадянських країн?
8. Чому трансформаційний спад пострадянських республік відрізняється особливою глибиною і тривалістю?
9. Які групи країн колишнього СРСР можна виділити за темпами переходу?
10. Які напрямки зовнішньоекономічної діяльності є перспективними для країн СНД?
11. Чим пояснюється успіх ринкових перетворень країн Балтії?
12. Які перспективи іноземного інвестування економіки країн колишнього СРСР?
13. Які негативні фактори пострадянських економік є перешкодою для іноземних капіталовкладень?
14. Чи можливо створення ефективного інтеграційного об'єднання країн колишнього СРСР?

Північноамериканська модель соціально-економічного розвитку.

Північноамериканська модель соціально-економічного розвитку характерна для країн регіону Північна Америка - США і Канади.

5.1. Соціально-економічна модель США.

США - одна з найбільших країн світу: площа її 9,7 млн. кв. км., населення - 270 млн. чоловік. *По кількості вироблених товарів і послуг США* перевершує будь-яку іншу державу у світі. Наприкінці 90-х рр. ВВП США оцінювався майже в 8 трлн. дол., що становило 21 % сукупного ВВП світу і значно перевершувало найближчі відповідні показники інших країн: Китай -

12%, Японія - 7%, ФРН - 5%. ВВП на душу населення США становить 30 тис. дол.

Країна багата *природними ресурсами*: нафтою, природним газом, кам'яним вугіллям, кольоровими і дорогоцінними металами. Кліматичні умови та родючі ґрунти сприяють веденню високопродуктивного сільського господарства.

Для американських націй традиційний *дух заповзятливості, соціальна активність і готовність до праці та позбавлень* в ім'я досягнення мети. Принцип *індивідуальної відповідальності за власний добробут* у сполученні із традиційною вірою в те, що *особисті зусилля та вдача* можуть збагатити кожного - найважливіший елемент суспільної психології.

Важливим фактором соціально-економічного процвітання і стійкості США є *відсутність соціально-політичних потрясінь* із часів великої депресії 1929-1933 р., що вдалося перебороти *без втрати демократичної форми правління і посилення мілітаризму*. До цього можна додати і таку рису американської моделі як *приспосовність до мінливих умов розвитку*, тобто здатність вчасно усвідомлювати складні економічні і соціально-політичні проблеми та дозволяти їх на основі демократичних принципів.

В економіці США основною є *ідеологія приватного підприємництва й обмеження державного втручання*. Основні принципи економічної політики - підтримка волі економічної діяльності, заохочення підприємницької активності, захист конкуренції. Головна роль в економіці належить декільком сотням великих і надвеликих корпорацій та банків, між якими традиційні відносини *союзу і співробітництва*. Їхня діяльність немислима без середовища, що формують мільйони *дрібних і середніх фірм*, активно підтримуваних державою (пільговим кредитуванням, наприклад). Більш високе, ніж в інших розвинених країнах *конкурентне середовище* забезпечується діючою *антимонопольною політикою*, нормативну базу якої заклав *антитрестовський закон Шермана*, що прийнятий ще в 1890р. З тих пір був прийнятий ще ряд законодавчих актів по обмеженню монополій. В 1914р. була утворена *Федеральна торговельна комісія* - виконавчий орган, що контролює і забезпечує волю підприємництва і конкуренції та одержання підприємствами правової інформації про зміни антитрестовського законодавства.

З 1933 до середини 70-х рр. *державне регулювання* в США здійснювалося згідно *кейнсіанським рекомендаціям*, але на початку 80-х рр. відбулося повернення економічної політики до минулого напрямку - ліберальної політики в її сучасній інтерпретації - *неолібералізму*, теоретичною базою якого став, насамперед, *монетаризм*. Відбулося зміцнення конкурентних механізмів, а також ослаблення втручання держави в економічні процеси. *Державний сектор*, роль якого в США традиційно менше, ніж в інших розвинених країнах, ще знизив своє значення. Головними цілями адміністрація США ставила *стимулювання інвестиційної активності*

приватного підприємництва, збільшення заощаджень населення, скорочення дефіциту бюджету і зниження темпів інфляції.

До кінця ХХ століття в *структурі господарства США* спостерігається явне домінування сфери послуг. У цій сфері виробляється 76% ВВП, понад 20% доводиться на промисловість і будівництво та близько 3% - на продукцію сільського господарства.

Головним фактором економічного зростання США є *науково-технічний прогрес*. США - лідер у провідних і новітніх галузях науки і техніки - телекомунікацій, комп'ютеризації, аерокосмічної техніки, ядерної та нетрадиційної енергетики, біотехнології, військової техніки. Володіючи самим великим у світі *науково-технічним потенціалом*, США посідають перше місце у світі за сумарними обсягами НДКР, що активно підтримувані компаніями та державою. За останні чотири десятиліття питома вага витрат федерального бюджету на науку, космос і технології виріс в 11 разів: з 0,1% в 1950 р. до 1,1% у середині 1990-х рр. Зростанню науково-технічного потенціалу сприяє надання *податкових пільг* і збільшення *асигнувань із бюджету* на утворення та підготовку наукових кадрів, а також проведення адміністрацією США цілеспрямованої *імміграційної політики* по залученню наукових, інженерних і управлінських кадрів *із усього світу*. Велике значення має *інноваційний бізнес*, що поєднує науку і підприємництво. Його центри - *територіально-виробничі комплекси*: технопарки, технополіси і т.п. - формуються при активній підтримці федерального уряду та місцевої влади.

Держава використовує *скорочення частки військових витрат* (з 32,3% в 1950 р. до 19,3% в 1994 р. і 14,1% в 2000 р.) для підтримки *інвестицій* в основний капітал *наукомістких галузей*.

Важливим фактором економічного зростання є збільшення чисельності і поліпшення *якості трудових ресурсів*. Показники останнього: масовість освіти, якість навчання, зв'язок освіти з фундаментальними і прикладними дослідженнями. 90-і рр. відзначені в США *зростанням зайнятості*, рівень безробіття виявився найнижчим за останню чверть століття - нижче 5% в 1997 р. (7,5% в 1992 р.).

До 30-х рр. у США практично не було *державної соціальної політики*: була відсутня система соціального страхування, допомога по безробіттю, бідності і т.д., безкоштовна охорона здоров'я, безкоштовна освіта була обмеженою. Вона зародилася в роки Великої депресії і стала найважливішим елементом громадського життя. 90-і роки відзначені функціонуванням величезної кількості дорогих *соціальних програм*, таких як "Медікер" (оплата медпослуг для непрацездатних) і "Медікейд" (те ж для бідних) та ін. Так, соціальні витрати на душу населення тільки на охорону здоров'я становили в 1992 р. 1364 дол. (418 дол. В 1970 р.). Зростає і кількість одержувачів різного роду пільг і посібників, серед яких відшкодування витрат на медичну допомогу, освіту, оплату житла, допомоги на дітей, по бідності і т.д. Соціальні програми - найважливіший фактор стабільності суспільства, але їхня надмірність стимулює збільшення податкового тягаря для середнього

класу, розростання шаруючих соціальних чиновників. Останнім часом завданням державної соціальної політики є підвищення ефективності системи соціального забезпечення. Це припускає приведення її у відповідність із політикою стимулювання зайнятості і бюджетної політики, зміну структури асигнувань у бік пріоритету фінансування освіти і системи професійної підготовки та перенавчання, підвищення рівня зайнятості.

В структурі промислового виробництва США провідну роль відіграють: - *машинобудування*, особливо *електронне* (переважно виробі промислового та військового призначення), *електротехнічне*, *транспортне* (автомобілебудування, авіаракетно-космічна техніка);

хімічна промисловість, пов'язана з переробкою нафти природного газу; сама велика *добувна промисловість* серед розвинених країн: кам'яне вугілля, природний газ, газовий концентрат, нафта.

Високий рівень розвитку аграрного сектора сполучається зі стійким зростанням сільськогосподарського виробництва та *найвищою у світі продуктивністю праці*. У сільському господарстві використовуються складні і високопродуктивні машини, досягнуто високий рівень розвитку *інфраструктури*, а також *захист і підтримка державою* сільськогосподарського виробництва.

США посідають перше місце у світі за *обсягом зовнішньої торгівлі* товарами і послугами. Експорт завжди перевищує імпорт, що приводить до систематичного *дефіциту платіжного балансу за поточними операціями*. У структурі експорту 50% складає готова промислова продукція, потім - продукти сільського господарства, а також послуги, у першу чергу пов'язані з *інформаційними технологіями*. Збільшується значення *імпорту* в економіці США, так, в 90-і рр. його частка у внутрішньому споживанні побутової електроніки, взуття та ряду інших споживчих товарів перевищила 80%, металообробних верстатів і нафти - 50%, чорних металів і текстилю -20%. *Основними торговельними партнерами* США виступають країни - члени НАФТА, держави Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Західної Європи і Латинської Америки.

США - найбільший у світі *експортер капіталу* (щорічний вивіз 0,3 - 0,4 трлн. дол.) і провідний *реципієнт закордонних інвестицій* (ввіз 0,5 трлн. дол.). Величезне *позитивне сальдо руху капіталу* підтримує платіжний баланс і допомагає фінансувати значну частину капіталовкладень в американську економіку. *Основні іноземні інвестори* - розвинені країни Західної Європи, Японія і Канада. Переважна сфера американських прямих закордонних інвестицій - також Західна Європа і Канада, останнім часом зростають капіталовкладення американських фірм у країни, що розвиваються, особливо в держави Латинської Америки.

Зростаючий приплив у США нескладних промислових товарів із країн, що розвиваються (Китаю, Тайваню, Гонконгу) впливає на *зміну спеціалізації* американських промислових компаній з матеріало- і трудомістким

виробництвом у міжнародному поділі праці. Їм доводиться модернізувати устаткування і технологічні процеси або переходити на *ресурсозберігаюче наукомістке виробництво* з метою підвищення конкурентоспроможності. У зв'язку із цим активізується *розвиток "другої економіки" США* - мережі міжнародного виробництва і комерційної діяльності, що створена закордонними філіями ТНК за допомогою прямих іноземних інвестицій - її розширення в країнах Азії.

Лідерство США у світовій економіці впливає на господарське положення інших країн, що є критерієм їхньої конкурентоспроможності, а також джерелом їхньої фінансової підтримки як безпосередньо, так і через Всесвітній банк, Міжнародний валютний фонд та інші організації.

Успіх і процвітання американського суспільства проте супроводжується наявністю *серйозних проблем*, головні з яких: збереження безпеки локальних війн і тероризму; расова проблема, гострота якою пов'язані розходження в економічному і соціальному статусі; високий і зростаючий рівень злочинності, наркоманії, захворювань СНІД; наростання соціальної напруги через надмірні соціальні виплати; більший ступінь залежності кредитно-фінансової сфери від тенденцій на світовому ринку, що означає уразливість економіки для серйозних потрясінь.

5.2. Соціально-економічна модель Канади.

Канада входить до "сімки" найбільш великих розвинених країн світу. Її *ВВП на душу населення* наприкінці 90-х рр. склав близько 22 тис. дол. Процвітання країни визначається наявністю багатих природних ресурсів, ефективною економічною системою, успадкованим від Англії законодавством і сусідством з могутніми США. Країна багата поліметалами, ураном, нафтою, природним газом, кольоровими металами, залізною рудою, золотом, платиною, калійними солями, а також водними і лісовими ресурсами. Державний устрій Канади - федерація провінцій із широкими правами й окремими територіями федерального підпорядкування. Населення - 30 млн. чоловік - в основному нащадки переселенців з Європи і США, домінують дві нації - англо- (28%) і франкоканадці (23%).

Канада має у своєму розпорядженні *високорозвинену промисловість*. Провідні позиції у світі країна займає за видобутком і виробництвом багатьох видів *сировинних матеріалів* - нікелю, урану, азбесту, алюмінію. Традиційно лідерами за темпами зростання виробництва та інвестицій виступали *корпорації* нафтової і газової промисловості, лісопромислового комплексу, кольорової і чорної металургії. Однак через падіння попиту і цін на ресурсні товари на світових ринках в 90-і рр. відбувся спад у їхньому розвитку. У той же час істотно зросли обсяги продукції й інвестиції у *наукомістких галузях* - електроніка, електротехніка, важке машинобудування, виробництво телекомунікацій, конструкційних матеріалів, хімічна і фармацевтична промисловість, автомобілебудування.

Особливістю економічної моделі розвитку є більша частка *іноземної власності* в промисловому виробництві і капіталі Канади - 40% (92% - в автомобілебудуванні, 68% - у хімічній промисловості, 63% - в електроенергетиці). З них понад 70% становить власність *американських ТНК*. Канадські ж корпорації зберігають провідні позиції в кредитно-фінансовій сфері, торгівлі, транспорті і т.д. Велике поширення в канадській промисловості одержали *дрібні і середні фірми*. Приблизно 80% робочих місць забезпечує малий бізнес, представлений акціонерними і приватними компаніями.

По виробництву й експорту *сільськогосподарської продукції* Канада займає одне з провідних місць країн світу - вона забезпечує 1/5 частину всього світового експорту пшениці. Особливістю с/г виробництва є яскраво виражена територіальна і галузева *спеціалізація*, якою охоплені 90% всіх канадських ферм. Характерне *укрупнення ферм* і зростання їхньої продуктивності.

Державна економічна політика спрямована на заохочення розвитку обробної промисловості, наукомістких галузей, зміцнення позицій *національних фірм* і обмеження експансії іноземного капіталу. Динаміка *державного сектора* в економіці, що займали провідні позиції в електроенергетиці, транспорті, зв'язку і виробництві багатьох товарів і послуг, в 90-і мала тенденцію до його скорочення у зв'язку із *приватизацією* держпідприємств обробної і нафтогазової промисловості та у транспортній сфері.

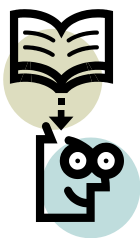
Зовнішньоекономічні зв'язки мають велике значення для економіки Канади. Експортна квота в 1997р. склала майже 40% (в 1992р. - 26%). *Структуру зовнішньої торгівлі* при високому ступені відкритості економіки не можна назвати сприятливою: 2/3 канадського експорту - сировина, напівфабрикати, продовольство, 3/4 імпорту - готові промислові товари, в т.ч. технологія і наукомістка продукція. Переважна частка торговельного обороту здійснюється із США: 75% канадського експорту і 65-70% імпорту із США. Це пояснюється тим, що великі канадські компанії - це в основному філії американських ТНК, а вихід на закордонний ринок дрібних і середніх національних компаній пов'язаний з більшим ризиком.

Інтенсивно розвивається в Канаді й *інвестиційна сфера*. Потік капіталу в країну приблизно дорівнює його вивозу, в 1997р. склав відповідно 138 і 137 млрд. дол.. Основним інвестором, як і одержувачем капіталу є США. Важливе значення для розвитку канадської економіки має участь країни в НАФТА. Подальші перспективи зовнішніх відносин зв'язуються із країнами, що розвиваються, Азіатсько-Тихоокеанського регіону і Латинської Америки.

За співвідношенням матеріального виробництва і сфери послуг Канаду часто називають *"міні-дублікатом" США*. Співвідношення зайнятого населення в сфері послуг становить 69%, а в сільському господарстві - 3.5%. Однак частка обробної промисловості у ВНП (усього близько 20%) не може бути показником постіндустріального розвитку. А більша частка іноземного

капіталу в промисловості, і несприятлива структура зовнішньої торгівлі говорять про високий ступінь залежності від могутнього сусіда. Особливо наочно цей вплив проявляється в *синхронізації національних економічних циклів* двох країн через взаємну торгівлю, рух підприємницького й особливо кредитного капіталу, зміни платіжного балансу.

Засилля в Канаді американського й іноземного капіталу є причиною багатьох *серйозних негативних наслідків* для канадської економіки: недоодержання національним бюджетом значних доходів через маніпуляції із цінами і прибутком; обмежена експортна діяльність; використання канадських ресурсів НДДКР в інтересах іноземних інвесторів; прагнення США розширити своє законодавство на діяльність філій американських корпорацій у Канаді. У зв'язку із цим виникла *ідея "канадизації"* економіки, тобто *викупу* у іноземців *канадської власності*. Така політика активно проводилася протягом другої половини 70-х - початку 80-х рр. На початку 90-х рр. актуальність її знизилася. *Канадський корпоративний капітал* досяг більшої зрілості, усвідомивши особливі національні інтереси і розширивши власні фінансові можливості. Цей процес не має на меті внести дезінтегруючий вплив на регіон, він лише викликає необхідність перегляду й упорядкування системи зовнішніх зв'язків відповідно до змін, що виникли.

Питання для самоперевірки:

1. Які фактори визначають розвиток економічної моделі США?
2. Яке місце США у світовій економіці?
3. Назвіть головні риси ліберального ринкового господарства США.
4. Які особливості державного регулювання економіки США?
5. Яка динаміка соціальної сфери США?
6. Яке місце США на світовому ринку?
7. Охарактеризуйте економічні ресурси і структуру господарства Канади.
8. У чому особливість економічної моделі розвитку Канади?
9. Чому нинішній рівень розвитку канадської економіки не відповідає вищій стадії індустріалізації?
10. Які перспективи регіональної інтеграції в Північній Америці і на американському континенті?

Латиноамериканська модель соціально-економічного розвитку.

6.1. Загальна характеристика моделі нових індустріальних країн Латинської Америки.

Початок індустріального розвитку Латинської Америки відносять до середини 50-х років. Основою форсованої індустріалізації було імпортозаміщення, середньорічні темпи зростання становили 6,9%. До середини 70-х років Латинська Америка стала індустріальним урбанізованим континентом із сучасними галузями промисловості: машинобудуванням, металообробкою, хімічною, і нафтохімічною, автомобільною та електротехнічною. Це був екстенсивний шлях розвитку - за рахунок залучення нових сировинних і трудових ресурсів, продуктивність праці і капіталу зростали значно повільніше, ніж обсяги виробництва. При цьому залишалася архаїчною структура аграрного виробництва і суспільних відносин у селі. Глибока соціально-економічна криза 80-х років показала, що екстенсивне промислове зростання вичерпали свої можливості. Правда, ще наприкінці 60-х (Бразилія), а в 70-80-х роках та інші країни, під керівництвом військового уряду, почали впроваджувати електронну техніку, використовувати інформаційні технології, освоювати деякі напрямки високотехнологічного виробництва: аерокосмічна індустрія, ядерна енергетика, випуск електронної техніки. Однак це не привело до масової раціоналізації праці і промислового виробництва, тому що правлячі кола орієнтувалися головним чином на зростання споживання верхніх верств населення, що не сприяло ліквідації масової бідності і безробіття. З кінця 60-х років країни Латинської Америки збільшують запозичення капіталів на ринках розвинених країн, зростають і прямі інвестиції. Державна політика спрямована на співробітництво з ТНК. Але інформатизація і мікроелектронна революція країн Заходу і Японії, зростання конкуренції з боку азійських "тигрів" привели до падіння конкурентоспроможності товарів, а подорожчання грошей на світових фінансових ринках привело до "втечі капіталу". Це було початком кризи зовнішньої заборгованості латиноамериканських країн. Збільшення експорту не могло погасити відсотки по старих і нових боргах, зростання дефіциту бюджету, позначалися диспропорції економіки, інерція популізму і неефективність держави, - все це викликало жорстоку інфляцію 80-х років, падіння ВВП на душу населення, а в деяких країнах і за абсолютним обсягом. Цей час називають "загубленим десятиліттям" для Латинської Америки. Постіндустріальний розвиток був загальмований. У цей період почалася активна суспільна і цивільна діяльність проти соціально-економічної неспроможності авторитарних режимів. Політична демократизація відкрила шлях до подальшого розвитку континенту. Почалося здійснення неоліберального проекту постіндустріалізації континенту за підтримкою МВФ. За прикладом розвинених країн Заходу і Японії спочатку Чилі і Уругвай (1973), а потім всі

інші країни (кінець 80-х - початок 90-х рр.) почали здійснювати *приватизацію* більшості державних підприємств; *фінансову стабілізацію* і дисципліну; реформування *податкової і банківської* систем із установленням позитивної ставки відсотка; *лібералізацію* внутрішньої і зовнішньої *торгівлі*; усунення перешкод для іноземних капіталовкладень; законодавчий захист прав власності; *структурну перебудову* економіки відповідно до нового МРТ, що склались в 80-90 р. Потужна хвиля приватизації нерозривно пов'язана із *придушенням інфляції із скороченням бюджетного дефіциту*. *Результати неоліберального реформування*: зростання ВВП промислового виробництва й обсягу зовнішньої торгівлі, збільшення в 90-і роки доходів на душу населення; зниження інфляції; поновлення потоку іноземних інвестицій; прискорення економічного зростання (темпи порівнянні з темпами азійських НДК); демократизація суспільства (зміна влади за допомогою демократичних виборів, посилення судової і законодавчої влади). Однак перетворення цього етапу не вирішило всіх проблем латиноамериканського континенту. Модернізація старих технологій у традиційних галузях, що характерні для індустріальної епохи, не внесла корінних змін у структуру економіки, як і раніше виробництво базується на *екстенсивному споживанні ресурсів*, "брудних технологіях" і дешевій робочій силі, *зневазі до навколишнього середовища*. Примітивізація експорту і збільшення імпорту привели до негативного сальдо зовнішньої торгівлі і збільшенню зовнішнього боргу, зростання бюджетних витрат і до нових запозичень, що обмежує подальший економічний розвиток. У структурі іноземних капіталовкладень велика частка *портфельних інвестицій* (50%), що не зацікавлені у створенні нових робочих місць і розвитку нових технологій, але готових до «втечі» при найменшому неблагополуччі. Підприємницька еліта обмежилася розвитком сфери дозвілля і споживання, які зневажають проблемами стратегічного розвитку і впровадженням науково-технічних розробок. Позначаються і *негативні соціальні наслідки неолібералізму*: диференціація суспільства за рівнем доходів, розрив у рівнях центрів і провінцій, а також регіонів, *низька якість робочої сили* через сполучення вбогості (частка найбіднішого шару 35-45%) з низьким рівнем освіти; зростання *"неформального сектора"*, що свідчить про *ослаблення держави й ерозії цивільного суспільства*, зростання *корупції і злочинності*, безробіття (що відноситься до висококваліфікованих робітників і фахівців); розмивання середнього класу, скорочення державних витрат на соціальну сферу. У результаті зростає *соціальна напруженість* у суспільстві і, протест проти елітарності та обмеженості неоліберальної модернізації.

За оцінками економічної комісії ООН по Латинській Америці і Карибському басейні пошук *альтернатив* неолібералізму перебуває на шляху раціонального сполучення *етатизму* (сильна державна влада) і *ринкових механізмів*, розвитку цивільного суспільства і його ініціатив. На практиці це означає *розвиток внутрішнього ринку та економічної інтеграції* країн Латинської Америки. Успішним прикладом останнього є розвиток

Південного ринку МЕРКОСУР, що поєднує Бразилію, Аргентину, Уругвай і Парагвай.

Успіх економічного розвитку Латинської Америки сьогодні залежить від *соціальних факторів і освоєння нових технологій*. У зв'язку із цим більшу увагу стали приділяти науці і технологічним розробкам. Поки витрати на наукові дослідження не перевищили 1 % від ВВП, але спостерігається їхнє зростання.

Головною перешкодою для постіндустріального розвитку є *бідність величезної маси населення, дефіцит людського капіталу*. Першочерговими завданнями залишаються *боротьба з бідністю, безробіттям і підйом освітнього рівня*.

Важливим фактором економічного розвитку Латинської Америки в останні десятиліття стало зростання *внутрішньорегіонального співробітництва й інтеграційний процес*. В 90-і рр. у регіоні був створений ряд інтеграційних угруповань (ЛАСТ, КАРИКОМ та ін.), але істотного успіху в економічному розвитку регіону вони не домоглися успіху. Більш важливим виявився вплив Північноамериканської асоціації вільної торгівлі НАФТА (США, Канада, Мексика) і Загального ринку країн Південного конуса МЕРКОСУР. В 1994 р. між США і групою латиноамериканських країн була досягнута домовленість про розвиток інтеграції до 2005 р. з метою створення в Західній півкулі величезного американського загального ринку із пропозицією товарів і послуг в обсязі 13000 млрд. дол., що здатні задовольнити попит всіх 850 млн. жителів двох континентів.

6.2. Соціально-економічна модель розвитку Мексики.

Мексика - країна, що розвивається, ВВП на душу населення становить 8 тис. дол. (по ПКС). Країна має у своєму розпорядженні *великі запаси нафти, природного газу, поліметалевих руд і срібла*.

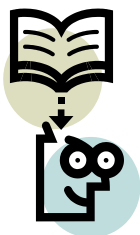
Головні сфери господарства: добувна промисловість - традиційне джерело валютних надходжень; обробна промисловість, що швидко розвивається, - машинобудування, металургія, нафтохімія; сільське господарство з невисокою ефективністю (частка у ВВП близько 5% при кількості зайнятих 1/3 активного населення). Підвищення ефективності в сільському господарстві пов'язане із проведенням у другій половині 90-х рр. нової політики, в основі якої лежать *приватизація селянських громад (ехідос) та ослаблення державного регулювання*.

Характерною рисою мексиканської економіки є її *залежність від зовнішнього фінансування*. Так, роль, що визначає розвиток обробної промисловості належить іноземним, у першу чергу, американським компаніям (понад 90% автомобілів випускаються заводами дочірніх фірм корпорацій "Форд", "Дженерал моторс" і "Крайслер"). *Національні монополії спеціалізуються в традиційних галузях промисловості: будівництві, транспорті і зв'язку*. *Іноземні інвестори беруть участь і в розширенні видобутку та експорту корисних копалин*. Така залежність обумовила

нестійкість економіки Мексики - періодично в країні виникають *кризові ситуації*, які вимагають нових запозичень. У результаті зростає *зовнішня заборгованість* (в 1996 р. вона склала 44% від ВВП).

Нова модель розвитку на основі ідей *неолібералізму* почалася ще в 1985р. *Реорганізація державного сектора*, роздержавлення і приватизація принесли чималі засоби для розвитку країни. У цей же час збільшився і потік іноземних інвестицій (12 млрд. дол. у рік). Мексика стала розширювати свою зовнішньоекономічну діяльність завдяки участі в НАФТА. Але прийшов період чергової економічної кризи, вихід з якого був пов'язаний з новими *доларовими уливаннями американських корпорацій*.

Мексика - провідна серед латиноамериканських країн за зростанням експорту, у ряді світових експортерів вона займає 16-е місце. У *структурі експорту* переважає продукція обробної промисловості (85% в 1997 р.). У *структурі імпорту* збільшується частка інвестиційних товарів - машин, устаткування, напівфабрикатів, компонентів для зборки, специфічних видів сировини і матеріалів. Важливе значення для Мексики мають іноземний туризм і *макіладорас* (підприємства прикордонних господарських зон - сучасні підприємства по випуску автомобілів, електропобутової техніки, електронної апаратури та ін.). *Зовнішньоекономічні зв'язки* Мексики орієнтовані в бік Північноамериканської асоціації вільної торгівлі. Частка НАФТА в мексиканському експорті в 1997 р. підвищилася до 87%, а в імпорті - до 76%. У той же час збільшується значення зв'язків із сусідніми латиноамериканськими країнами (зокрема, МЕРКОСУР) і азійськими країнами Тихоокеанського регіону.

Питання для самоперевірки:

1. Які досягнення та негативні наслідки моделі імпортозаміщення в країнах Латинської Америки?
2. Чому латиноамериканська модель нових індустріальних країн не досягла високого рівня індустріального розвитку, як азійська модель НІК "І хвили" (Республіка Корея, Сінгапур, Гонконг, Тайвань)?
3. Які причини кризи зовнішньої заборгованості латиноамериканських країн?
4. Що викликало необхідність неоліберальних перетворень в країнах Латинської Америки?
5. Які негативні соціально-економічні наслідки політики неолібералізму в країнах латиноамериканського регіону?
6. Від чого найбільшою мірою залежить подальший розвиток країн Латинської Америки?

7. Яке значення внутрішньорегіонального інтеграційного процесу для Латинської Америки?
8. Які значення і перспективи інтеграційного угруповання "НАФТА" для розвитку економіки латиноамериканських країн.
9. Назвіть основні риси мексиканської моделі соціально-економічного розвитку Мексики.
10. Які причини нестійкості мексиканської економіки?

Африканська модель соціально-економічного розвитку.

7.1. Загальна економічна характеристика Африки.

Африка займає друге місце серед регіонів по площі і населенню, займає одне з останніх місць за виробництвом внутрішнього продукту. Всі держави Африки, за винятком ПАР, відносяться до групи країн, що розвиваються, причому, більшість із них (33) до підгрупи *найменш розвинених*.

За наявності багатств і розмаїтості природних ресурсів це найбільш забезпечений регіон світу: йому належать найбагатші запаси золота, алмазів, металів платинової групи, великі запаси урану, азбесту, графіту, залізних руд, а також ряду кольорових, рідкісних та рідкісноземельних металів, дорогоцінних мінералів, нафти, газу та інших корисних копалин. Африка займає провідні позиції на світовому ринку по таких металах, як ванадій, літій, берилій, тантал, ніобій, германій. Ґрунтово-рослинні ресурси континенту можуть забезпечити продовольством 1,5 млрд. людей. Разом з тим *за рівнем соціально-економічного розвитку* це найменш розвинутий і найменш динамічний регіон, загальна питома вага країн Африки (без ПАР) у світовій економіці становить близько 1,5%. Особливо відсталим є субрегіон Тропічної Африки (країни південніше Сахари), до якого відносять 16 найбільш бідніших країн світу. Інший субрегіон - Північна Африка (Алжир, Лівія, Єгипет, Марокко, Туніс) - має економічні показники, які в 2-4 рази перевищують рівень країн Тропічної Африки.

7.2. Модель соціально-економічного розвитку Африки.

Спроби ліквідації економічної відсталості африканського регіону в 60-і рр. (модель "планованого розвитку") і в 70-і рр. (модель "основних нестатків потреб") були пов'язані із пріоритетним розвитком державного сектора, залученням іноземних інвестицій, збільшенням зовнішньоторговельної квоти. В 80-і рр. МВФ рекомендував *модель "структурного коректування"*, в основі якої лежить лібералізація господарської діяльності, тобто відмова від активного державного втручання в економіку, стабілізація фінансової системи, усілякий розвиток ринкових механізмів. Відповідно до цього закладалися основи приватнопідприємницької діяльності і передбачалось значне посилення приватного сектора в провідних галузях народного господарства африканських держав. В 90-і рр. ця модель одержала

подальший розвиток, її пріоритетним напрямком стала приватизація державних підприємств. Із середини 90-х рр. намітилися позитивні зрушення в економіці багатьох країн Африки: за даними Економічної Комісії ООН, з 1995р. по 1997р. загальний ВВП країн регіону виріс на 2,3%, а по 33 найменш розвиненим африканським державам від 2 до 4%. За оцінкою МВФ, економічне зростання в Африці в 1998-1999р. перевищує 3,2%. В 27 державах його темпи випереджають темпи зростання населення. У структурі економіки спостерігається прискорення зростання промисловості. Разом з цим такі фактори, як *неефективний держсектор*, нерозвинена економічна інфраструктура, політична нестабільність, міждержавні конфлікти, скорочення обсягів іноземних інвестицій, зовнішній борг, що зростає, обмеженість економічної самостійності у зв'язку з вимогами МВФ, проблеми виходу на зовнішні ринки, ускладнюють реалізацію моделі "структурного коректування".

Крім того, не переборена така характерна риса господарської діяльності, як *багатоукладність і змішані форми власності*. Причому, передові сучасні уклади не стали домінуючими, а державний не став ефективним. Державні підприємства характеризуються низькими показниками - низька конкурентоспроможність продукції, дефіцит коштів, висока залежність від імпорту техніки і технології, дефіцит кваліфікованих кадрів. Перевага традиційних укладів в аграрному секторі обумовлює *низьку продуктивність* екстенсивних землеробства (часто монокультурного) і тваринництва на основі архаїчних форм і примітивної матеріально-технічної бази. У зв'язку із цим триває і *загальна деградація природного середовища* (зростання пустельних земель, виснаження ґрунтів, ерозія і т.д.). Зберігається і така характерна риса Африки, як *нерівномірність розвитку*, що при загальному низькому рівні економіки особливо тісно пов'язано із забезпеченістю природними ресурсами. Диспропорції усередині економічних сфер пов'язані з низьким рівнем техніко-технологічної бази і трудових ресурсів. Проблеми розвитку регіону багато в чому визначаються слабкістю механізмів державного регулювання: для більшості країн характерна відсутність діючої податкової системи, систематизованого юридичного простору, елементарної політичної стабільності. Важливим завданням країн регіону є розвиток *етатизму*, тобто сильної державної влади, і одночасне обмеження його втручання в економіку. *Соціально-економічний* розвиток багато в чому визначається *демографічною ситуацією*: дуже висока народжуваність при зменшуваній смертності обумовили найвищі темпи приросту населення у світі (близько 3%); несприятливий віковий склад - населення молодше 14 років становить ледве менш половини, низький рівень освіти і кваліфікації (половина дорослого населення неписьменна). Це породжує величезні проблеми зайнятості, міграції, впровадження сучасних форм і методів господарювання. Поліпшення демографічної ситуації в Африці держави зв'язують із політикою регулювання сім'ї і скорочення приросту населення. Розроблено національні програми планування сім'ї, але

їхня реалізація ускладнюється насамперед відсутністю фінансування та наявністю національних традицій і релігій, не сумісних із цими програмами.

Однією з найбільш розвинених і технічно оснащених галузей є *добувна промисловість*. Її розвиток пов'язаний у першу чергу з високою активністю іноземного капіталу, а частка в структурі економіки - з наявністю відповідних запасів корисних копалин. Найбільш значних успіхів ця галузь досягла в Лівії, Єгипті (нафта), Алжирі (залізні руди), ПАР (золото, платина, алмази, уран) та ін. Розвиток обробної промисловості Африки пов'язаний з *імпортом технологій і встаткування*, використанням праці кваліфікованих іноземних фахівців. Її середня по континенту частка у ВВП становить 12-13% і коливається за окремими країнами від 25 до 4%. Розвиваються переробка сировини на експорт, металургія, хімічна промисловість, виробництво будівельних матеріалів, текстильна промисловість, виробництво товарів широкого вжитку. Зберігаються проблеми якості і конкурентоспроможності товарів, що випускаються. Складність розвитку транспортної системи африканського континенту пов'язана з великою капіталоемністю транспортного будівництва, а, отже, з іноземними інвестиціями.

За рівнем розвитку і співвідношенню сфер економіки в Африканському регіоні можна виділити наступні групи країн:

- *держави Північного і Південного субрегіонів*. Визначальна роль у господарстві належить промисловості та сфері послуг. Це найбільш ефективна група країн із самими великими показниками ВВП на душу населення (мін - 500 дол., мах - 6100 дол.). Основу економіки становить експорт нафти, газу, фосфоритів та інших сировинних товарів.

- *держави Західної Африки*. Переважна частка сфери послуг при значній частці слаборозвиненого сільського господарства не забезпечує ефективності господарства в цілому. ВВП на душу населення близько 330 дол.

- *держави Центральної Африки*. Перевага промисловості і (або) сфери послуг при високій частці аграрного сектора визначає низьку ефективність економіки. ВВП на душу населення 250 дол.

- *держави Східного субрегіону*. Характерна перевага аграрного сектора на основі малоефективних форм господарювання, найменш розвинені країни Африки з показником ВВП на душу населення менше 200 дол.

Для Африки характерна *відкритість економіки* й орієнтованість на зовнішні ринки - частка експорту у ВВП становить 27,1%. Оскільки внутрішні інвестиції більшості країн не забезпечують виробничих потреб, регіон у край зацікавлений у припливі іноземних інвестицій. Однак перспективи іноземних капіталовкладень для африканських країн складаються досить несприятливо: щорічна величина прямих інвестицій у період 1990-1995 р. склала 3 млрд. дол., що приблизно дорівнює 2% від загального обсягу іноземних інвестицій у країни, що розвиваються, і дуже повільно зростає.

Частка Африки у світовій торгівлі невелика: за експортом - 2,5%, за імпортом - 3,8%, однак зовнішня торгівля має велике значення для розвитку регіону, а окремі товари відіграють важливу роль на світовому ринку (какао-боби, цинк, марганцева руда). Негативним моментом зовнішньоекономічної діяльності є її *неефективність* (негативний зовнішньоторговельний баланс), що у свою чергу пов'язано із *сировинним монотоварним характером експорту* (продукція сільського господарства і гірничодобувної промисловості) та імпортом дорогих товарів обробної промисловості (у першу чергу продукції машинобудування).

7.3. Особливості регіональної інтеграції.

Інтеграційні процеси в Африканському регіоні розвиваються під впливом двох протилежних факторів: з одного боку, життєвою необхідністю об'єднання економічних ресурсів і зусиль, подолання наслідків штучного розділу континенту, з іншого боку, дуже низьким рівнем економічних зв'язків (3-5% від загального обсягу зовнішньої торгівлі), взаємною конкуренцією на ринках сировини і капіталу. Тому для Африки наявність безлічі різноманітних інтеграційних угруповань означає неефективність їх колективних економічних програм. Головні причини цього: нерозвиненість соціально-політичних структур, неефективність влади, пов'язаної з корупцією, некомпетентністю, нездатністю забезпечити політичну стабільність. Крім того, умовою успішної регіональної інтеграції є необхідність досить високого рівня техніко-економічного розвитку країн - учасниць на базі розвинених ринкових відносин.

Кілька десятків регіональних і субрегіональних об'єднань за сферами діяльності можна розділити на три групи: загальноекономічні, валютно-кредитні й організації по загальному використанню природних ресурсів. До першої групи відносять такі організації як Організація Африканської Єдності (ОАЄ), Африканський банк розвитку, Економічна співдружність країн Західної Африки та ін. Прикладами другої групи об'єднань є: Західноафриканський валютний союз, Східноафриканський банк розвитку та ін.

У третю численну групу входять такі організації як Адміністрація басейну ріки Нігер, Постійний комітет боротьби з посухою в Сахарі та ін. Крім цього, поширені об'єднання держав - експортерів окремих видів сировини та сільгосппродукції (нафти, фосфатів, кави, арахісу і т.п.). Однією з основних цілей створення окремої категорії об'єднань є залучення зовнішньої фінансової, технічної та ін. допомоги: Арабський банк економічного розвитку Африки, Африканський фонд розвитку та ін. Особливе місце у вирішенні проблем економічного розвитку континенту належить *Економічній комісії ООН для Африки (ЕКА)*. З її діяльністю пов'язана розробка *загальноафриканської стратегії розвитку й інтеграції країн континенту*, розробка і реалізація програм зовнішньої допомоги Африці. На основі генеральної програми економічного розвитку африканських країн на 80-90-і

рр. ОАЕ прийняли "план дій", що передбачає зменшення зовнішньої залежності континенту, досягнення *колективного самозабезпечення*, прискорення розвитку сільського господарства, енергетики, окремих галузей обробної промисловості, удосконалювання систем підготовки кадрів, створення національного науково-технічного потенціалу. Планом передбачене поетапне створення загального ринку й, надалі, африканського економічного співтовариства.

Питання для самоперевірки:

1. Які показники характеризують рівень розвитку і ступінь залежності економіки африканських країн?
2. Які причини відставання країн Африки від інших регіонів світу?
3. Які позитивні підсумки розвитку країн Африки в 60-70р.?
4. Чим обумовлений перехід до моделі "структурного коректування" у розвитку Африканського регіону?
5. Назвіть головні фактори соціально-економічного розвитку країн Африки.
6. Охарактеризуйте галузі господарства країн Африканського регіону.
7. Які групи країн африканського континенту можна виділити за рівнем економічного розвитку?
8. Із чим пов'язана обмеженість іноземних капіталовкладень у розвиток економіки Африканського регіону?
9. Охарактеризуйте негативні тенденції в розвитку зовнішньої торгівлі африканських країн.
10. Які перспективи регіональної інтеграції держав Африки?

Західно-азіатська модель соціально-економічного розвитку.

Роль Західної Азії у світовому господарстві визначається в основному *значними ресурсами вуглеводневої сировини і стратегічно важливим географічним положенням*. Тут знаходиться 65% розвіданих світових запасів нафти, 30% світових запасів природного газу, частка у світовому видобутку нафти - 30%, природного газу - близько 6%. У період самостійного економічного розвитку країни Західної Азії досягли значних успіхів: 1990р. - 4,4% світового сукупного продукту (1970 р. - 1,5%), більш 25% ВВП світу, що розвивається. Найбільш швидкі темпи економічного зростання спостерігалися в 60-і роки (8%), в 70-і рр. - зниження до 5,7%, в 80-90-і -

1,7%. По показнику ВВП на душу населення всі країни можна об'єднати в три групи:

- *найменш розвинені* (менше 2000 дол.) - Ємен;
- *із середнім рівнем розвитку економіки* (від 2000 до 10 000 дол.) - Бахрейн, Йорданія, Ірак, Оман, Саудівська Аравія, Сирія, Туреччина;
- *з високим рівнем розвитку* (більше 10 000 дол.) - Ізраїль, Катар, Кіпр, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати.

Більшість країн регіону завдяки забезпеченості природними ресурсами мають *потужну експортну базу й активну зовнішню торгівлю*. Експортну спрямованість має видобуток палива. Найбільші запаси нафти розташовані в Саудівській Аравії. Найбільш сприятливі умови для нафтовидобутку, що характеризуються низькими витратами й високою продуктивністю праці - в арабських країнах Перської затоки.

До 1973 р., тобто до періоду самостійного розвитку Західна Азія була *периферією світового господарства* зі слабким економічним розвитком на базі відсталих форм і методів господарювання. Промислова розробка нафти почалася за участю іноземного капіталу та іноземної робочої сили. Це перший етап розвитку *світового ринку нафти*. Він функціонував в умовах високого попиту на нафту, що випереджав зростання ВВП світового господарства. Розвиток країн Близького і Середнього Сходу в цей період проходив під впливом панування *колоніальної і неокolonіальної експлуатації*. *Націоналізація* нафтової промисловості більшістю країн і функціонування ОПЕК (організація країн-експортерів нафти, створена в 1960 р.) почали змінювати їхнє соціально-економічне положення. Наступив період розвитку і зміцнення державного сектора в економіці країн Західної Азії. Держави прийняли великі капіталомісткі програми розвитку національного господарства, здійснювали заходи щодо залучення припливу іноземного капіталу. *Стратегія промислового розвитку* країн регіону включала трансформацію існуючої структури виробництва на базі широкої *диверсифікації та індустріалізації*, створення базових галузей промисловості - нафтохімічної, металообробної, будівельної, формування агропромислового комплексу. У другій половині 70-х рр. почався *експортноорієнтований* розвиток економіки регіону. У період 1973-1981 р. були створені відносно розвинені транспортна, виробнича і фінансова інфраструктури, значний промисловий потенціал, особливо в сфері переробки нафти і нафтохімії. Також одержали розвиток сучасні системи охорони здоров'я і освіти. Подальший розвиток *державного сектора* як неефективного в соціальній сфері з надмірними необґрунтованими витратами почали впливати на економіку країн. До того ж *структурні перетворення* не досягли бажаного рівня і не зменшили залежність економіки від нафтових доходів. Період після 1981 р. позначений розвитком країн Західної Азії *в умовах зменшення нафтової ренти*. Він почався з економічної кризи, пов'язаної зі зниженням світових цін на нафту. Зменшення експортного нафтового прибутку

поставило уряд перед необхідністю зниження державних витрат і структурної перебудови народного господарства.

Сучасний етап розвитку регіону відзначений наступними особливостями:

- високий темп приросту населення - 2,8% у рік;
- зовнішня і внутрішня міграція, обумовлена в основному високим рівнем безробіття в 70-80-і рр., наявність дешевої робочої сили в регіоні;
- соціально-політична нестабільність у країнах Західної Азії.

Залежно від розвитку *галузевої структури* господарства можна виділити 4 групи країн Західної Азії:

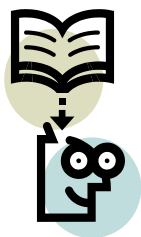
- країни з різкою перевагою первинного сектора (більше 70%), в якому домінує добувна промисловість, а частка сільського господарства невелика -1-3%; така структура дозволяє цим країнам мати великий обсяг ВВП на душу населення, що базується в основному на експорті нафти;
- країни з відносно високою (або переважною) часткою у структурі економіки малопродуктивного сільського господарства й обробної промисловості на базі кустарних підприємств (від 16 до 46%); характерний невисокий обсяг ВВП на душу населення - найменш розвинені країни (Ємен);
- держави з перевагою в структурі народного господарства третинного сектора (більше 65%), причому, другу позицію займають галузі обробної промисловості - Ізраїль, Йорданія, Ліван; ефективність економік Йорданії і Лівану нижче, ніж потенційні можливості через війни та міжрегіональні конфлікти, їх ВВП менш 6000 діл;
- найбільш ефективною є економіка країн, у структурі яких переважають промисловість і сфера послуг приблизно в рівних пропорціях: Кіпр (відповідно 40 і 52%), Кувейт (53 і 46%), Об'єднані Арабські Емірати (57 і 40%).

Велику роль у країнах Західної Азії відіграє *рух іноземного і регіонального капіталу*. Становлення нафтової та газової промисловості в регіоні було пов'язано насамперед з іноземним капіталом великих нафтових компаній. Пізніше він став проникати і в інші галузі. У цей час приплив приватного іноземного капіталу не перевищував 1% загального обсягу інвестицій у країни, що розвиваються. В міру розвитку економіки країн регіону зростала і їхня частка в прибутках закордонних компаній. Відмінною рисою Західної Азії є вкладення значного капіталу фінансових структур арабських країн Перської затоки - *нафтодоларів* (більше 350 млрд.) - переважно в позичковій формі за межі регіону *Нафтодолари* - це долари, якими володіють особи, а також держави, що одержують доходи від виробництва та експорту нафти. Цей капітал утворився в період сприятливої кон'юнктури на світовому ринку нафти для країн-експортерів в 1973р., коли ціна на нафту виросла більш ніж в 4 рази. Він був розміщений переважно в

доларах у західних фінансових установах, засоби від вивозу нафтодоларів активно використовуються для розвитку соціальної сфери - охорони здоров'я, освіти і комунальних послуг. Це дозволило багатьом країнам Західної Азії скоротити відставання від розвинених країн й істотно підвищити добробут своїх громадян. Особливих успіхів у цьому домоглися Саудівська Аравія та Кувейт.

Країни Західної Азії є *відкритими зовнішньому світу* (частка експорту регіону 28,5% від усього азіатського експорту, а імпорту - 27%). Основні експортні товари: нафта, нафтопродукти, газ, продукція хімічної і легкої промисловості, сільського господарства. Негативним моментом зовнішньої торгівлі є сильна *монотоварна залежність* багатьох країн регіону від світового ринку.

Країнам Західної Азії властивий *різний рівень модернізації* економіки та інтеграції у *світове господарство*. Найбільш високого рівня в цьому досягла Туреччина. *Модель розвитку Туреччини* - послідовність етапів пріоритету або взаємодії лібералізації, етатизму і «змішаної економіки» за західним зразком.

Питання для самоперевірки:

1. Які фактори визначають економічний розвиток країн Західної Азії?
2. Охарактеризуйте основні типи моделей соціально-економічного розвитку країн Західної Азії.
3. Які групи країн за рівнем розвитку можна виділити в західноазіатському регіоні?
4. Які особливості руху іноземного і регіонального капіталу в Західній Азії?

Модель соціально-економічного розвитку країн Південно-Східної Азії.

Країни Південно-Східної Азії за *рівнем доходів на душу населення* можна розділити на три групи:

- *постсоціалістичні* (середньодушовий ВВП менше 2000 дол.): В'єтнам, Камбоджа, Лаос;
- *нові індустріальні країни* (середньодушовий ВВП від 3000 до 12000 дол.): Індонезія, Малайзія, Таїланд, Філіппіни;
- *країни з високим доходом на душу населення* (понад 29000 дол.): Бруней, Сінгапур.

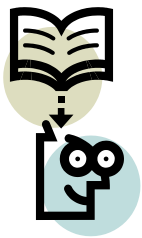
Особливістю розвитку постсоціалістичних країн - з перехідним типом економіки - є *двосекторна модель із тривалою трансформацією* системи. Економічне перетворення почалося із проведення аграрної реформи, успіх якої багато в чому визначався наявністю сильної та цілеспрямованої державної влади. Наприкінці 80-х років вони належали до групи країн з низьким рівнем доходу на душу населення (менше 500 дол.), в 1992 р. статистика ООН включила Лаос і Камбоджу в число найменш розвинених. В 1997 р. середньодушовий ВВП В'єтнаму склав 1670 дол., Камбоджі - 300 дол. (по офіційному обмінному курсі), Лаосу - 1290 дол.

Сінгапур за рівнем економічного розвитку, також як і Південна Корея, Тайвань, Гонконг (нові індустріальні країни "І хвилі"), практично попадає в число розвинених держав. Бруней - країна, високий економічний рівень якої визначається експортом нафти.

В 60-і роки для країн регіону типова модель розвитку поступово змінювалася. Спочатку пріоритет віддавався зростанню *сировинних галузей* економіки, *орієнтованих на експорт* (натуральний каучук - 80% світового виробництва, кольорові метали, нафта, коштовна деревина, сільськогосподарська сировина), а також проведенню політики *заміщення імпорту*. До середини 60-х років в країнах ПСА підсилювалися негативні соціально-економічні явища: зниження доходів населення, зростання безробіття, диференціація суспільства, погіршення зовнішньоекономічного положення. Це змусило перейти до іншої моделі розвитку. З початку 70-х років більшість країн ПСА стали на шлях формування сучасних ринкових інститутів і проведення структурної перебудови економіки з упором на створення *експорторієнтованої промисловості*. Поряд з паливно-сировинною індустрією провідне місце в господарстві ПСА зайняли *трудомісткі галузі* обробної промисловості. В країнах регіону політика держави була спрямована на становлення діючих ринкових інститутів, у тому числі конкурентоспроможних *національних підприємницьких структур*. Останні (особливо в Малайзії) посилено підтримувалися урядами країн. Вагомий внесок у прогресивні перетворення регіону (крім Сінгапуру, де 75% населення - етнічні китайці) внесли вихідці з Китаю (*хуацяо*). Під їхнім контролем перебувають оптова і значна частка роздрібною торгівлі, великі фінансові інститути країн регіону. В 70-90 р. дрібні сімейні китайські компанії зміцніли, багато з них перетворилися у великі фірми. Їхньою особливістю є сполучення сучасної організаційної структури і *сімейно-кланових* відносин між роботодавцем і найманими робітниками. Потужний імпульс розвитку економіки країн ПСА додав *приплив іноземного капіталу*, особливо прямих інвестицій у місцеву індустрію. Всі країни проводили цілеспрямовану політику *залучення закордонних капіталовкладень* у пріоритетні галузі народного господарства.

Форсований розвиток країн ПСА викликало і негативні явища, пов'язані з *надмірним державним регулюванням*, великою залежністю країн від кон'юнктури світового ринку, фінансовими спекуляціями. Всі країни

стоять перед необхідністю структурної перебудови економіки на користь сучасних наукомістких виробництв, що відповідає диверсифікованості експортних товарів і вирішенню проблем їхньої конкурентоспроможності. Всі країни в значній мірі постраждали від східно-азіатської кризи 1997 р., що виявила і підсилила їхні проблеми, що нагромадилися. ВВП країн ПСА в 1998 р. знизився від 5% (Малайзія) до 16% (Індонезія), всі стоять перед проблемою зниження державних витрат і дефіциту бюджетів, нормалізації положення у фінансовій сфері. При цьому шлях вирішення соціально-економічних проблем країни вибирають по-різному. Так Малайзія намагається вирішити їх самостійно, без сприяння МВФ, шляхом розширення внутрішнього ринку. Криза банківської системи, що пов'язана з тягарем зовнішнього боргу Індонезії, підірвала фінансову стійкість реального сектора економіки, і країна ввійшла в глибоку системну кризу. Таїланд виробляє антикризову стратегію за підтримкою МВФ: кредитна підтримка використовується для реформування банківської системи, що страждає від внутрішніх і зовнішніх боргових зобов'язань, проведення структурної перебудови в економіці. Остання розвивається за трьома основними напрямками: кредитна підтримка сільського господарства, освітня реформа, перехід до перспективних галузей машинобудування.

Питання для самоперевірки:

1. Які фактори визначають розвиток нових індустріальних країн Південно-Східної Азії?
2. Перелічіть негативні наслідки форсованого розвитку економіки країн регіону в 70-90-і рр.
3. Яка динаміка економічної структури країн Південно-Східної Азії?
4. Який вплив на економіку країн регіону зробила східноазіатська фінансова криза?

Південноазіатська модель соціально-економічного розвитку.

На території *Південної Азії* розташовані сім держав: Індія, Пакистан, Бангладеш, Непал, Шрі-Ланка, Бутан, Мальдіви. Всі вони входять до *групи країн, що розвиваються*, економічне реформування яких почалося в 90-і роки і проходить помірними темпами. Традиційно *експортні товари* представлені продукцією швейної і текстильної промисловості та продовольством. *Іноземний капітал* відіграє невелику роль у розвитку країн регіону.

Внутрішньорегіональні тенденції незначні. Провідну роль у регіоні відіграють Індія і Пакистан, геополітичні устремління яких протилежні: Індія тяжіє до Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), Пакистан - до країн Західної Азії і на північ - углиб Євразії.

10.1. Соціально-економічна модель Індії.

Індія - *аграрно-індустріальна країна*, друга після Китаю по чисельності населення у світі. Це федеративна держава - союз 26 штатів, *сама багатонаціональна на планеті* - з безліччю культур, релігій, звичаїв, забобонів, що накладають відбиток на господарську діяльність. *Природні багатства* досить значні: вугілля, залізна руда, нафта, кольорові метали, унікальні лісові масиви. За роки незалежності (з 1947 р.) національний дохід збільшився більш ніж в 4 рази, промислове виробництво - 28 разів, збір зернових - в 3 рази. Але через високу народжуваність ВВП на душу населення зростає набагато повільніше (менше ніж в 2 рази за цей період), відповідно спостерігаються і низькі темпи зростання споживчого попиту. З 50-х рр. Індія проводила курс на *індустріалізацію на основі імпортозаміщення*. При провідній ролі держави були створені базові галузі *індустрії* - чорна і кольорова металургія, електроенергетика (у т.ч. і атомна), важке машинобудування, оборонна промисловість, всі види транспорту, зв'язку, видобувних галузей. В 80-х рр. загальне число державних промислових підприємств перевищило 5 тис., вони були об'єднані у великі *державні корпорації*. До цього часу *політика жорсткого державного регулювання* почала давати збої, і уряд змушений був почати реформування економіки. З 1991 року приватний сектор почав функціонувати у виробництві електроенергії, видобутку і переробці нафти, авіатранспорті, зв'язку. Були проведені заходи щодо *стимулювання приватного підприємництва*: знижені податкові ставки, введено право на залучення іноземних інвестицій, зняті обмеження на імпорт сировини і капітального встаткування, знижені митні тарифи. Девальвація рупії в 1991 р. стимулювала розвиток експорту, а її часткова конвертованість зробила економіку Індії більш відкритою для зовнішнього світу. Наприкінці 90-х рр. приватний сектор займав провідні позиції в сільському господарстві, машинобудуванні, легкой, харчової та медичної промисловості, будівництві, торгівлі, автомобільному транспорті. Велике значення в господарському розвитку належить *дрібному кустарному і середньому виробництву*, що активно підтримувалось державою. З 1985 по 1997 р. число дрібних підприємств виросло з 1,2 до 2,6 млн., наприкінці 90-х рр. у цій сфері було зайнято 80% всієї робочої сили, на її частку доводиться 45% експорту. За цим сектором господарства закріплене *виключне право на виготовлення* 822 видів готових виробів, пов'язаних з переробкою сільськогосподарської сировини.

До 1998 р. склалася наступна *структура економіки*: 30% ВВП вироблялося в промисловості і будівництві, у сфері послуг - близько 40%, у

сільському господарстві - приблизно 30%, хоча тут зайнято близько 70% населення. Наприкінці 90-х рр. найбільш високі темпи розвитку (до 12%) спостерігалися в обробній промисловості, частка якої в промисловому виробництві досягла 77%.

Все більшу частку ВВП країни займає продукція машинобудування, хімічної і фармацевтичної промисловості, високими темпами зростає виробництво автомобілів, теле-, радіо-, фотоапаратури, побутової техніки. По виробництву тракторів Індія наприкінці 90-х рр. увійшла до числа провідних виробників у світі.

Для аграрного сектора характерна багатокладність із перевагою традиційного укладу. В 80-і рр. при державній підтримці була здійснена "зелена революція" - впровадження передових методів агротехніки із застосуванням високоврожайних культур зернових і добрив. Підйом сільського господарства дозволив вирішити продовольчу проблему і відмовитися від імпорту зерна. Правда, цей прогрес ускладнюється відставанням від темпів зростання населення.

Головний напрямок сільського господарства - рослинництво, переважають зернові, які потребують зрошення - пшениця, рис. Поширені також технічні культури - бавовник, джут, чай (30% світового виробництва), цукровий очерет, олійні. Індія - лідер у світі по виробництву пряностей - щорічний обсяг 2 млн. т.

Провідну роль у господарстві країни відіграє *зовнішня торгівля*. Однак наприкінці 90-х рр. експортна квота становила всього 10%. Фактори, що гальмують розвиток індійського експорту - це невисока якість більшості товарів і недосконала організація експортного виробництва. *Основні статті індійського експорту*: ювелірні та кустарно-художні вироби, одяг, шкіра, чай, прянощі, бавовна, зерно. Високими темпами зростає експорт залізної руди, збільшується частка вивозу алюмінію, машин і встаткування, з 80-х рр. зростає експорт комп'ютерних програм. У країні формується *прошарок технічно грамотних національних кадрів*, що залучає високотехнологічні компанії - "Майкрософт", "Моторола", "Новел", що відкрили свої центри в Індії в 1996-1997 р. В імпорті домінують устаткування, нафта, сталь, целюлозно-паперова продукція, мінеральні добрива, продовольство.

С початку 90-х рр. уряд Індії активно проводить *політику залучення іноземного капіталу* природними багатствами, дешевою робочою силою, лібералізованою правовою базою. Метою є *технічне переозброєння промисловості і модернізація економіки в цілому*. Середньорічний приплив прямих інвестицій в 1997 р. досяг більше 3 млрд. дол. (в 1986-1991 р. 200 млн. дол.). Іноземні інвестори вкладають капітал у телекомунікації, енергетику, нафтохімію, лісозаготівлі, експорт дорогоцінних каменів. До факторів, що сповільнюють приплив іноземного капіталу, відносяться: нестійка політична ситуація, соціальні конфлікти, бюрократія, корупція, протекціонізм, слаборозвинена виробнича інфраструктура.

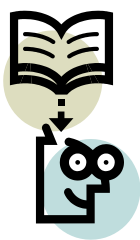
10.2. Соціально-економічна модель Пакистану.

Пакистан - аграрно-індустріальна країна з багатокладним господарством. Це багатонаціональна ісламська держава, в якій високі темпи зростання населення (2,9% у рік) і низька грамотність (34%). Провідне місце в економіці країни займає сільське господарство - 26% ВВП, 50% економічно активного населення, виробництво пшениці, рису, цукрового очерету, бавовнику. Характерне різке прискорення технологічної модернізації сільського господарства завдяки "зеленій революції".

Головна галузь промисловості - текстильна - 10% ВВП, 40% зайнятих, її виробництво зорієнтоване на експорт. Є також металургія, машинобудування, хімічна, харчова, шкіряна промисловість, виробництво будівельних матеріалів, поширені кустарні промисли і ремесла, видобуваються природний газ, нафта, вугілля, хроміти і ряд інших мінералів. Досить розвинена транспортна інфраструктура.

90-і роки - уповільнення економічного зростання через величезні витрати на оборону (30% бюджету) і виплати по зовнішньому боргу (40% бюджету). Велика проблема - демографічна ситуація, що вимагає величезних засобів.

В 1997 р. урядом проголошено курс економічних реформ, націлених на розширення експорту, обмеження імпорту і збільшення імпортозаміщеного виробництва. Реформи передбачають скорочення урядових витрат, приватизацію телекомунікаційних компаній, найбільших аеропортів і морських портів, державних банків, стимулювання розвитку базових галузей за рахунок місцевих і іноземних інвестицій. Головні інвестори - США, Японія, Великобританія, мусульманські країни, міжнародні організації. Експортна квота Пакистану 25%, 67% валютних надходжень забезпечують рис і бавовнова сировина, 25% - текстильна промисловість, інше - килими, шкіра. Імпорт - машини й устаткування, нафта, нафтопродукти, мінеральні добрива, продукти харчування. Основні торговельні партнери Пакистану - Японія, США, Китай, країни Близького і Середнього Сходу. Уряд проводить курс на інтеграцію країни у світове господарство і надає великого значення регіональній економічній інтеграції. Пакистан відіграє одну із провідних ролей в Організації економічного співробітництва (ОЕС), створеної в 1985р. при участі Туреччини й Ірану, в 1992р. до її складу ввійшли Азербайджан, Казахстан, Киргизія, Таджикистан, Туркменія, Узбекистан.

Питання для самоперевірки:

1. Які загальні риси розвитку країн південноазіатського регіону?
2. Назвіть етапи економічних перетворень в Індії.
3. Перелічіть найважливіші сфери народного господарства Індії.
4. Які основні риси соціально-економічної моделі Індії?
5. Які основні риси соціально-економічної моделі Пакистану?
6. Які перспективи Пакистану в сфері зовнішньоекономічних зв'язків?

Східноазіатська модель соціально-економічного розвитку.

Регіон Східна Азія включає чотири держави - Японію, Республіку Корея, Китайську Народну Республіку і Корейську Народну-Демократичну Республіку. Перші дві відносять до індустріально розвинених країн, Китай - до перехідних економічних систем. Для моделі цих держав характерно динамічний розвиток, зовнішня відкритість економіки в сполученні з помірним протекціонізмом, прагнення до інтернаціоналізації господарської діяльності на основі досягнень НТР і розвитку людських ресурсів. Інтеграційні тенденції у східноазіатському регіоні відносяться до початкового етапу розвитку, але є перспективи їхнього подальшого зростання.

Корейська Народна-Демократична Республіка перебуває в стані соціально-економічної кризи, шлях виходу з якої ще не визначено.

11.1. Соціально-економічна модель Японії

Японія - третій за економічною силою центр світу. На неї доводиться близько 7% світового ВВП. В 1997 р. ВВП на душу населення (за паритетом купівельної спроможності до долара США) склав 23400 дол., що відповідало 6 місцю у світі.

Природні умови Японії не відрізняються багатством і розмаїтістю ресурсів: тільки будівельні матеріали й енергія гірських рік. Перевагою є вигідне економіко-географічне положення в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Несприятливі умови гірського рельєфу островів, практично відсутність сировинних ресурсів, обмеженість території для забудови, а також часті землетруси привели до форсованого розвитку технологій і економіки. В результаті з'явилися: *енерго- і ресурсозберігаючі технології* в сполученні із *глибокою переробкою сировини і вторинних ресурсів, диверсифікованість географії сировинних ринків*. Останнім часом використовується територія узбережжя як фасад і майстерня.

Японія відрізняється *потужними виробничими системами і сучасними продуктивними силами* з високим рівнем кваліфікації і культури праці,

активним та гнучким використанням великих фінансових ресурсів, високим рівнем науки і техніки.

Після поразки Японії в Другій світовій війні окупаційна влада провела в країні серію глибоких інституціональних реформ, що включали: лібералізацію цін, стабілізацію бюджету, встановлення фіксованого валютного курсу, демонополізацію промисловості і сільського господарства, фінансове оздоровлення приватних корпорацій та банків.

Донедавна темпи економічного зростання Японії перевищували темпи зростання інших розвинених країн. Найбільш сприятливий період розвитку в 50 - 60-і рр., що було обумовлено: інтенсивним використанням дешевої висококваліфікованої робочої сили; активним впровадженням новітніх досягнень НТП; реорганізацією діяльності великих корпорацій, що дало можливість швидко оновити виробничі фонди і налагодити сучасне виробництво; аграрними перетвореннями 1946-1949 р. і 1961 р., що прискорили формування ринкових відносин у країні; обмеженням військових витрат, що сприяло розвитку новітніх галузей виробництва; сприятливою кон'юктурою на світовому ринку сировини і продукції, що затвердила Японію як одного з найважливіших експортерів товарів, а згодом і капіталу.

70 - 80 р. - *структурні зрушення* убік розвитку *наукомісткого* виробництва: перехід від покупки і впровадження закордонних науково-технічних досягнень до *розвитку власної науково-технічної бази*, власних розробок; посилення впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій; виникнення *інформаційної індустрії*, формування *індустріально-екологічного комплексу*.

В кінці 80-х організовано унікальне господарство, в якому поєднані високоінтенсивне виробництво і невиробнича сфера, що орієнтована на високі світові стандарти якості життя. *Робоча сила* відрізняється дуже високим рівнем професійної підготовки, культури праці й професійної мобільності, а також високою ціною (заробітною платою). *Рівень фондоозброєності і фондовіддачі* матеріального виробництва перевищує відповідні рівні західноєвропейських країн і наближається до аналогічних рівнів США. *Техніка* відрізняється високим рівнем автоматизації, кібернетизації і роботизації, *експортна продукція* - високою якістю й дешевиною.

Система власності відрізняється розвитком її *колективної форми*, частка індивідуальної власності різко зменшується. Багатство сконцентроване в руках *корпорацій* - юридичних осіб. Корпорації починають контролювати політику, активно діють у сфері культури, освіти і науки.

Перевага конкурентної основи над монополією підтримується відсутністю повністю монополізованих галузей (великі компанії належать різним фінансово-монополістичним групам); *більшою кількістю дрібних і середніх підприємств*, діяльність яких охоплює не тільки сферу послуг і сільського господарства, але й обробну промисловість і будівництво (в

обробній промисловості 74% найманих робітників зайняті на підприємствах із чисельністю до 300 робочих місць).

Великі корпорації Японії - це 2,4 тис. акціонерних компаній, які котирують свої акції на фондових біржах. Середні і дрібні підприємства - більше 779 тис. - працюють як закриті акціонерні компанії і товариства. Кожна велика корпорація - ядро групи, яка називається "кейрецу", що поєднується відносинами власності і контракту. Не будучи фінансово-промисловою групою під егідою банку, "кейрецу" пов'язує власну виробничу діяльність із фінансовим керуванням групою (тобто функціями холдингу) та виробничою кооперацією з її учасниками. Ці групи пов'язані з масою дрібних підприємств (у країні налічується 3,7 млн. індивідуальних і сімейних підприємств і 770 тис. партнерств). Серед «кейрецу» є приклади як *вертикальної інтеграції* на технологічній основі, так і *конгломератів*. Це машинобудівні «Міцубісі дзюкоге», «Комацу», електротехнічні «Тосіба», «Хітаті», «Соні», автомобільні «Тойота», «Нісан», що нараховують по 300-400 периферійних компаній постачальників і виконавців замовлень і мережа субпідрядників, які не пов'язані відносинами власності з головною компанією. Багато груп мають розвинену периферію за кордоном і є японськими ТНК. Практично всі підприємства об'єднані в *галузеві союзи підприємців*, яких у Японії налічується більше 20 тис. Фінансова структура японських корпорацій характеризується низкою часткою власного капіталу компаній (менше 30%) і високим рівнем залежності від банківських кредитів.

У *сільському господарстві* поширені підприємства декількох форм власності: фермерське господарство (невеликі сімейні ферми), великі сільськогосподарські підприємства корпорацій і сільськогосподарська кооперація. Діяльність сільського господарства забезпечує так звана *досільськогосподарська сфера* - сільгоспбанки, фірми по виробництву сільськогосподарських машин і устаткування, мінеральних добрив, державні науково-дослідні організації, що працюють в області біології, генетики, біотехнології, сільськогосподарські вузи. *Післясільськогосподарська сфера* забезпечує переробку, зберігання, розфасовку, транспортування і збут сільськогосподарської продукції.

Трудовий потенціал відрізняється високим рівнем кваліфікації в сполученні з традиційними для Японії якостями: колективізм, ретельність, працьовитість, повага і шанування старших, чистота, акуратність, чесність і т.д. Широко поширений *колективний раціоналізаторський рух* і участь у поліпшенні якості продукції ("кружки якості", "самоконтролю") та організації праці (матричні системи керування, які консолідують весь виробничий цикл).

Для Японії характерний *високий рівень зайнятості* - в 70-і роки рівень безробіття становив 2-2,8%, в 90-х - перевищив 3%. Традиційна японська "система довічного наймання" з оплатою по стажу поширена тільки на великих підприємствах і охоплює працівників найвищої кваліфікації - менеджерів, інженерів (не більше 10% працюючих по найманню). Низька

норма безробіття інших найманих робітників пояснюється традиціями *соціального партнерства*, добре поставленим навчанням на робочих місцях, широким поширенням *гнучких форм зайнятості*.

Японія - країна із сильною *державною економічною політикою*, яка здійснюється без прямої участі держави в господарській діяльності. *Державне регулювання* застосовує в основному економічні методи: податково-бюджетні і грошово-кредитні важелі, митно-тарифне регулювання зовнішньої торгівлі, підтримка конкуренції на ринках і регламентація діяльності природних монополій. *Державний сектор* Японії, як і в США, невеликий і обмежений галузями інфраструктури. *Державно-корпоративне регулювання* з'єднує діяльність державних інститутів і союзів підприємців, об'єднаних у Федерацію економічних організацій "Кейданрен".

Характерним є низький рівень фінансування національної оборони (близько 6% всієї суми витрат держбюджету, менше 1% ВВП). До найбільших статей бюджетних витрат відносять соціальне страхування і пенсії (18-20%), трансферти регіональним адміністраціям - префектурам (16-18%) і державні інвестиції в інфраструктуру.

Потужний *науково-технічний потенціал Японії* - найважливіший фактор економічного зростання. Щорічні витрати на розвиток науки становлять більше 4% ВВП. Кількість патентів у рік - 30 тис., частка у світовому фонді патентів становить 10%, експорт науково-технічних розробок забезпечує країні більше 25% валютних надходжень. Це дає можливість вибрати виробництво *наукомісткої і технічно складної* продукції як основний напрямок спеціалізації Японії в МПП. Лідерами цього напрямку є електронне машинобудування і виробництво сучасних засобів зв'язку. Держава робить фінансову й організаційну підтримку науково-дослідних робіт в області *висоти технологій*.

В обороті світової торгівлі на частку Японії доводиться 7,3% (1997 р.). Їй належить 12,8% золотовалютних резервів. Експортна квота становить 10,5% ВВП, а частка імпорту - 10,4% ВВП. *В експорті* збільшується значення виробничого устаткування (23,5% продукції японського машинобудування) при зменшенні промислових напівфабрикатів, продукції електротехнічних, електронних, автомобільної галузей. *В імпорті* зменшується значення сировини і палива при збільшенні значення продовольства (рівень самозабезпеченості країни продовольством зараз менше 50%). Головним торговельним партнером Японії є США (експорт - 27,8%, імпорт - 22,3%). Виросла сукупна вага зростаючих ринків Азії - Південної Кореї, Тайваню, Малайзії, Таїланду, тут зосереджені коопераційні зв'язки японських ТНК. Піднялося значення ринків країн з перехідною економікою.

В останні 20 років розвиток Японії відзначається вповільненням темпів розвитку і прискореними темпами *інтернаціоналізації* господарства. В 70-80-і рр. цей процес був пов'язаний з нарощуванням експорту, із середини 80-х рр. Японія перейшла до активного експорту капіталу і стала одним із провідних *нетто-кредиторів* світової економіки. *Інвестиційна діяльність*

стала основою зовнішньоекономічної діяльності. 44% інвестицій доводиться на Північну Америку, 19% - на Європу, 16,5% - на Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Однак є *диспропорція* між обсягом прямих японських вкладень за кордоном (285 млрд. дол. на кінець 1997 р.) і сумою прямих іноземних інвестицій у Японії (усього 33 млрд. дол.), що є свідченням *недостатньої відкритості країни* - негативного наслідку проведеної в країні до 70-х рр. промислової протекціоністської політики.

Структурна криза у фінансовій системі країни 1997 р. послабила її позиції на світовому ринку, привела до економічного спаду (падіння ВВП на 2,8% за 1998р.), завдав відчутної шкоди країнам Південно-Східної Азії, Азіатсько-Тихоокеанського регіону і Східної Європи. В основі фінансової кризи Японії перебуває *недолік попиту на внутрішньому ринку* - багаторічна слабкість країни, ключами до вирішення якої є *дерегулювання*. Із цією метою урядом була розроблена Програма по *реструктуризації* банківської системи. Її здійснення почалося влітку 1998 р. і розраховане на 1 рік.

Японія - потужний центр притягання для азіатських країн як джерело технологій і капіталів, *ядро моделі розвитку* азіатсько-тихоокеанської інтеграції. У цьому регіоні утворився *стійкий торговельний блок*, але ще немає умов для переплетення капіталів і вільного пересування робочої сили, на яких будується регіональна інтеграція.

11.2. Соціально-економічна модель Республіки Корея.

Довгі роки гноблення, малозабезпеченість корисними копалинами, відсутність лісу й інших ресурсів обумовили слабкий соціально-економічний розвиток Кореї, що тривав до 1962 р. Важливим багатством країни є узбережжя, що залучає туристів і забезпечує морепродуктами.

Корея, як і Японія, *країна однієї нації*, працьовитої, дисциплінованої, з високою культурою й віковими традиціями, що зуміла за 25 років увійти в десятку перших торговельних держав світу, забезпечити 11-е місце у світі за загальним обсягом ВВП, за 30 років збільшити середньодушовий ВНП в 161 раз (вихідний був 82 дол.).

Історія перетворення слаборозвиненої країни в *нову індустріальну*, а потім в *індустріально розвинену* на очах одного покоління являє приклад *раціонального поєднання ринкових сил і державного втручання* - моделі *партнерства держави і бізнесу*.

Стартовими факторами розвитку Кореї послужили наявність дешевої робочої сили, фінансова підтримка США та державні реформи 1962 р. П'ятирічний план економічного розвитку передбачав створення умов для динамічного і стабільного зростання в першу чергу *промисловості імпортозаміщення*, а із середини 60-х років - *експортоорієнтованих галузей* легкої промисловості. Заходи *державної політики* були спрямовані на створення сприятливих умов для *інвестування*: підвищення норми банківського відсотка, спеціальний закон про залучення іноземного капіталу

(1965 р.), валютне регулювання (девальвація й установлення єдиного курсу вони), відкриття вільних економічних зон (1966 р.). Надалі, держава стимулювала економічне зростання (інтенсифікація с/г, впровадження передових технологій, структурна перебудова економіки - пріоритетний розвиток машинобудування, хімічної промисловості, інфраструктури, розвиток наукомістких галузей) і вчасно усувала негативні явища і диспропорції (державне інвестування с/г, систем освіти і охорони здоров'я, регулювання цін і заробітної плати, лібералізація імпорту, антимонопольна політика, зниження державних витрат, удосконалювання соціальної сфери й т.д.). При цьому упор був зроблений на *розвиток ринкових сил і підтримку максимального конкурентного режиму*, були зняті всі бар'єри для торгівлі й іноземного інвестування.

Фактори економічного зростання Республіки Корея:

- орієнтація на експорт, взаємодію із зовнішнім світом, стратегія розвитку; сприятливий міжнародний економічний клімат 60-70-х рр., що полегшив доступ до зовнішніх ресурсів (сировина, паливо);
- сильне й ефективне управління авторитетного уряду, що почало демократичні і політичні перетворення на користь економічних реформ; етнічна й культурна однорідність, конфуціанська традиція, особлива працьовитість, освіта і вірність своїй нації.

В основі *зовнішньоекономічної діяльності* Республіки Корея лежить прийнята урядом наприкінці 1993 р. «Стратегія інтернаціоналізації для нової економіки». Відповідно до цього план «нової економіки» передбачає подальшу *інтернаціоналізацію* економічної системи з одночасним розширенням експорту і корейських інвестицій за кордоном, відкриття внутрішнього ринку й стимулювання іноземних інвестицій при обмеженні адміністративного регулювання та державного втручання в господарську діяльність. Корея прагне розширити економічне співробітництво з усіма регіонами світу й у рамках міжнародних економічних організацій і домовленостей. В 70-80-і рр. основними зовнішньоекономічними партнерами були країни Північної Америки і Європи, а також Японія. Наприкінці 80-х рр. почалося освоєння нових ринків. Частка США і Японії в 90-і рр., як і раніше, залишається високою, але збільшився експорт у країни АСЕАН і зменшилася роль Західної Європи. Імпорт із розвинених країн збільшився у зв'язку з лібералізацією внутрішнього ринку. В 1987 р. у Кореї був створений *кооперативний фонд економічного розвитку* з метою надання позики країнам, що розвиваються. У рамках діяльності фонду проводиться передача технологій і розміщення закордонних капіталовкладень приватними особами.

У структурі експорту Республіки Корея 95% - готова продукція: електроніка, відео-, аудіотехніка, комп'ютери, мікрохвильові печі, автомобілі, судна, взуття, текстильні вироби і т.д. Зростає експорт високотехнологічних товарів. В імпорті 90% займають товари виробничого призначення, з них стабільно висока частка належить паливу і сировині. Для Кореї характерний *імпорт технологій*, 90% з них - японські.

11.3. Китайська модель соціально-економічного розвитку.

Протягом останніх двох десятиліть (з кінця 70-х рр.) Китай був одним зі світових лідерів за *темпами економічного зростання*: у середньому 9,6% у рік. Поставлене в 1980 р. завдання збільшити до 2000 р. національне виробництво товарів і послуг в 4 рази було вирішено достроково - в 1995 р. У цілому за 1978-1997 р. обсяг ВВП Китаю збільшився в 5,7 рази, розраховуючи на душу населення - в 4,4 рази.

Початок перетворення Китаю, як і багатьох інших країн, що розвиваються, пов'язаний зі здійсненням *політики імпортозаміщення*. Метою прискореної *індустріалізації* періоду 1949-1978 р. було створення цілісної промислової системи, особливістю - створення важкої індустрії. Розвиток економіки в цей період до 60-х років багато в чому залежав від економічних відносин з СРСР та іншими країнами соціалістичного табору. Саме тоді були закладені основи *важкої й оборонної індустрії*, з'явилися нові галузі промисловості - тракторна, автомобілебудування, сучасне приладобудування та ін. Ізоляція від світогосподарських зв'язків (60-70 р.), "великий стрибок" (1958-1980 р.), "культурна революція" (1966-1976 р.) прирекли КНР на тривале техніко-технологічне відставання. Разом з тим це був період пошуку нової стратегії економічного зростання, усвідомлення неможливості застосування *позаекономічних методів* примушування і подальшої ізоляції країни.

Зміна позицій політичного керівництва відбулася під впливом досвіду Японії, Південної Кореї і Тайваню, що продемонстрували якісно інший шлях розвитку на базі світових досягнень НТР і участі в МПП. Перехід до політики реформ і відкритості, що розпочався в 1980 р. - новий етап пошуку стратегії розвитку, ціль якого - залучення іноземного капіталу, модернізація промисловості, підготовка кадрів, встановлення міцних зв'язків зі світовим ринком. До середини 1990-х років були створені особливі економічні райони та інші *форми локального застосування капіталістичних методів господарювання*. Були зроблені великі закупівлі за рубежем техніки і технологій. До КНР стали надходити *іноземні капіталовкладення*; основна їхня маса (60%) належала представникам закордонної китайської діаспори (*хуацзо*), що бажали завоювати позиції на світовому ринку, використовуючи дешеву китайську робочу силу. У селах були ліквідовані "народні комуни", виникнення *системи подвірних (сімейних) підрядів* надало селянам право на значну господарську самостійність.

Результатами імпортозаміщеного розвитку були: підвищення темпів економічного зростання, формування внутрішнього ринку, скорочення сфери централізованого матеріально-технічного постачання і розподілу по картках, істотне скорочення чисельності голодуючого населення, поява транснаціональних корпорацій, виникнення нових галузей промисловості, розвиток сфери послуг.

Зростаючий приплив іноземного капіталу і його орієнтація на зовнішні ринки підштовхнула китайське керівництво до вибору нової стратегії і тактики розвитку - переходу до *експортної орієнтації* народного господарства. У результаті активної зовнішньоекономічної діяльності в 1997 р. за обсягом зовнішньоторговельного обігу країна вийшла на 10-е місце у світі. Вирішальну роль у цьому зіграли підприємства за участю іноземного капіталу.

Важливою рисою соціально-економічної моделі Китаю є *специфіка системного реформування*. Вона здійснюється на основі колишнього ідеологічного курсу на будівництво соціалізму при збереженні політичної системи з монополією комуністичної партії на владу. Проте були зроблені рішучі кроки по перекладу економіки на ринкові рейки, при цьому вдалося не тільки уникнути *трансформаційного спаду* (характерного для постсоціалістичного реформування), але й забезпечити *високий динамізм* економічного розвитку, стабільне поліпшення показників рівня життя населення. Характерною рисою китайських системних економічних реформ є *поступовість*, еволюційне їхнє здійснення при можливості зворотних рухів. Заставою успішного реформування виступає збереження і зміцнення нині діючих інститутів *сильної державної влади*. Збереження *оболонки соціалістичної ідеології* дозволяє пом'якшити *психологічне навантаження нововведень*, ринкові цінності поступово включаються в структуру державної ідеології і стають звичними та доступними більшості населення. При цьому ідеологія еволюціонує в міру розвитку ринкової економіки: населенню диктується почуття гордості із приводу економічних успіхів і посилення позицій на світовому ринку, пропагується необхідність *національної консолідації*, соціально-політичної стабільності.

Високі темпи економічного зростання багато в чому досягнуті за рахунок *незавершеності індустріалізації*, що уможливило формування недержавних укладів економіки (приватний сектор) не на базі державного сектора, а поряд з ним. *Успішна аграрна реформа* пустила в хід новий механізм індустріалізації - через створення в сільській місцевості *волосних і селищних підприємств*, основною функцією яких на відміну від більш раннього періоду стало *забезпечення трудової зайнятості* надлишкової робочої сили селян. Кількість таких підприємств промисловості і сфери послуг зросла з 6 млн. (кінець 1984 р.) до 24 млн. (початок 1998 р.), а число зайнятих виросло з 52 до 130 млн. чоловік, тобто половина надлишкових трудових ресурсів села була акумульована цими підприємствами. Їхня частка становить близько 1/3 ВВП Китаю, майже 50% національного промислового виробництва (1/2 виробу із шовку і трикотажу, 3/4 шкіряного взуття, 95% цегли та черепиці, 40% цементу і вугілля), 38% експорту. У роки реформ з'явилося *різноманіття форм власності підприємств*: державна, колективна, індивідуальна, приватна, акціонерна, з іноземними інвестиціями. Також велика роль різного роду *перехідних і змішаних форм*. Високі темпи економічного розвитку були забезпечені за рахунок господарської активності

недержавних підприємств: частка держсектора у валовій продукції промисловості зменшилася з 77,6% в 1978р. до 28,5% в 1996 р., а частка недержавних секторів відповідно збільшилася з 22,4 до 71,5%. У держвласності залишається близько 350 тис. промислових підприємств із кількістю зайнятих 120 млн. чоловік, 15 тис. великих і середніх підприємств - у стратегічних капіталомістких галузях: нафтогазової, чорної і кольорової металургії, хімії й нафтохімії, машинобудуванні та ін. На держсектор доводиться лівова частина централізованих бюджетних інвестицій. *1/3 всіх держпідприємств збиткові*, у випадку неплатоспроможності вони штучно підтримуються за рахунок *бюджетних субсидій і банківських кредитів*. На XV з'їзді КПК (вересень 1997 р.) була висловлена необхідність рішучих реформ у держсекторі, взято курс на створення *"системи сучасних підприємств"*. Із цією метою держава повинна зберегти власність або стратегічний контроль над 2-3 тис. великих підприємств у ключових галузях промисловості й інфраструктури, інші повинні бути акціоновані або перейти в іншу власність.

При дуже високих середньорічних темпах *економічне зростання у КНР досить нерівномірне*. Його динаміці властива *циклічність* - коливання між різкими прискореннями зростання і спалахами інфляції, з одного боку, і дефляційними вповільненнями економічного зростання, з іншого. Причини такої циклічності пов'язані з незавершеністю інституціональних перетворень в економіці, зокрема, із збереженням середовища *"м'яких бюджетних обмежень"* у державному секторі. Циклічна динаміка економічного зростання робить чималий зворотний вплив на темпи реформ у КНР.

З економічними перетвореннями в Китаї тісно пов'язана *активізація зовнішньоекономічної діяльності*. Політика відкритості зовнішньому світу вважається необхідною умовою модернізації країни. За обсягами зовнішньої торгівлі країна перемістилася з 32-го місця (20,6 млрд. дол., 5% ВВП) в 1978 р. на 10-е (325,1 млрд. дол., більше 20% ВВП) в 1997р. За цей час відбулися зрушення й у товарній структурі експорту у бік збільшення частки продукції обробної промисловості.

Поступовість імпоротної лібералізації пов'язана зі збереженням досить високого рівня *протекціоністського захисту китайського ринку*, що є невід'ємною частиною індустріальної політики. Поступовість лібералізації експорту пов'язана зі спрощенням доступу підприємств до зовнішньоекономічної діяльності.

Характерна риса *вмілої політики держави по стимулюванню іноземних вкладень* - надання підприємствам з іноземною участю спеціальних пільг (податкових, митних, валютних і т.д.). У міру активізації припливу іноземного капіталу і поглиблення ринкових реформ відбувається *поступове вирівнювання режимів господарювання* для національних та іноземних інвесторів головним чином за рахунок поширення аналогічних умов на китайські підприємства. Політика *стимулювання іноземних інвесторів* заснована на принципі *диверсифікованості*: використовуються різні

організаційні форми спільних підприємств, різноманітні типи вільних економічних зон, диференційовані методи податкового стимулювання інвестицій. Заслуговує на увагу розмаїтість зон спільного підприємництва:

- *спеціальні економічні зони* (південно-східне узбережжя Китаю) - експортна спрямованість промисловості поєднується з розвитком сільського господарства, фінансового сектора, туризму і т.д.;

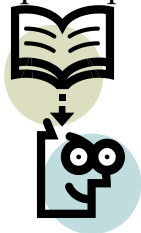
- *зони економічного і технічного розвитку* орієнтовані на технологічну модернізацію сформованих індустріальних комплексів;

- *"відкриті" приморські зони* займають значну частину сільських районів - розвиток експортних трудомістких галузей промисловості;

- *зони високих технологій* - науково-виробничих парків, функція яких - розробка принципово нових технологій і матеріалів, організація експериментальних дрібносерійних виробництв;

- *зони вільної торгівлі* (вільні митні зони) спеціалізуються на експортно-імпортних операціях;

- *прикордонні відкриті зони* - розвиток сфери послуг, що пов'язана із трансграничною торгівлею.

Питання для самоперевірки:

1. Які фактори соціально-економічного розвитку можна назвати визначальними для Японії?
2. У чому особливість системи державного регулювання Японії?
3. Охарактеризуйте структуру економіки Японії.
4. Перелічіть особливості товарної структури і географії зовнішньої торгівлі Японії.
5. Охарактеризуйте інвестиційну діяльність Японії на світовому ринку.
6. Які риси визначають модель соціально-економічного розвитку Республіки Корея?
7. Яка динаміка зовнішньоекономічної діяльності Республіки Корея на сучасному етапі?
8. У чому специфіка системного реформування в Китаї?
9. Назвіть основні етапи соціально-економічного розвитку Китаю.
10. У чому суть лібералізації в аграрному секторі економіки Китаю?
11. Які зміни відбулися в промисловості Китаю в перехідний період?
12. Чому в процесі ринкових перетворень економіка Китаю уникла трансформаційного спаду?
13. Із чим пов'язана циклічність економічного зростання Китаю?
14. Охарактеризуйте систему державного регулювання Китаю.
15. Яке значення міжнародного співробітництва для Китаю в період переходу до ринкової економіки?

Завдання для контролю знань

Варіант 1.

1. Назвіть найважливіші риси світової економіки.
2. Які особливості руху іноземного і регіонального капіталу в Західній Азії?
3. У чому причини нестійкості мексиканської економіки?
4. Які загальні риси розвитку країн південноазійського регіону?

Варіант 2.

1. Визначте поняття економічної структури світу. Які її функціональні елементи?
2. Які перспективи регіональної інтеграції держав Африки?
3. Які перспективи регіональної інтеграції в Північній Америці і на американському континенті?
4. Назвіть етапи економічних перетворень в Індії.

Варіант 3.

1. За якими критеріями держави відносять до головних сфер світової економіки?
2. Який вплив на економіку країн Південно-Східної Азії зробила східноазійська фінансова криза?
3. Які досягнення та негативні наслідки моделі імпортозаміщення в країнах Латинської Америки?
4. Перелічіть найважливіші сфери народного господарства Індії.

Варіант 4.

1. Охарактеризуйте глобальні проблеми світового господарства.
2. Яка роль державного регулювання на етапі переходу до ринку?
3. Чому латиноамериканська модель нових індустріальних країн не досягла високого рівня індустріального розвитку, як азіатська модель НІК "1 хвили" (Республіка Корея, Гонконг, Тайвань, Сінгапур)?
4. Які основні риси соціально-економічної моделі Індії?

Варіант 5.

1. Охарактеризуйте поняття моделі економічного розвитку.
2. Чим пояснюється трансформаційний спад у країнах східноєвропейської моделі?

3. Які причини кризи зовнішньої заборгованості латиноамериканських країн?
4. Які основні риси соціально-економічної моделі Пакистану?

Варіант 6.

1. У чому суть моделі імпортозаміщення?
2. Які фактори економічного зростання країн східноєвропейської моделі?
3. Що викликало необхідність неоліберальних перетворень країн латиноамериканської моделі?
4. Які перспективи Пакистану в сфері зовнішньоекономічних зв'язків?

Варіант 7.

1. Які характеристики визначають моделі розвитку національних економік.
2. Які економічні і соціальні фактори визначають особливості моделі переходу країн колишнього СРСР до ринкової економіки?
3. Які негативні соціально-економічні наслідки політики неолібералізму в країнах латиноамериканського регіону?
4. Які фактори соціально-економічного розвитку можна назвати визначальними для Японії?

Варіант 8.

1. З якою метою створюються регіональні інтеграційні угруповання?
2. Чим пояснюється висока питома вага тіньової економіки країн СНД?
3. Охарактеризуйте визначальні фактори сучасного етапу розвитку країн Латинської Америки?
4. У чому особливість системи державного регулювання Японії?

Варіант 9.

1. До яких груп за цілями і завданнями відносять основні міжнародні економічні організації?
2. Чому трансформаційний спад країн соціально-економічної моделі СНД відрізняється особливою глибиною і тривалістю?
3. Які значення і перспективи інтеграційного угруповання "НАФТА" для розвитку економіки латиноамериканських країн?
4. Охарактеризуйте структуру економіки Японії.

Варіант 10.

1. Які групи країн відносять до західноєвропейської моделі та які їхні особливості?
2. Які групи країн колишнього СРСР можна виділити за темпами переходу?
3. Яке значення внутрірегіонального інтеграційного процесу для Латинської Америки?
4. Перелічіть особливості товарної структури й географії зовнішньої торгівлі Японії.

Варіант 11.

1. Чому західноєвропейська модель соціально-економічного розвитку має назву "соціальне ринкове господарство"?
2. Назвіть перспективні напрямки зовнішньоекономічної діяльності для країн СНД ?
3. Які показники характеризують рівень розвитку і ступінь залежності економіки африканських країн?
4. Охарактеризуйте інвестиційну діяльність Японії на світовому ринку.

Варіант 12.

1. Чим пояснюється перевага внутрірегіональних тенденцій над міжрегіональними в європейському регіоні? Які тенденції інвестиційної діяльності країн західноєвропейської моделі?
2. Чим пояснюється успіх ринкових перетворень країн Балтії?
3. Які причини відставання країн Африки від інших регіонів світу?
4. Які риси визначають модель соціально-економічного розвитку Республіки Корея?
4. Які риси визначають модель соціально-економічного розвитку Республіки Корея?

Варіант 13.

1. Яка мета створення ЄС? Який вплив ЄС на розвиток європейського регіону?
2. Які перспективи іноземного інвестування економіки країн СНД?
3. Охарактеризуйте позитивні підсумки розвитку країн Африки в 60-70р.?
4. Яка динаміка зовнішньоекономічної діяльності Республіки Корея на сучасному етапі?

Варіант 14.

1. Які фактори регіональної інтеграції Західної Європи?
2. Що перешкоджає активізації іноземних капіталовкладень в економіку країн СНД?
3. Чим обумовлений перехід до моделі "структурного коректування" у розвитку Африканського регіону?
4. У чому специфіка системного реформування в Китаї?

Варіант 15.

1. Охарактеризуйте особливості західноєвропейської інтеграції.
2. Чи можливо на сучасному етапі створення ефективного інтеграційного об'єднання країн колишнього СРСР?
3. Назвіть головні фактори соціально-економічного розвитку країн Африки
4. Назвіть основні етапи соціально-економічного розвитку Китаю.

Варіант 16.

1. З якими труднощами пов'язаний процес інтеграції східноєвропейських країн у ЄС?
2. Які фактори визначають розвиток економічної моделі США?
3. Охарактеризуйте галузі господарства країн Африканського регіону.
4. У чому суть лібералізації в аграрному секторі економіки Китаю?

Варіант 17.

1. Чим викликана необхідність перехідного періоду для приєднання країн до ЄС?
2. Визначте місце США у світовій економіці та у світовій торгівлі.
3. Назвіть причини, що визначають обмеженість іноземних капіталовкладень у розвиток економіки Африканського регіону? Які зусилля вживає світова громадськість у вирішенні проблем розвитку Африки?
4. Які зміни відбулися в промисловості Китаю в перехідний період?

Варіант 18.

1. Назвіть відмінні риси моделі розвитку Німеччини.
2. Назвіть головні риси ліберального ринкового господарства США.
3. Які групи країн африканського континенту можна виділити за рівнем економічного розвитку?

Варіант 19.

1. Назвіть основні риси економіки Великобританії.
2. Які особливості державного регулювання економіки США?
3. Охарактеризуйте негативні тенденції в розвитку зовнішньої торгівлі африканських країн.
4. Із чим пов'язана циклічність економічного зростання Китаю?

Варіант 20.

1. Охарактеризуйте модель соціально-економічного розвитку Франції?
2. Яка динаміка соціальної сфери США?
3. Які фактори визначають економічний розвиток країн Західної Азії?
4. Охарактеризуйте систему державного регулювання Китаю.

Варіант 21.

1. Чим викликана необхідність неоліберальних перетворень західноєвропейських країн?
2. Яке місце США на світовому ринку?
3. Охарактеризуйте основні типи моделей соціально-економічного розвитку країн Західної Азії.
4. Яке значення міжнародного співробітництва для Китаю в період переходу до ринкової економіки?

Варіант 22.

1. Які загальні риси моделі економічно розвинених країн?
2. Охарактеризуйте економічні ресурси і структуру господарства Канади.
3. Які групи країн за рівнем розвитку можна виділити в західноазіатському регіоні?
4. Назвіть фактори, що визначають розвиток нових індустріальних країн Південно-Східної Азії?

Варіант 23.

1. Приведіть загальну характеристику моделі перехідних економічних систем.
2. Які загальні проблеми соціально-економічного розвитку країн західноєвропейської моделі на сучасному етапі?
3. У чому особливість моделі економічного розвитку Канади?
4. Які об'єктивні причини переходу країн Східної Європи до ринкової економіки?

Варіант 24.

1. Охарактеризуйте особливості моделі країн, що розвиваються.
2. Які зміни відбуваються в соціальній сфері країн Західної Європи?
3. Назвіть типи країн Східної Європи за темпами переходу до ринкової економіки.
4. Чому нинішній рівень розвитку канадської економіки не відповідає вищій стадії індустріалізації?

Варіант 25.

1. Назвіть основні риси мексиканської моделі соціально-економічного розвитку.
2. Яка динаміка економічної структури країн Південно-Східної Азії?
3. Перелічіть негативні наслідки форсованого розвитку економіки країн Південно-Східної Азії в 70-90-і рр.
4. Назвіть основні фактори економічного зростання.

Розділ 2

«Провідні країни»

Країни Європи

ФРАНЦІЯ

Історія

У стародавності територію Франції населяли галли (кельти), звідси її стара назва - Галлія. У середині 1 ст. до н.е. країна була завойована Римом і романізована. В 5 ст. н.е. була захоплена німецькими племенами і стала основною частиною Франкської держави. З 10 ст. країна називається Франція. Незважаючи на столітню війну з Англією, часті громадянські та релігійні війни, країна процвітала і була «двигуном» західної цивілізації. Французька революція 1789 р. скинула короля і проголосила першу у світі республіку, що протрималася, однак, усього 10 років. Імператор Наполеон Бонапарт потім завоював майже всю Європу, але зазнав поразки в Росії.

Бурхливе для країни 19 століття з революціями 1830 і 1870 р., Паризькою комуною 1871 р., війнами в Африці та з Німеччиною закінчилось утвердженням республіканського ладу й утворенням французької колоніальної імперії. Перша і друга світові війни в 20 ст. послабили як політичну, так і культурну могутність Франції, але вона завзято зберігає активну самостійну роль на світовій арені.

Уряд

У Франції діє конституція 1958 р. (5-ї республіки). Вона передбачає сильного президента - глави держави й уряду, що обирається на сім років не більше двох разів. Президент командує збройними силами, призначає прем'єр-міністра (від партії з більшістю представників у Національних зборах), має право розпустити Збори і призначати нові вибори. Президент не має права вето, але має широкі права управляти відповідно до надзвичайного декрету у випадку національної кризи. Голосуючий вік - 18 років. Парламент має дві палати: Національні збори (577 депутатів, які вибирають на п'ятирічний строк) і Сенат (321 член на дев'ятирічний строк); третина сенаторів обирається кожні три роки колегією з 130 тис. вибірників. Є окрема судова влада.

Населення

В 60-мільйонному населенні Франції французи становлять 83%. Корінних національних меншостей представляють німці-ельзасці, фламандці, бретонці, корсиканці, каталонці та баски. Здавна в країні живе багато італійців, іспанців, португальців, євреїв, франкомовних уродженців Карибських островів. В 1-й половині 20 ст. Франція прийняла багато біженців вірменів, поляків і росіян. В 2-й половині століття відбулася нова

хвиля іммігрантів з Африки - алжирці, марокканці і тунісці (1,5 млн.), негри, біженці з Індокитаю. Іммігранти із заморських департаментів (Мартиніки, Гваделупи, Гвіани, Реюньйону, Нової Каледонії, Полінезії) мають французьке громадянство, їм не потрібен дозвіл для роботи. Іммігранти-мусульмани нерідко зіштовхуються з дискримінацією.

Патріотизм - сильна французька риса. Уряд і люди відстоюють національні інтереси Франції, але сильний консерватизм перешкоджає швидким змінам у соціальній структурі. Найважливіша зміна останніх десятиліть - зменшення панування Парижа у французькому житті, децентралізація керування і підвищення ролі провінцій.

Мова і освіта

Офіційна мова - французька, але говорять на численних регіональних діалектах. Іммігранти говорять на рідній мові, але в більшості знають французький. Французька мова - офіційна мова ООН і друга мова дипломатичних відносин (після англійської). Модифікація французької мови шляхом впровадження англійських термінів і фраз продовжує завзято відкидатися. Проте, французи підсилили увагу до іноземних мов. Від учнів потрібні знання другої мови (звичайно англійської) з віку 9 років.

Навчання в школах безкоштовне і обов'язкове протягом 10 років, з віку від 6 до 16 років. Майже п'ята частина дітей відвідує католицькі школи, які фінансуються державою частково. Середня освіта (з віку від 11 до 18 років) забезпечують спочатку коледжі (чотири роки), а потім ліцеї (три роки). Країна розділена на 27 освітніх округів («академій»). Система освіти високо централізована, з національним навчальним планом, який строго виконується школами.

Будь-який випускник ліцею, що витримав національний іспит на бакалавра, має право на вступ до університету; так що у підсумку деякі університети скаржаться на недостачу місць для занять. Є 69 державних університетів, 3 національних політехнічних інститути, католицький університет у Парижі, Луврська школа, державні інститути гранд-еколе. Найважливіший університет - Сорбона в Парижі. Кращі студенти (5%) навчаються в гранд-еколі, де готують майбутніх вищих державних службовців і ділових лідерів країни.

Релігія

Франція - світське суспільство, церква відділена від держави, хоча більшість вищих керівників держави навчалися в ліцеях і університетах ордена Ісуса Христа (єзуїтів). Населення - в основному християни-католики (82%), але тільки 10-15% з них регулярно відвідують месу. Є 3 млн. мусульман, 1 млн. протестантів, 700 тис. євреїв, по 200 тис. вірменів і православних. 10% французів називають себе атеїстами і ще 23% вважають себе невірними й зараховують себе до католиків лише за традицією.

Релігія і моральність для французів - справа розуму; зовнішня пристойність слугує критерієм для першої, правильний спосіб життя - для другої.

Національний характер

«Геній Франції поєднує в собі геніальні риси всього Європейського континенту, і кожна із французьких провінцій являє собою одну з європейських чеснот. Німецька прямота процвітає в Пікардії, широка натура шведів проявляється в Шампані, голландську працездатність можна зустріти в Бургундії, діяльну енергію Польщі - у Лангедоці, іспанську гордість - у Гасконі, гострий розум - у Провансі, грецьку спритність - у Нормандії, швейцарську чесність - у Дофіне» - так пише про свій народ Віктор Гюго.

Особливий колорит надає французам їхній палкий темперамент і емоційність. До них приєднуються схильність до творчості й ініціативи, що забезпечують французам протягом століть керівну роль у культурному та інтелектуальному житті Європи. Вони працьовиті, як німці, але їм далека характерна для німців покірність дисципліні. Громадськість, що ріднить із англійцями, далека від англійського консерватизму. Батьківщина, честь, слава мають величезне значення для француза. В них немає недоліку не тільки у войовничому жарі, але й у витримці та завзятості. Їхній національний характер визначив і їхню історію, бо майже всі соціальні і політичні проблеми вирішувалися революційним шляхом.

Ніде чесність не становить більше повсякденного явища, як у Франції; вона зустрічається всюди: у місті й у селі, у всіх шарах суспільства, починаючи з мільонера і кінчаючи пролетарем. Любов до порядку - відмінна риса; і будинок, і одяг француза завжди утримуються в охайності. У компанії французи завжди веселі і можуть просидіти у жвавих суперечках всю ніч до ранку, тоді як німець із самими приємними співрозмовниками ніколи не захопиться настільки, щоб забути про своє пиво. Француз в їжі любить чистоту, помірність і звертає увагу не стільки на кількість, скільки на якість. Якщо німецьке народне свято звичайно кінчається бійкою, то у француза при всьому галасі справа обходиться без бійки.

Вітання і жести

Міцне рукостискання при зустрічі та розставанні загальноприйняте у Франції. Серед друзів жінок часто цілують в обидві щоки і чоловіки, і жінки; по правді говорячи, лише торкаються щік і «цілують повітря». Стандартні фрази вітання: *бонжюр* («добрий день») і *коммент амлез-ву?* або *ца ва?* («як ви?»). Вітання звичайно поєднується з ім'ям або титулом людини; це передують будь-якій бесіді або питанню. Прощання: *о ревуар* («до нової зустрічі») або *а бентот* («незабаром побачимось»). Імена використовуються між друзями і серед колег, але інакше загальноприйняті й важливі титули. Разом із професійним титулом звичайно говорять *монсієр* («пан»), *мадам* («пані»), і *мадемуазель* («міс»). У бесіді французи жестикулюють більше, ніж їхні північні сусіди, але менше, ніж південні європейці.

Сім'я

Сімейні зв'язки та лояльність залишаються сильними, але розмір родини зменшився, і збільшилося число людей, що не бажають мати дітей. Середня сім'я має менше двох дітей, число дітей на жінку знизилося до 1,8, а середній розмір домогосподарства - до 2,9 чол. Багато дітей тепер залишають рідний дім після закінчення школи.

Сімейне життя французів засноване на розважливому шлюбі. Більша частина французьких шлюбів щасливі, часто щасливіші, ніж наші шлюби за коханням; випадки невірності та розлучення в середньому дуже рідкі. Раціоналістична мораль вимагає, щоб число дітей відповідало грошовим засобам батьків, що необхідні для того, щоб дати дітям гарне виховання.

При виборі партнера важливі спільність соціального класу, багатства та рівня освіти. Шлюб юридично признається тільки після громадської церемонії, але багато хто також улаштовує релігійну церемонію. Все більше людей живуть разом до весілля або замість одруження. Співвідношення шлюбів і розлучень (5,0 і 1,9) гірше, ніж у Німеччині та Великобританії, але трохи краще, ніж у США.

Протягом останніх десятиліть умови житла покращилися, і власних домоволодінь тепер більше (50% сімей). Життєвий рівень - один з найвищих у Європі, але розходження класової структури усе ще наявні.

Харчування

Французи їдять легкий сніданок, що складається із круасанів або хліба й кави, або гарячого шоколаду. Колись обід був головною їжею, але тепер багато людей мають легкий полуденок і їдять головну їжу ввечері. В Парижі полуденок (обід) з'їдається близько 13:00, а вечеря - часто не раніше 21:00 (у провінції раніше).

Будь-яка трапеза проходить як неквапливий ритуал. Офіційні застілля можуть тривати більше двох годин. Не допускається їсти наспіх, говорити з повним ротом, класти лікті на стіл. Блюда подаються роздільно: закуска, потім риба або паштет, головне блюдо з овочами, салатом, потім сир, фрукти та іноді - десерт. Для хліба не дають тарілок, він ламається вручну. Сир їдять перед десертом. Фрукти чистять ножом і на офіційному обіді їдять їх з виделки. Трапезу закінчують кавою.

У ресторани французи ходять частіше, ніж північні європейці. Майже кожний ресторан має меню комплексне (вибір двох або трьох блюд за загальною ціною) і меню для індивідуального вибору.

Якщо це не спеціальний випадок, звичайно вибирають із комплексного меню. Для полуденка кафе пропонує нарізану шинку, сир, салати з овочів з холодним м'ясом.

Спілкування

Найближче кафе є місцевим центром громадського життя, але все більше людей тепер проводять вечора вдома, а спілкування відкладається на

час уікенда. Французи офіційні в манері відвідування і рідко приходять без домовленості. На прийом прийнято прибути на 15-20 хвилин пізніше, але далі затримка вважається непристойністю. Загальноприйнято приносити цукерки або квіти, але не червоні троянди (символ любові) і хризантеми (що асоціюють зі смертю). Хазяїну часто вручають пляшку вина. Французи шанують почуття гостинності, вони відповідальні і насолоджуються керуванням суспільних свят, організуванням розміщення гостей, бесід і т.і. Очікується, що відвідувачі покажуть свою повагу до хазяїна. Гарними манерами вважається негайна подяка після частування. Важливо зробити комплімент про кухню і вино, оскільки гарна кухня - справа честі й гордості французького дому.

Свята

У *Новий рік* (1 січня) французи дзвонять у дзвони. У *День королів, або Богоявлення* (6 січня) за столом пропонують традиційний «пиріг королів», в якому запечено значок. Хто знаходить цей значок у шматку пирога - коронований «король» або «королева» протягом вечора.

Пасхальна неділя (у березні або квітні) супроводжується вихідним днем у Великодній понеділок. *Травневий день* і *День Праці* (1 травня) відзначають носінням лілій, маленькі букетики яких продаються на вулицях у попередні дні. Вважається, що бажання тих, хто носить квіти на 1-е травня, будуть виконані. В *День перемоги в Європі* (8 травня) святкують капітуляцію німецької армії в 1945 році. *Піднесення*, на 40-й день після Великодня (Пасхи), відзначають день, коли *Ісус Христос*, піднісся на небо. *День Святого Духа*, або П'ятидесятниця, у неділю на 50-й день після Великодня, день, коли Святий дух зійшов на 12 апостолів; це символізує початок християнської церкви.

Найбільш барвистий із французьких свят — *День Бастилії* (14 липня). У цей день 1789 р. повсталі громадяни захопили паризьку в'язницю Бастилію, що символізувала ненависну монархію; це стало початком Французької революції. Тепер 14 липня день і ніч тріскотять феєрверки; проходять паради, народ танцює на вулицях.

Свято *Пресвятої Діви Марії* (15 серпня) відзначає день, коли тіло Марії було взято на небо. У *День Всіх Святих* (1 листопада) почитають всіх християнських святих. *День перемир'я* (11 листопада) — на згадку про закінчення 1-й світової війни в 1918 р. *Різдво Христово* традиційно святкують 25 грудня.

Більшість службовців має відпустку п'ять тижнів у рік, і багато хто бере її влітку. У серпні, традиційний місяць відпусток, багато фабрик і заводів закриваються, також як і деякі ресторани в Парижі. Традиційно французи проводять відпустку у власній країні, причому багато хто вибирає кемпінг. Тепер зростає число тих, хто що ризикує їхати далі. Узимку кілька мільйонів чоловік катається на лижах, в основному на курортах у Французьких Альпах.

Мистецтво

Культура Франції глибоко вплинула на увесь західний світ, особливо в області мистецтва та літератури, і Париж довго розцінювалося як джерело французької культури. Франція протягом середньовіччя досягла культурної переваги в Європі. В 16-18 ст. багатство французької корони забезпечило сильну підтримку мистецтва в масштабі, що порівнюють лише з папством у Римі; це привабляло до Парижу багатьох талановитих художників і ремісників Європи. Багатство також створило вільний клас, що мав час і засоби для розвитку елегантності в одязі, манерах, обстановці і архітектурі.

Франція дала багато всесвітньо відомих живописців і кілька впливових шкіл живопису, Париж був головним художнім центром Європи в 19 ст. Імпресіонізм представили Едуард Ваблю, Клод Моне, Каміль Пісарро, П'єр Огюст Ренуар, постімпресіонізм - Едгар Дега, Поль Сезанн, Поль Гоген, Анрі Тулуз-Лотрек, Поль Сігнал, скульптуру - Огюст Роден. Прославлено художників Анрі Руссо, Густав Море і Роза Боне, перша жінка, що одержала Великий хрест французького Почесного легіону. В 20 ст. знамениті художники Анрі Матісс, Жорж Бракю, Жорж Руа, Марсель Парфумам, Фернан Люгер, П'єр Бонар і Жан Дю-буф, Пабло Пікассо, скульптори румунів Костянтин Бранкусі та італієць Амедео Моділіані. Провідні світові позиції зайняло французьке кіно.

Музика

Світська і церковна музика Європи в 1150-1450 р. ґрунтувалася на французьких школах Сент-Марціал, Нотр-Дам, Арі Антигуа, Арі Нова, Бургундія. У цей період також були популярні світські пісні (трубадурів з південних провінцій) і труверів (з північних областей), аристократичних поетів-музикантів, що склали відомі пісні про вишукану любов, війну й природу.

В 19 ст. французька опера перетворилася у всесвітньо визнану завдяки композиторам Гектору Берліозу, Шарлю Гуно, Жоржу Бізе, і Камілю Сент-Сансу. В 20 ст. Францію прославили композитори Клод Дебюссі, Ігор Стравинський, Франсіс Пуленк, Моріс Равель.

Народна музика змінюється за областями: для країни басків і острова Корсика характерні вокальне багатоголосся та імпровізація; для Бретані - інструментальна музика на шоме (духовий інструмент типу гобоя), волинці й барабанах; для Ельзасу - духові ансамблі.

Архітектура

Франція відома більшими готичними церквами 12-15 століть. Особливо величні церкви абатства в Сен-Дені, Сен-Шапель у Парижі, кафедральні собори в Ам'єні, Шартре, Парижі та Реймсі. Шедеври Ренесансу - палац у Фонтенбло, знамениті замки в долині Луари; видатні будинки барокко - королівський палац у Версалі і Лувр у Парижі. Серед видатних будівель 19

ст. - будинок Другої імператорської паризької опери і залізна Ейфелева вежа, символ Парижа.

Піонерами архітектури 20-го століття стали Огюст Перре і Ле Корбюз'є, що проектували спорудження з бетону і сталі. Шедеври надсучасної архітектури в Парижі - музей Бебур у Національному центрі мистецтв Жоржа Помпідю, піраміда на вході в музей Лувр, «місто науки», Ла Віллі, стадіон Беркі, монументальна Велика арка в Ла Дефенсі.

Бібліотеки і музеї

Найкращі бібліотеки розташовані у Парижі: національна бібліотека, нова бібліотека Франції, історична бібліотека Ла Віллі, бібліотеки університетів. У більшості провінційних міст є муніципальні бібліотеки й музеї. Паризький музей Лувр (колишній королівський палац) містить одну із самих великих і найбільш важливих художніх колекцій у світі. Інші примітні паризькі музеї: центр мистецтва і культури Помпідю, Національний музей сучасного мистецтва, музей декоративного мистецтва, музей д'орсе, музей Пікассо, музей Родена. У Версалі розташований музей французької історії, у Ле Бурже - музей авіації. Багато шедеврів французької архітектури - церкви, собори, замки й фортеці, підтримуються як національні пам'ятники. Більшість музеїв бере вхідну плату.

НІМЕЧЧИНА

Історія

У стародавності на території країни жили племена германців і кельтів. Назва Німеччина по-кельцьки означає «золотий». Німецька самоназва Дойчланд означає «земля тевтонів». В 6-8 ст. н.е. німецькі племена ввійшли до складу Франкської держави і прийняли християнство. Після смерті короля Карла Великого утворилося німецьке Східно-Франкське королівство (843 р.). Із завоюванням Північної і Середньої Італії в 962 р. створена «Священна Римська імперія німецьких націй», що проіснувала до 1806 р. Хоча імперія була децентралізована, вона забезпечила формування німецьких народностей.

В 10-14 ст. німці захопили і колонізували слов'янські та прибалтійські землі до сходу від ріки Ельби. В 16-17 ст. реформація церкви, Селянська війна 1524-26, Тридцятирічна війна 1618-48 підсилили роздробленість країни. В 18 ст. серед безлічі дрібних німецьких держав піднялися Австрія і Пруссія, які брали участь майже у всіх європейських війнах і були розгромлені Наполеоном (1806 р.). У створеному Замість Священної Римської імперії був створений Німецький союз, який очолювала Австрія. В 1871 р. з ініціативи пруського канцлера Отто фон Бісмарка країна була об'єднана (без Австрії) у Німецьку імперію.

Поразка в 1-й світовій війні 1914-18 викликала глибоку кризу. До влади прийшли націонал-соціалісти, що пообіцяли відродити колишню велич

Німеччини - «тисячолітній рейх». В 2-й світовій війні 1939-45 рр. Німеччина знову зазнала поразки і була розділена на Західну Німеччину, що керувалася союзниками (ФРН), і Східну (НДР), що керувалася СРСР. Возз'єднання двох Германій, заповітна мрія німців з кінця війни, відбулося в жовтні 1990 р. шляхом входження НДР до складу ФРН. В 1994 році із країни виведені радянські й американські війська.

Уряд

Конституція ФРН прийнята в 1949 р. і підправлена при об'єднанні. Федеральний президент виконує насамперед церемоніальні функції; він обирається колегією членів федеральних і земельних зборів країни до двох п'ятирічних строків. Законодавча влада Німеччини має дві палати - верхню (бундесрат) і нижню (бундестаг). Канцлер, що обирається бундестагом за пропозицією президента, є главою уряду. Країна включає 16 земель (ландер), кожна з яких має власний законодавчий орган і автономію по школах, захисту навколишнього середовища й інших місцевих питань. Земельні уряди призначають 68 членів бундесрату, а 656 членів бундестагу обираються всенародним голосуванням. Громадяни голосують з 18-ти років.

Населення

Населення об'єднаної Німеччини перевищує 82 млн. чол., з яких п'ята частина - колишні громадяни НДР, що поки почувають себе другорозрядними в порівнянні із західними німцями. Етнічні німці (дойче, 95% населення) представлені атлантико-балтійською расою на півночі і сході (ясноокі блондини) і альпійською расою на півдні (ясноокі шатени). З них шоста частина - німці, які депортовані після війни із країн Східної Європи, і близько 5% - «фольксдойче», що прибули зі СРСР і Східної Європи в 80-90-і рр.

У східній Німеччині з давніх часів живе невеликий слов'янський народ - лужицькі серби (сорби). Іммігранти з Туреччини (2,5 млн.), колишньої Югославії (1,5 млн.), Італії, Греції та інших країн живуть як іноземні робітники-гості (гастарбайтери). У деяких містах гастарбайтери нерідко включають декілька поколінь і складають 10-20% жителів; народжуваність у них удвічі вище, ніж у німців. Турецькі та інші азіатські іммігранти живуть у замкнутих, тісно пов'язаних громадах, що іноді викликає конфлікти з німцями.

У післявоєнний період у Західну Німеччину був спрямований потік політичних біженців зі Східної Європи, Близького Сходу, Індії і навіть Африки. Остання велика хвиля біженців - з колишньої Югославії. Тепер, після закінчення холодної війни, введені обмеження на надання політичного притулку, для «економічних» біженців та інші форми імміграції.

У містах проживає понад 80% населення. Тривалість життя чоловіків 72 роки, жінок — 78 років. Природний приріст негативний (-0,2%), механічний приріст + 0,8%.

Мова і освіта

Офіційна мова - німецька, але є сильні відмінності в регіональних діалектах. Фактично німець із Бонна або Ганноверу важко розуміє жителя Мюнхена, що говорить на баварському діалекті, або жителя Галлі, де говорять на саксонському діалекті. На платт-дейч - нижньосаксонському діалекті, близькому до голландської мови, існує велика література, ведуться проповіді в церквах і радіопередачі. Англійська мова - обов'язковий предмет у школі, і значна частина населення непогано говорить на ній. У східних землях багато людей вивчали російську мову.

Освіта контролюється урядами земель. Установлено обов'язкове 12-літнє навчання, з якого дев'ять років повинні бути повними за часом. Після чотирьох років у початковій школі приблизно половина дітей іде в загальну школу хауптшуде або реалшуде, інша половина - у гімназію, що готує до вступу у вузи. По закінченні однієї з цих шкіл можна одержати професійну освіту на повній або неповній основі. Ті, хто йдуть до університетів, по закінченні гімназії здають іспит абітурієнта. На заняттях акцент робиться на підготовці учнів до життя після школи, даються технічна підготовка й практика в робочих умовах. Гарна доросла освіта доступна у вечірніх класах.

Провідними серед безлічі німецьких університетів є: Вільний університет і університет ім. Гумбольдта в Берліні, університет ім. Карла Маркса в Лейпцизі, Відкритий університет у Хагені, Рейнський університет ім. Фрідріха-Вільгельма в Бонні, університети в Кельні, Гамбурзі, Мюнхені, Мюнстері, Геттінгені, Тюбінгені.

Релігія

Німеччина - християнське, але світське суспільство, у якому релігія відіграє зменшувану роль. Історично цілі міста і області належали до однієї віри відповідно до вибору місцевого правителя. Це розмежування помітно й сьогодні: католики (34% населення) проживають головним чином на півдні й заході, а протестанти (35%) - на півночі і сході. Серед протестантів переважають лютерани, але також багато кальвіністів, євангелістів, баптистів і інших сектантів. Є 2,7 млн. іммігрантів-мусульман (турки, албанці, боснійці), 0,7 млн. православних (греки, серби), близько 35 тис. іудеїстів. Приблизно 15% жителів - атеїсти.

Національний характер

Повинно визнати за німецьким народом глибоке чуття природи, рідкий поетичний інстинкт, велику силу волі, незвичайну наполегливість, щире відданість взятої на себе справі. Старанність німця, його наполегливість, його мужність і хоробрість, його вірність і благочестя, його вільнодумство, добродушність та любов до сімейного життя всім відомі і усіма визнані. Не знаючи межі в справах, у розвагах він задовольняється найменшим. У сімейному житті чудові надзвичайна акуратність і увага до всіх дріб'язків домашнього побуту. Любов до чистоти й охайності всюди - у будинку, у

дворі, у хлівах, на вулицях і дорогах. У виробах їхньої промисловості помітні старанність і сумлінність в обробці, у науці - глибоке і докладне дослідження істини.

Слабості характеру - педантичність, дріб'язковість, ваговитість і сварливість, прагнення до наслідування, низька думка про себе, непевність у здатності до самобутньої творчості, заздрість, особливо заради шматка хліба, лихослів'я та применшення всього не німецького. Німці не так тісно пов'язані між собою, як це простежується у французів і англійців. Глибока релігійність, похилість до містицизму привела їх до релігійного розколу. Німець дуже легко впадає в крайності; любов його може змінитися; почуття нерідко переходить у нього в сентиментальність; ввічливість перетворюється в сухі правила етикету; достаток життям вироджується в гордовитість; гнів розростається в сказ; невдоволення проти когось розвивається в тривале злопам'ятство. З усією своєю волею, стійкістю, силою німець має менш визначну особистість, ніж француз, італієць або англієць; він легше піддається впливу настрою, що змінюється, суспільної думки; він любить рухатися великими масами; він дотримує у всьому систему і дисципліна для нього річ неважка.

Вітання і жести

Міцне рукостискання - найбільш звичайна форма вітання. У змішаній компанії спочатку подають руку жінці і чекають, поки вона не подасть свою руку. Фрази вітання: Гутен таг! («Добрий день!») або просто Халло! («Привіт!»). У південній Німеччині багато хто вимовляє Гросс гот! («Нехай Бог привітає Вас!»).

При звертанні до людей німці набагато більше офіційні, ніж інші європейці. Тільки члени родини і близькі друзі називають один одного по імені. Для незнайомих, знайомих або колег поєднують професійний титул і прізвище людини з герр (пан), фрау (пані), фройляйн (місс). Титули можуть також використовуватися без прізвища. Наприклад, чоловік-професор з докторським ступенем - герр професор доктор; жінка-керівник - фрау директорії.

Як у більшості європейських країн, невідповідним є розмовляти, засунувши руки в кишені, класти ноги на меблі т.п. Для побажання удачі німці затискають великий палець усередині інших пальців. Однак, «фіга» (великий палець між вказівний і середнім) - образливий жест. Звернення вказівного пальця до своєї голови має на увазі, що людина, якої це стосується, божевільна.

Родина

Середня родина тепер має тільки одного, рідко двох дітей. Традиційні цінності родини - порядок, повага, відповідальність і ретельність - усе ще важливі, але в житті родини набагато менше жорсткості, ніж колись. Більшість дітей, як тільки починають заробляти або йдуть в університет,

воліють жити окремо від батьків. Працюють звичайно обоє батьків. Середній розмір домогосподарства в Німеччині - 2,7 чол., число дітей на одну жінку - 1,5.

Законні шлюби оформляються в закладі муніципалітету, релігійні церемонії необов'язкові. Молоді люди звичайно женяться між 20-30 роками, причому часто чекають, поки вони не досягнуть фінансової безпеки. Жити разом до весілля або замість шлюбу - звичайне явище. Співвідношення шлюбів і розлучень (6,5 і 2,0) набагато краще, ніж у США, Канаді, Росії, але гірше, ніж в Італії або Японії.

Більшість городян живуть у квартирах. Дома дуже дорого коштують, але на заході 40% жителів уже є домовласниками (на сході менше). Люди пишаються, якщо мають або орендують біля міста маленькі садові ділянки.

Харчування

Німці мають репутацію розбірливих гурманів, що харчуються добре приготовленою їжею, що звичайно включає великі порції м'яса з картоплею або лапшою. Популярна свинина і яловичина, у меншому ступені курятина. Свинина готується по-різному: у Франкфурті-на-Майні вона може бути варена з капустою, у Мюнхені - смажена з галушками, у Рейн-Вестфалії - як шинка. Баранина - великий делікатес, але широко доступна на півночі. Риба популярна в приморських областях, але також у Баварії, де багато форелі. Кожна область має її власний тип ковбаси (вурст). Німці роблять покупки бакалії часто, воліючи використати свіжі продукти.

Сніданок легкий - булочки з мармеладом або джемом і кава. Колись основна їжа з'їдалася опівдні, але тепер багато хто робить це ввечері, а вдень тільки перекушують на ходу. Типовий обід включає три блюда: перше (суп), друге (головне) і десерт. Звичайна легка вечеря (абендб-рот) - бутерброди з м'ясом, сиром або паштетом і салатом.

Популярні національні кухні і швидке харчування. Є численні італійські, грецькі і китайські ресторани; кращі ресторани пропонують вишукану французьку кухню. Німці відомі виробництвом і споживанням пива, а також вина. У країні маса маленьких виновиробництв, що роблять вино винятково для внутрішнього ринку.

Час прийому їжі - між полуднем і 15:00 на ланч (полуденок) і між 18:00 і 21:00 на обід (вечеря). Застільні манери ті ж, що в інших країнах Північної Європи. Риба ріжеться з виделкою частіше, ніж ножем. Більшість людей п'є мінеральну воду із пляшок, а не воду із крана.

Спілкування

Німці рідко приходять до людей без оголошення або запрошення. Точність важлива, хоча прийнятно прийти до чверті години після призначеного часу. При запрошенні на обід прийнято приносити квіти - непарне число, і не троянди (символи любові) або гвоздики (пов'язані зі смертю); букет розвертають перед поданням господарці. За традицією хазяїн

показує гостям, де вони повинні сидіти. Гарні манери - вставати, коли хазяїн входить у кімнату, і залишатися стояти, поки не запропонують місце знову. Для чоловіків також необхідно встати, коли в кімнату входить жінка, і залишатися стояти, поки вона не сяде. Звані обіди часто тривають до глибокої ночі, але денні візити звичайно короткі. Для зустрічей поза будинком у теплу погоду збираються у винних тавернах і пивних ресторанах, у холодну погоду - у барах і кафе.

Свята

Перед католицьким Великим постом протягом тижня святкується Масниця - з костюмованими балами, парадами, танцями. У Рейнланді перший з п'яти днів цього карнавалу називається «жіноче свято». Ця традиція почалася в місті Вауель на початку 19 ст., коли жінки втомилися дивитися на чоловіків, що гуляють без них, і як протест почали святкувати самостійно.

Тиждень перед Великоднем (у квітні або наприкінці березня) відомий в Німеччині як Тихий тиждень. Великий четвер називається зелений четвер - від традиції приносити до покаяння зелену гілку. У великодню неділю йдуть на поклоніння до церкви, а в понеділок улаштовується сімейне торжество.

Вальбургііва ніч (30 квітня) святкується з багаттями і вогнем. Свято Вальбурга шанується як захисниця проти чарівництва. Існує повір'я, що в цю ніч відьми їхали по небу, і люди, щоб захиститися від чаклунок, ударили в горщики і каструлі та запалили факели.

Протягом року також відзначаються: Піднесення (у травні), Трійця (п'ятидесятниця), Пресвятий Євхаристії (у червні), День всіх святих (1 листопада), День каяття (третя середа в листопаді). День Праці 1 травня відзначається профспілковими парадами і шествуваннями. День Німецької Єдності святкується 3 жовтня. Частина німців відзначає День Реформації 31 жовтня. У цей день 1517 р. Мартин Лютер прибав свої 95 тез до дверей церкви у Віттенберзі; це стало початком Реформації - встановлення лютеранської церкви і розриву з католицизмом. У Святвечір роздаються подарунки, а на Різдво (25 грудня) родина розслаблюється і святкує. День Святого Сильвестра, або Сильвестрів вечір (31 грудня, на честь прийняття християнства офіційною релігією Римської імперії в 325 р.) святкується з обідом і феєрверком опівночі. У переддень Святого Сильвестра доторкуються свині - це, так думають, приносить удачу. Тому вдома і у ресторанах вішають свиню-марципана, щоб опівночі торкнутися її. Нойяр, або Новий Рік (1 січня) є вихідним днем.

Мистецтво

Енциклопедичні роботи і приведення різних галузей наук у систему доставили німецьким вченим популярність. Філософія, міфологія, богослов'я, метеорологія, лінгвістика і педагогіка - науки, що майже винятково належать Німеччині.

На відміну від Англії і Франції німецьке культурне життя процвітало в багатьох містах, чий правителі заохочували мистецтво й ученість. Сучасна Німеччина має близько 4000 музеїв, 15000 бібліотек, 60 будинків опери, 300 інших театрів, більше 150 великих оркестрів; всі вони одержують великі субсидії від міст і земель.

Музика

Німецькі композитори зробили величезний внесок у розвиток західної музики. Найбільш відомі композитори 19 ст. Йоганн Себастьян Бах, Людвіг фон Бетховен, Роберт Шуман, Йоганн Брамс, Ріхард Вагнер, Карл фон Вебер; в 20 ст. - Карлхайнц Штокхаузен.

Будинки опери першого розряду є у всіх великих містах; всесвітньо відомі Берлінські та Мюнхенський філармонічні оркестри, симфонічний оркестр Бамберга, оркестри радіо в Мюнхені, Кельні, Гамбурзі; у Штутгарті - прекрасна балетна трупа. На спеціальні фестивалі Вагнера в Баурісі і Баха в Анбасі та Лейпцизі з'їжджаються закордонні виконавці і слухачі. Хоча індустріалізація змінила спосіб життя, народна музика збереглася; сучасні села мають оркестри, що виконують танцювальну і процесуальну музику на весіллях і сезонних святах.

Бібліотеки і музеї

У Берліні знаходяться: Державний музей культурних скарбів Пруссії (мистецтво древнього Єгипту, картини старих майстрів і картини 19-20 ст.), музей Пергама (давньогрецьке, давньоримське й азіатське мистецтво), музей Воде (давньоєгипетське і візантійське мистецтво), музей у палаці Шарлоттенбург (скульптурна галерея, ісламське й індійське мистецтво). У Мюнхені: Баварський національний музей (скульптури, декоративне та народне мистецтво), баварські художні галереї Альте Пінакотек (старі майстри) і Нойє Пінакотек (сучасні роботи), Державна наукова колекція природознавства і Німецький Музей, один із найкращих технологічних музеїв у світі. У Кельні: римсько-німецький музей (римські стародавності), музей далекосхідного мистецтва, музей Вальраф-Рихарць (вироби зі слонової кістки). У Дрездені: державна художня колекція (всесвітньо відома галерея картин старих майстрів, прекрасні збори фарфору, декоративне мистецтво), технічний музей, музей історії. У Франкфурті-на-Майні: музей природознавства Сенкенберг (видатні наукові твори), міські музеї.

Чудові університетські, міські та церковні бібліотеки є по всій країні, але найважливіші бібліотеки - це бібліотека землі Баварія в Мюнхені, державна бібліотека культурних скарбів Пруссії в Берліні, Німецька бібліотека у Франкфурті. Документи нацистського періоду утримуються у федеральному архіві в Кобленці та у Берлінському Центрі.

ВЕЛИКОБРИТАНІЯ

В офіційних документах ця країна йменується Об'єднаним Королівством Великобританії і Північної Ірландії. Але у побуті її найчастіше називають або Великобританією — по найменуванню найбільшого острова Британського архіпелагу, або Англією — за назвою основної території. До складу Великобританії входять чотири історико-географічні й адміністративно-політичні області: Англія, Уельс, Шотландія й Північна Ірландія. Столиця країни — місто Лондон — була заснована ще римлянами. Загальна площа Великобританії становить 244,8 тис. км².

Клімат Великобританії досить м'який, що пояснюється впливом Північно-Атлантичного пливу (продовження Гольфстріму). Хоча в різні часи на території країни відзначалися екстремальні температури вище +38 °С або нижче -18 °С, середня температура липня становить +11—17 °С, січня — +3—7 °С. Середньорічна кількість опадів - від 600 до 1000 мм; на заході нагір'їв Шотландії рівень опадів досягає 2500 мм у рік. Відмінною рисою клімату Великобританії є тумани.

Великі лісові масиви в країні практично не зустрічаються, ділянки лісу звичайно притаманні територіям із сильно пересіченим рельєфом або піщаними ґрунтами, для них характерні бук, дуб, береза. У Великобританії досить поширені сфагнові болота.

Історія

Згідно наявним даним, першими Британські острови заселили близько 2500 р. до н.е. ібери - прибульці з Піренейського півострову. Однак найважливішою віхою в історії Британських островів стало заселення їх з I тис. до н.е. племенами кельтів із прибережних територій, на яких розташовуються сучасні Бельгія і Франція. Більшість переселенців говорило мовою, що належала до британського розвітлення кельтських мов, і архіпелаг було названо за їх ім'ям. Поступово кельти зайняли майже всі Британські острови і знищили колишнє населення. В I ст. н.е. значна частина Британських островів була завойована римлянами. Однак панування Рима, що тривало майже 400 років, не поширилося на весь острів: не були скорені ні Шотландія, ні Уельс. Проте, сучасна англійська мова майже на третину складається зі слів латинського походження. З V ст. почалося вторгнення на Британські острови західнонімецьких племен - англів, саксів, ютів і фризів. Кельтські племена злилися з германцями або були відтиснуті до півночі й заходу. В 1066 р. Британію зайняли нормани.

Кожна з областей Великобританії відрізняється національним складом населення, історичними й географічними особливостями. Крім того, кожна з них характеризується успадкованою від минулих часів юридичною системою, своєрідною структурою місцевих органів влади; є також розходження у віросповіданні населення й у системі освіти.

Уряд

Об'єднане Королівство Великобританії і Північної Ірландії - монархічна держава. Єдиної конституції країна не має. Її законодавство ґрунтується на найважливіших статутах, багатовікових правових звичаях і попередніх рішеннях вищих судових органів – так званих прецедентах. Номінально верховна влада в країні належить монархові. З 1952 р. трон займає королева Єлизавета II. Великобританія відіграє провідну роль у НАТО і ЄС, є постійним членом Ради Безпеки при ООН. По витратах засобів на науку вона поступається тільки США і Німеччині.

Населення і мова

Чисельність населення Великобританії становить 60,1 млн. чоловік. Найбільша за чисельністю нація - англійці, що населяють Англію і більшу частину Уельсу. Англійська мова, що входить у північно-західну групу німецьких мов, є державною мовою Великобританії; крім англійців, на ній розмовляють більшість шотландців і валлійців (жителів Уельсу).

З кельтських народів Великобританії найбільш численні (більше 5 млн. чоловік) шотландці, що населяють північно-західні області острова Великобританія, Шотландські, Оркнейські й Гебридські острова. Шотландська мова утворилася на основі одного з північних діалектів англосакської мови, що запозичила чимало слів з гельської, яку витіснила; на ній помітно позначився і вплив скандинавських мов.

Завдяки географічній і економічній ізольованості специфічні національні риси зуміли зберегти гели - етнічна група, що живе в горах північно-західної частини острова Великобританія. Англійці називають її представників «хайлендерами» (горцями) - на відміну від жителів рівнинного півдня Шотландії - «лоулендерів». Гели зберігають і свою мову, хоча на гельському прислівнику висловлюється менш 1,5% населення країни і з кожним роком число мовців на ньому скорочується.

Історична доля й етнічний розвиток валлійців, чисельність яких становить усього 1,5 млн. чоловік, були іншими, ніж у шотландців: Уельс був рано завойований англійцями, і населення його піддалося значної асиміляції. Але найбільший розмах боротьба за національне самовизначення придбала у «внутрішній колонії» Великобританії - Північній Ірландії, яка приєднана до держави в 1922 р. До складу Об'єданого Королівства увійшли шість із дев'яти графств ірландської провінції Ольстер. Етнічний склад населення цієї області не можна назвати однорідним: тут проживають близько 700 тис. корінних жителів острова (ірландців-католиків) і приблизно 1 млн. англоірландців і шотландоірландців. Такий склад населення склався тут у період англійської колонізації Ірландії - в XVII-XVIII ст.

Освіта

У Великобританії здавна введено обов'язкове шкільне навчання всіх дітей у віці від 5 до 12, а потім і до 16 років. Вища освіта здобувається переважно в університетах; залежно від системи управління і методів навчання в країні розрізняють університети старого і нового типів. Старі університети - Оксфорд, Кембридж, Сент-Ендрюс і деякі інших - наділені правами самоврядування і мають власні фінансові засоби. Кожний такий університет складається з декількох коледжів, якими управляє канцлер. Плата за навчання, у таких коледжах дуже висока і, до того ж, студенти додатково оплачують спортивні заняття, користування бібліотекою, житло (як правило, на території університету). У найстарших університетах існує безліч традицій, які в цей час дотримуються тут так само свято, як і сотні років тому. Своєрідні і методи викладання в них: головна увага приділяється не лекціям, а індивідуальним заняттям з наставниками - «т'юторами».

Університети нового типу, що засновані в Бірмінгемі, Ліверпулі й інших промислових містах, мають своєю метою поставляти кадри для промисловості; гуманітарні науки в них розвинені значно слабкіше, ніж у старих університетах.

Харчування

Для англійської кухні характерно «сухе» (тобто без соусів) готування їжі. Приправи, (усілякі пряності, які подаються, як правило, у пляшках) подають звичайно до вже готових блюд. Жителі Великобританії чудово готують рибу та інші «морські» блюда. Головний напій - чай, що п'ють і між прийомами їжі (часто з молоком і цукром).

Туризм

Крім Лондона, найцікавіші в історичному, культурному й архітектурному планах міста Йорк, Единбург, Івер-несс (Лох-Несс), Форт Вільям, Глазго, Блекпул, Манчестер, Честер, Бірмінгем, Кардиф, Брістоль.

Фотографувати людей у Великобританії можна тільки з їхнього дозволу. У протилежному випадку громадяни мають право звернутися за захистом у поліцію.

ІТАЛІЯ

Італія — держава на півдні Європи. Більше половини території країни розташовується на Апеннінському півострові. Крім того, Італії належать острова Сицилія, Сардинія та Ельба. На півночі, у материковій частині, вона межує зі Швейцарією і Австрією, на північно-заході — із Францією, на сході — зі Словенією. На півдні Туніська протока відокремлює її від Африки. Апеннінський півострів глибоко вдається в Середземне море. На сході Італія омивається водами Адріатичного моря, на півдні — Іонічного і Середземного, на заході — Середземного, Тірренського і Лигурійського

морів. Площа країни — 301,2 тис. км². На півночі розташовані Італійські Альпи зі знаменитим гірським піком Монблан. Столиця Італії - Рим.

Клімат і природа

Особливість клімату країни в тім, що він сильно розрізняється в різних її регіонах. Високо в Альпах він ближче до арктичного, у південній частині півострова і на узбережжі Лигурійського моря - субтропічний. Тут середньорічна температура біля +15 С. І, нарешті, у Ломбардській долині, яка розташована між Альпами й Апеннінами, клімат континентальний. Тут жарке літо і відносно холодна зима - температура іноді опускається до -15 С.

Види рослинності розрізняються в різних регіонах залежно від кліматичних умов. Наприклад, у центрі і на півдні країни, де клімат субтропічний, виростають характерні для нього види: цитрусові, пальми, оливи, мигдаль, гранат, цукровий очерет, бавовна. У регіонах з континентальним кліматом зустрічаються горіх, дуб, кипарис, на схилах гір - ялина і сосна.

Тваринний світ Італії не занадто багатий: в Альпах можна зустріти козулю, у гірських районах водяться вовки і дикі кабани. Серед рептилій є кілька видів отрутних змій. Із птахів - в основному хижі: орли, стерв'ятники, мишоїди, яструби; також водяться куріпки і переспівала.

Історія

Італія нараховує вже три тисячоріччя і багате драматичними подіями минуле. У стародавності (до II тис. до н.е.) територію країни заселяли племена лигурів, етрусків і сиканів. Потім на півострові поширилися італіки, яких очолювали латини, що жили в області Лациум, де в 753 р. до н.е. був заснований Рим. На початку нашої ери римлянами стали називати всіх мешканців півострову, у цей же період назва «Італія», що відносилась колись тільки до земель півострову, поширилася до південної підшви Альп. В 476 р. Римська імперія впала під ударами німецьких племен, і після цього завойовники майже безперервним потоком текли на Апеннінський півострів. На початку V ст. сюди прийшли вестготи, у середині того ж сторіччя - вандали і гуни, а в 488 р. - остготи. У середині VI ст. Італією опанували візантійці, в 568 р. - лангобарди, а в другій половині VIII ст. багато земель Апеннінського півострова завоювали франки. В IX ст. південні області півострову і обидва острови піддавалися постійним набігам арабів, а північні землі випорожнювалися угорцями. У середині X ст. країна стала об'єктом завоювань німецьких феодалів, і в 962 р. Оттон I включив Північну і Центральну Італію в «Священну Римську імперію німецьких націй», яку сам створив. В XI ст. у Південній Італії і на Сицилії влаштувалися нормани. У результаті змішання завойовників і жителів півострова зародилася італійська народність і почала формуватися мова, на якій довгий час тільки говорили, а писати продовжували на латинській. Свої нинішні кордони Італія придбала до 1870 р., а в липні 1871 р. Рим став столицею об'єднаної країни. В 1922 р. у

державі був установлений фашистський режим, що проіснував до 1943 р., коли його засновника Беніто Муссоліні було страчено, а в Італію прийшли війська союзників. В 1946 р. відрікся від трону і покинув країну король, і в ній була проголошена республіка.

Уряд

В адміністративному відношенні країна розділена на 20 історично сформованих областей, які, у свою чергу, підрозділяються на 93 провінції, що складаються з комун. За типом державного устрою Італія - парламентська республіка. Глава держави - президент. Грошова одиниця - євро.

Населення і релігія

Чисельність населення Італії становить близько 58 млн. чоловік. За етнічним складом воно майже однорідне: переважна більшість - близько 98% - італійці, інші 2% представлені німцями, словенцями, албанцями, греками та французами. Державна мова - італійська. За віросповіданням жителі - в основному католики (84%), але є також протестанти, мусульмани й іудеї.

Галузі господарства

Італія є високорозвиненою індустріально-аграрною країною. У неї значні гідроенергетичні ресурси. Сільське господарство розвивається в землеробському напрямку. Широко розвинене садівництво і виноградарство, виноробство, а також виробництво маслинової олії, за експортом якою Італія поступається тільки Іспанії. У виробничій сфері розвинені автомобілебудування, нафтопереробка, хімічна, текстильна і шкіряно-взуттєва галузі.

Харчування

Італійська кухня відома у всіх країнах світу. Основа практично всіх національних блюд - тісто, велика кількість сиру, зелені, овочів і маслинової олії. Практично жодна трапеза не обходиться без італійського вина, популярна і національна горілка - грапа, що виготовляється з відходів виноробства (кісточок і мезги винограду).

Туризм

Італія - один із центрів світової культури; тут проводяться щорічний Міжнародний венеціанський кінофестиваль, знаменитий Карнавал масок, міжнародні конкурси оперного мистецтва. Міланська Міжнародна виставка-ярмарок – найбільш представницька у світі.

Усім відомий Фестиваль Помідорів, у ході якого не тільки проводяться численні ярмарки і виставки, що присвячені цьому овочу, але й улаштовується веселе «помідорове побоїще».

В Італії зосереджено близько 60% культурних цінностей Європи. Найвідоміші з них - пам'ятники античності - Римський і Імператорський форуми, Колізей, Пантеон, Пізанська вежа та ін.

Найбільший у Європі вулкан перебуває на горі Етна на острові Сицилія.

При оплаті товарів або послуг закон зобов'язує покупця (у т.ч. і іноземця) вимагати податкову квитанцію, без якої клієнт не вправі покинути заклад: за недотримання цього правила на нього можуть накласти досить високий штраф за пособництво в ухилянні від сплати податків.

ЯПОНІЯ

Держава Японія розташована в західній частині Тихого океану на ланцюзі островів (усього їх більше 4000, самі великі — Хоккайдо, Хонсю, Кюсю, Сікоку). Острови омиваються водами Тихого океану, Японського, Охотського і Східно-Китайського морів. Великі мають переважно гірський рельєф, тут численні діючі та погаслі вулкани (найвищий — г. Фудзіяма, 3776 м над рівнем моря). Площа всіх островів становить 372,2 тис. км². Столиця — місто Токіо.

Клімат субтропічний мусонний, на півночі поступово стає помірним. За рік випадає від 1000 до 3000 мм опадів. Середні температури січня варуються від -5 °С на острові Хоккайдо до +16 °С на архіпелазі Рюкю, липня — від +22 °С до +28 °С відповідно. Японія розташована в сейсмічно активній зоні, тут часті виверження вулканів, землетрусу, які нерідко приводять до виникнення цунамі.

Приблизно 1/3 частина всієї території Японії покрита лісами, як хвойними, так і субтропічними вічнозеленими.

Історія

З кінця XII ст. до 1867 р. феодальною державою, що існувала на островах Японії, правили сегуни. У результаті буржуазної революції 1867-1868 р. до влади прийшов буржуазно-поміщицький блок. Конституція 1889 р. проголосила в країні конституційно-монархічний лад. Наприкінці XIX ст. Японія вела загарбницьку війну проти Китаю з метою приєднання частини його територій до своїх володінь. На початку XX ст. після російсько-японської війни країна встановила протекторат над Кореєю, в 1931 р. - окупувала Маньчжурію, в 1937 р. - почала війну за захоплення всього Китаю, часто здійснювала набіги на прикордонні райони СРСР. У Другій світовій війні Японія виступала союзником фашистських Німеччини й Італії. В 1945 р. міста Нагасакі й Хіросіма були піддані атомному бомбардуванню військово-повітряними силами США. У цей час Японія перетворилася в потужну індустріальну державу.

Уряд

Державний устрій - конституційна монархія. Глава держави - імператор, що є «символом держави і єдності націй». Законодавчий орган - двопалатний парламент (Палата радників і Палата представників). В адміністративному відношенні Японія розділена на 9 областей, столичний округ і 2 міські префектури - Кіото та Осака. Грошова одиниця - ієна.

Чисельність населення

Японії — більше 127 млн. чоловік. Етнічний склад однорідний: 99% жителів островів - японці, інші національності - корейці, китайці, американці та ін. - представлені дуже нечисленними групами. Офіційна мова - японська, широко розповсюджена англійська. По віросповіданню японці діляться на синтоїстів і буддистів.

Галузі господарства

Японія - високорозвинена індустріальна країна. У сфері промислового виробництва переважають високотехнологічні та наукомісткі галузі - електротехнічна, електронна, машинобудівна, хімічна. Країна займає 1-е місце у світі по суднобудуванню, випуску електронної техніки, 2-е місце - по виробництву легкових і вантажних автомобілів, 3-є місце - по виробництву цементу, пластмас, синтетичних волокон і переробці нафти. Більша частина продукції цих галузей іде на експорт, причому в основному у високорозвинені країни.

Велике землеволодіння в Японії відсутнє, селяни працюють в основному на невеликих (не більше 1-2 га) ділянках власної землі. Більшу частину продукції дає рослинництво. В основному поля засаджуються рисом, хоча розвинені також овочівництво і плодівництво. На невеликих фермах тримають свиней, велику рогату худобу, домашнього птаха. Жителі прибережних районів займаються рибальством і видобутком продуктів моря.

Туризм

Символом Японії вважаються дерев'яні «священні ворота» - вхід у святилище Іцукусіма на острові Міядзіма. Сам монастир, що є одним з найбільш шанованих у Японії, розташований у воді на сваях.

До визначних пам'яток країни можна віднести міст Сето-Охасі, перекинутий через Внутрішнє Японське море від Хонсю до Сікоку. Довжина його головного прольоту - 1991 м. Цей міст був побудований порівняно недавно - в 1988 р., але вже завоював світову популярність.

Як припускають історики, храмова скарбниця Тодайдзі в місті Нара - самий старий музей світу. Її вік нараховує більше одинадцяти століть.

Місто Кіото відоме своїми пам'ятниками архітектури, кращим зразком яких вважається «Золотий павільйон» Кінкакудзі, який побудовано в 1397 р. Дах спорудження покритий найтоншими золотими пластинами. Неподалік від павільйону розташовано унікальний «сад піску».

Чайові в Японії давати не прийнято (іноді це може бути сприйняте як образа).

КОРЕЯ

Корея— держава, розташована на північному сході Азії в південній частині Корейського півострова, межує із Північною Кореєю (КНДР). На сході омивається Японським морем, на півдні і південно-сході— Корейською протокою, на заході — Жовтим морем. Берегові лінії західні і південні сильно порізані й обрамлені великою кількістю (більше 3000) островів, на сході берегова смуга скеляста і відносно пряма, з невеликими пляжами в устьях рік. Площа держави — 98,5 тис. км². Столиця - місто Сеул.

Клімат помірний мусонний. Середня температура липня — +21- 24 °С (місяцями до +35 °С) із частими і сильними дощами; січня — біля -10 °С. Опадів у середньому по країні випадає до 2000 мм у рік (на півночі - до 5000 мм).

Історія

На початку н.е. на території Корейського півострова сформувалися три держави - Пекче, Сілла і Когуре. Війни між ними скінчились у ХІІ ст. їхнім об'єднанням під владою правителів Сілли. Наприкінці Х ст. влада перейшла до правителів династії Корі. В 1876 р. Японія та деякі європейські країни нав'язали країні договори, що закріпили за ними різні привілеї в торгівлі. Після російсько-японської війни 1904-1905 р. Японія встановила над Кореєю протекторат, а в 1910 р. перетворила її у свою колонію. Після поразки Японії в Другій світовій війні колоніальна залежність була ліквідована, а сама країна поділена на радянську й американську зони відповідальності: на Північну й Південну Корею. В 1948 р. у Північній Кореї була проголошена Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР), а в Південній - Республіка Корея. В 1950 р. між ними спалахнула війна, а в 1953 р. досягнуте перемир'я із установами на кордоні двох держав демілітаризованої зони шириною 4 км. В 1992 р. була підписана угода про примирення і співробітництво.

Уряд

Корея - демократична республіка. Глава держави - президент. Вищий орган державної влади - однопалатна Національна Асамблея (Національні збори).

Адміністративно країна розділена на 9 провінцій (до), адміністративний округ Сеул і п'ять великих міст зі статусом «спеціальних зон» (Пусан, Тегу, Інчхон, Кванджу і Теджон). Грошова одиниця - вона.

Чисельність населення — 48,3 млн. чоловік. Етнічний склад однорідний: 99% - корейці. Офіційна мова - корейська. Близько 40% населення - атеїсти. Більша частина віруючих сповідає буддизм (51%), однак останнім часом швидко росте вплив християнства - як протестантизму (34%), так і католицизму (10%).

Галузі господарства

Республіка Корея - індустріально-аграрна країна. На її території ведеться видобуток вугілля, залізних, марганцевих, свинцево-цинкових і мідних руд, вольфраму (одне з перших місць у світі), золота. Із промислових галузей найбільш розвинені: автомобілебудівна, радіоелектронна, хімічна, текстильна й харчосмакова.

У сільському господарстві переважає рослинництво (бавовник, тютюн, соя, плантації женьшеню). Промислове значення мають рибальство й видобуток морепродуктів.

Туризм

Корея - країна буддійських монастирів, королівських палаців, скульптурних пам'ятників і пагод.

Основні історичні визначні пам'ятки зосереджені у столиці. Тут збереглися найстарший королівський палац Кенбоккун (1394 р.) і «палац добродесного довголіття» Токсугун. На території Олімпійського парку розташовані: земляні зміцнення Мончхон (епоха раннього Пекче), спортивні спорудження, які були побудовані до Олімпійських ігор в 1988 р., біля двохсот пам'ятників. Поблизу з Олімпійським розташовано парк доісторичних поселень Амса-дон з відтвореними житловими будівлями епохи неоліту і могильниками періоду Пекче (200 р. до н.е. - 475 р. н.е.). На околицях Сеула перебувають гігантський дольмен бронзового століття, міцність Хвасон (внесена в список всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО), гробниці Чи династії.

Східне узбережжя вважається основною «пляжною» зоною країни. Крім пляжів, тут є всі умови для альпінізму і занять зимовими видами спорту, тому цей район перетворився в курорт, що діє цілий рік.

ІРАН

Історія

Іран має більш ніж 2500-річну записану історію, яку можна розділити на вісім періодів: династія Ахеменидів (559-330 р. до н.е.), Парфянська династія (247 до н.е.-224 н.е.), імперія Сасанидів (225-640), Арабський халіфат (640-1501), династія Сефевидів (1502-1736), династія Каджарів (1779-1925), династія Пехлеві (1925-1979) і сучасний.

До початку 20 ст. Іран перетворився у напівколонію Великобританії та Росії. У ході іранської революції 1905-11 рр. було проголошено конституцію, скликано парламент (меджліс). У 1925 офіцер Реза-Хан був обраний шахом Реза Пехлеві. Він багато зробив для модернізації країни, але був скинутий у 1941 р., коли країну зайняли радянські та британські війська. Після виводу окупаційних військ син Мухам-мад Реза Пехлеві продовжив модернізацію, а з 1963 р. почав “білу революцію” – здійснення земельної, соціальної й

економічної реформ. Однак, за зв'язки з Заходом і жорстокість таємної поліції, монарха зневажали багато іранців і в 1979 р. його було скинуто.

Влада перейшла до лідера шіїтів аятоле Хомейні. Була проголошена ісламська республіка, держава знову стала ревнителем релігійного закону. Захоплення американського посольства, підтримка ісламського тероризму призвели до розриву відносин із західними країнами. У 1980 спалахнула війна з Іраком, вісім років якої спустошили економіку. Після смерті Хомейні (у 1989 р.) аятолой став Сеїд Алі Хаменеї, що взяв курс на прагматичні реформи і вивід країни з міжнародної ізоляції.

Уряд

Іран – теократична республіка. Духовний лідер країни – валі-факих. Рада опікунів, що складається з 6 богословів і 6 ісламських адвокатів, повинна схвалити всі закони, що прийняті меджлісом – ісламськими консультативними зборами з 270 членів. Закони повинні відповідати доктринам ісламу. Рада також призначає суддів, схвалює особи кандидатів у президенти, спостерігає за виборами.

Виконавча влада знаходиться в руках президента, який зі схвалення меджлісу призначає міністрів. Президент і меджліс обираються на чотирирічний термін. Голосувати можна з 15 років. Виборцям ставлять печатку на документах, яка підтверджує, що вони голосували. Деякі іранці вважають, що така печатка заміняє паспорт, оскільки робить більш легким одержання державної допомоги.

Населення

Сучасне населення Ірану нараховує 70 млн. чоловік. Середня щільність – 40 чоловік на км², але, в перерахунку на заселену територію, вона перевищує 200 чоловік на км². У містах мешкає 60% населення, міграційний баланс країни негативний (-5%). Населення сконцентроване на півночі та заході країни, столиця і найбільше місто – Тегеран (8 млн. жителів). Інші великі міста – Мешхед, Тебріз, Ісфаган, і Шираз.

Близько 51% іранців – етнічні перси. Меншості включають азербайджанців (24%), гилянців і мазен-деранців (разом 8%), курдів (7%), арабів (3%), лурів (2%), белуджей (2%) і туркменів (2%). Більш ніж 10% населення – кочівники і напівкочівники (лури, бахтіари, шахсевени, кашкайці).

Мова і освіта

Офіційною мовою є фарсі (перська), але існує багато інших мов і перських діалектів, на яких говорять різні етнічні групи. Другою масовою мовою є тюркська; на якій говорять азербайджанці, туркмени, кашкайці та ін. Також поширені курдська, лурська й арабська мови. Усі навчальні посібники для шкіл видаються на фарси.

Початкове навчання обов'язкове для всіх дітей протягом п'яти років від 6-річного віку. Середня освіта складається з трьох ступенів. Перші три роки навчання мають загальний характер і називаються “керівництво”. Наступні

три роки – “середня школа”, після завершення якої учні готові почати торгіву кар'єру. Якщо вони бажають вступити до інституту, то повинні закінчити сьомий рік – “передуніверситет”. Вищу освіту надають Тегеранський і кілька провінційних університетів. Через недостачу будівель і викладачів початкові школи часто працюють у дві зміни. Хлопчики і дівчинки відвідують окремі класи, хоча необов'язково в окремих будинках; поділ за статтю – основний ісламський принцип. Ісламські школи відрізняються від світських за більшістю дисциплін. Середній рівень грамотності – 72%, але у чоловіків вона становить 78%, а в жінок – 66%.

Релігія

Шийтський іслам – державна релігія з 16 ст.; до того – більшість персів були мусульманами - сунітами. Зараз 95% населення – шіїти, а 4% – суніти. Шийтська доктрина додає до релігійних принципів ісламу сильний націоналістичний елемент. Іран має найбільше у світі шийтське населення. Після революції 1979 р. духівництвом (муллами) упроваджене консервативне трактування ісламу.

Людям іншої віри дозволяють сповідувати їхні релігії, але вони підпорядковуються цивільному праву, заснованому на ісламських принципах. В країні нараховується до 300 тис. християн (вірмени, асирійці), 30 тис. євреїв, 30 тис. гебрів. За винятком бегаїтів, кожна релігійна група має представництво в меджлісі (законодавчих зборах). Віра бахай, що виникла в Ірані та має до 350 тис. послідовників, знаходиться поза законом, оскільки розглядається єретичною гілкою ісламу.

Національний характер

Немає народу, про який можна було б сказати, що він стоїть вище за персіан у відносинах тямущості, швидкості і ясності розуму, здатності до розумової праці і мистецтва у всіх ремеслах. Перс, особливо городянин, відрізняється відомою витонченістю натури, дотепністю, схильністю до поезії та художнім смаком. Чуйний та інтелігентний, він схоплює чужу думку нальоту, а власній надає витончену, образну форму. Іран можна сміло назвати головним центром виникнення релігій: тут всяка філософська ідея та новий догмат знаходять красномовних захисників і ревних проповідників, і кожний прагне створити свою власну віру. Разом з тим, вражає невимогливість, працьовитість і тверезість перських “амбалів” (робітників); з ними можна порівняти хіба що китайських “лантухів”. І щодо ввічливості перси також педантичні, як японці і китайці.

Взагалі ж перське суспільство описується у непривабливих рисах: царство сну, відсутність всякої енергії, інтриги, продажність, обман, хабарництво, лицемірство. Хабарі, “бакшиш” складають головну статтю доходів перських адміністраторів; на багатих людей влаштовується справжнє полювання, від якого ті біжать, куди очі дивляться. Для селян скористатися чужим, надути, обібрати – моральні правила.

Спритні дипломати, комісіонери і маклери, перси в практичному житті не завжди керуються міркуваннями високої моралі. “Неправда задля доброї мети краще за істину, що збуджує ворожнечу”, – люблять повторювати вони слідом за поетом Сааді. Дуже часто зустрічаються типи, яких самі перси називають “фузулі”, – люди витончені, пролазливі, корисливі, улесливі перед вищими, гордовиті перед нижчими. Своєю невдячністю й облудністю перси невігідно відрізняються від турків і узбеків, які сповнені почуття законності.

Вітання і жести

Рукоштовування - загальноприйняте вітання в Ірані. Невеликий уклін чи рукоштовування з укліном виказують повагу. Після революції 1979 р. жінкам не дозволяють привселюдно обмінюватися рукоштовуванням з чоловіками. Потискуючи руку дитині, виказують повагу до його батьків. Іранці однієї статі часто цілують один одного в щоку як вітання і як знак прихильності.

Дуже важливо дотримуватися правил етикету при зустрічі. Людина буде часто запитувати щодо здоров'я іншого та його родини. Типове вітання на фарсі – *доруд* («вітаю»); відповідь - *доруд-бар-то* («вітаю вас»). Люди часто використовують арабські вітання, наприклад, *салам* («мир»). Звичайна фраза при розставанні – *ходу хафіз* («захистить вас Аллах»). Офіційні титули і прізвища використовуються, щоб виказати повагу.

Зазвичай встають, коли хтось входить у кімнату вперше чи йде. Речі беруть і подають правою або обома руками, але не однією лівою рукою. Ноги не повинні бути протягнені у бік іншої людини, тому що це розглядається як брутальність й агресія. Із самоповаги і для підтримки дистанції між статями, чоловіки і жінки не завжди дивляться в очі протягом бесіди і не показують прихильність привселюдно, навіть якщо одружені. Щоб підкликати когось, махають долонею вниз. Швидко підняти голову догори означає «ні», різко нахилити її вниз — «так». Крутити головою — «що?». Витягати великий чи вказівний палець вважається вульгарним.

Сім'я

Батько зазвичай є головою домогосподарства. За традицією іранці віддають перевагу великим родинам з багатьма дітьми, особливо хлопчиками; середня кількість дітей у родині – 5,0. За Кораном чоловік може мати до чотирьох дружин, якщо він у стані забезпечити однаково кожену з них; однак, більшість чоловіків хочуть мати тільки одну дружину. Людей похилого віку дуже поважають і піклуються про них. Родичі намагаються жити ближче один до одного. Батьки відчувають довічні зобов'язання перед дітьми, часто надають їм фінансову підтримку після одруження. Діти, що не одружені, незалежно від віку зазвичай живуть з батьками доти, поки не женяться.

При Реза-шасі людям надали родові прізвища, що зазвичай записувалися за ім'ям батька або за професією. У процесі вибору багато родин одержали однакові прізвища. У цьому випадку вони могли обирати друге прізвище родини, що зазвичай вказувало на їхнє місце народження.

Наприклад, ім'я президента Рафсанджані – Алі Акбар, перше прізвище його родини – Хашемі, а друге прізвище – Рафсанджані, оскільки він був народжений біля міста Рафсанджан. При звертанні людей іменують за останньою частиною їхнього прізвища.

Іноді дочки захищені їхніми родинами настільки, що доки незаміжні, вони не розмовляють з незнайомими. Традиційні сім'ї обмежують освіту дочки, щоб утримати її вдома. Шлюб високо цінується, більшість людей хоче одружитися і мати сім'ю; розлучення дуже рідкі. Більшість шлюбів влаштовується родинами. У минулому це припускало, що багато дівчат вийдуть заміж за двоюрідних братів (кузенів). Весілля — привід для великих святкувань. Жінки виходять заміж між 16 і 25 роками; чоловіки женяться трохи пізніше через військову службу чи нестачі коштів, щоб утримувати сім'ю.

У деяких випадках пара може укласти тимчасовий шлюб (*сигхех*), що може тривати від декількох днів до 99 років. Жінка і будь-які діти, народжені в такому шлюбі не мають таких прав і привілеїв, як звичайні дружини та діти, але діти визнаються законними. І чоловік, і жінка повинні дати згоду на *сигхех*, а жінка, що вступає до шлюбу уперше, повинна дістати згоду батьків. Пари укладають *сигхех* як випробний шлюб або тому, що це набагато дешевше, ніж звичайне весілля. При закінченні *сигхеху* або у випадку розлучення постійно одруженої пари, жінка може вийти заміж знову, але не раніше, ніж через 100 днів.

Харчування

Звички у харчуванні змінюються залежно від регіону країни, але в цілому мусульмани не їдять свинину; споживання алкоголю забороняється. Основні елементи їжі – рис і пшеничний хліб, свіжі овочі, фрукти, овечий сир, йогурт. Рис часто тушкують з м'ясом і овочами (плов), йогурт подається з рисом чи іншими продуктами.

Мусульмани їдять тільки правою рукою. Полуденна їжа – основна. Вечеряють зазвичай пізно ввечері, після 20:00. Складні і щедри страви часто готуються для гостей, і хазяїн може наполягати, щоб усе було з'їдене. Гостям майже завжди пропонується чай. Протягом пісного місяця рамазан (рамадан), більшість мусульман нічого не їсть і не п'є від світанку до заходу, проте втамовують голод, відвідують друзів і родичів, приймають гостей уночі. За статистикою, у рамадан споживається більше продовольства, ніж у будь-який інший місяць року.

Спілкування

Гостинність – традиція, яку леліють в Ірані. Іранська філософія говорить, що гість – це подарунок Аллаха, повага до гостя – шлях поваги до Аллаху. Тому гості завжди в центрі уваги в іранському будинку, і робиться все, щоб вони почували себе зручно. Відвідувачі зазвичай знімають черевики перед входом у покриті килимами кімнати будинку, хоча у великих містах ця традиція не завжди дотримується. Гості повинні уникати захоплення майном,

тому що хазяїн може відчутися себе зобов'язаним запропонувати предмет замилювання гостю (щедрі подарунки і частування гостям узагалі ж припускають бути повернутими). Коли приходять на трапезу, для гостя загальноприйнято приносити подарунок, квіти чи солодощі для хазяїв. Іранці не відкривають подарунки перед даруванням. Коли пропонують подарунки або частування, потрібно ввічливо відхилити їх кілька разів, потім – поблажливо прийняти їх та кілька разів подякувати хазяїну. Найбільшу увагу і повагу виказують найстаршим за віком і жінками. Оскільки дід-о-баздід (візити) — невід'ємна частина культури, родичі і друзі відвідують один одного часто.

Одяг

Носиться традиційний одяг і тюрбани, особливо релігійними лідерами. Взагалі, ісламський уряд вимагає, щоб люди носили одяг неяскравого кольору з довгими рукавами. На публіці жінки повинні закривати себе з голови до п'ят. У 1980-і роки також були потрібні чорний *шадор* (паранджа) і чорна *мантеуха* (довге, широке плаття з довгими рукавами). Зараз, через послаблення вимог, жінки можуть обходитися без шадору і можуть вибирати мантеуху з яскравими квітами за умови, що цей одяг довгий і з під нього видно тільки руки та обличчя. Традиційний *хеяб* (головний убір), який жінки були зобов'язані носити, також стає менш звичайним, і багато жінок обирають більш барвисті шарфи. Молоді жінки можуть дозволити випустити на чоло прядку волосся, хоча це все ще незаконно. Жінки знову використовують косметику, але тільки на приватних зборах. Деякі жінки під чорним мантеухом носять елегантний сучасний одяг. Повсякденний одяг багатьох іранців – зручний домашній халат.

Свята

В Ірані для визначення дат релігійних свят і нового року застосовується місячний календар; сонячний (західний) календар використовується, щоб встановити дати офіційних вихідних днів. Національні свята включають: День нації (10 лютого), День нафтової націоналізації (20 березня), День ісламської республіки (29 березня), День революції (1 квітня).

Іранський Новий рік, що має назву *навруз*, святкують 21 березня у весняне рівнодення. Це свято передує ісламу і походить від пастушачих звичаїв, відзначаючи настання весни. Свято триває 13 днів і припускає носіння нового одягу, роздачу подарунків, відвідування друзів і родичів, готування спеціальних блюд. Зокрема, прийнято ставити на стіл символічні речі – дзеркало, свічки і кубок із зеленим листиком, що плаває в ньому, і сім блюд, що починаються з букви «с». В останній день свята сім'ї їдуть на пікнік.

Релігійні свята включають: триденний *айд-фетр*, свято розговіння з нагоди закінчення пісного місяця рамадан, під час якого приносяться в жертву тварини; триденний *айд-хорбан* (через 70 днів після айд-фетра), що

відзначає готовність Ібрагіма (Авраама) пожертвувати сином за волею Аллаха, також з жертвопринесенням тварин і щедрими стравами; *мірадж* (27-го числа місяця раджаб), у пам'ять про подорож і піднесення на небо пророка Мухаммеда; *шахсей-вахсей*, день уболювань шиїтів про мученицьку кончину імама Хусейна, з ритуальними ходами і самокатуваннями учасників; *мавлюд* (12-го числа місяця рабі-аль-авваль), що відзначає народження пророка Мухаммеда, з читанням молитов і проповідей у мечетях і будинках, частуваннями і підношеннями духівництву.

Музика

Ще 2000 років тому, у сасанидський період у Персії розвивалася палацева музика, заснована на складній модальній системі. Перед ісламським завоюванням перські музиканти високо цінувалися арабами і вплинули на розвиток арабської музики. Багато видатних перських музикантів та теоретиків продовжили процвітати і при арабському правлінні, поки в 1502 р. до влади не прийшла династія Сефевидів. При Сефевідах шиїтський іслам став офіційною релігією, і музика, що призначена для розваги і задоволення, не дозволялася. Тому в наступних сторіччях школа музики деградувала, і класична музика практикувалася тільки у приватному житті.

У 20 ст. державним міністерством культури були відкриті музичні школи, що почали навчати перській класичній музиці. Релігійна музика, хоча і не застосовується в ісламі, використовує мелодійні та ритмічні режими древньої перської музики. Народна музика змінюється за етнічними групами, але в цілому використовується для релігійної пропаганди навіть у піснях і танцях для розваги на весіллях чи суспільних зборах. Також співають епічні оповідання і частково ліричну поезію.

Бібліотеки і музеї

Іран має кілька відомих музеїв: музей Бастан з експонатами по археології, музей Негарестан з колекцією предметів іранського мистецтва, етнографічний музей, музей килимів, національний художній музей (усі в Тегерані), музей у Кумі і музей персів у Ширазі.

Національна бібліотека знаходиться у Тегерані; інші важливі книжкові зібрання розміщені в університетських бібліотеках.

Історичні та архітектурні пам'ятники країни: мечеть Імама, святиня Ака, вежа Шахияд, Апіябад (місце поховання аятоли Хомейні) у Тегерані; королівська мечеть Масджид-і-Шах, мечеть Масджид-і-шейх-лутфула, школа дервішів Шах-Хуссаїн в Ісфагані; мечеть Масджид-і-Джама, гробниці поетів Хафіза і Сааді в Ширазі; гробниці Алі-ар-Ріда і халіфа Гаруна аль-рашида в Мешхеді; гробниця Омара Хайяма в Нишапурі; святиня Фатіми, сестри імама Рези в Кумі; гробниці Есфірь і Авіценни у Хамадані; цитадель і Блакитна мечеть у Тебрізі.

ІНДІЯ

Історія

У долині ріки Інд (сучасний Пакистан) найдавніша Харапська цивілізація існувала вже в 2750-1750 рр. до н.е. Близько 1500 р. до н.е. з Ірану прийшли арійські племена, що поступово відтіснили аборигенів дравідів на південь. Арії говорили на санскриті, їхня релігія стала основою брахманізму – ранньої форми сучасного індуїзму. До 500 р. до н.е. арії освоїли долину Гангу й утворили кілька десятків держав (Магадха й ін). У III - II ст. до н.е. майже вся Південна Азія була об'єднана під владою імперії Маур'я. Потім в Індії утворювалися великі держави Кушанов, Гуптов, Делійський султанат, імперія Великих Моголів.

З початку 16 ст. почалося проникнення європейців. Англійці після серії війн з місцевими державами і європейськими суперниками до середини 19 ст. підкорили всю Індію. Після 2-ї світової війни (1947) Індія дістала незалежність, але була розділена на 2 домініони – Індійський Союз (з індуїстським населенням) і Пакистан (з мусульманським населенням). У 1950 р. Індію було проголошено Республікою, яка залишилася в складі британської Співдружності націй. За піввіку незалежності Індія випробувала кількаразові військові зіткнення з Пакистаном і Китаєм, продовжує боротьбу із сепаратистами в Кашмірі, Нагаленді, Пенджабі. Багато індусів незадоволені наданням спеціальних прав мусульманській меншості; ті у свою чергу ображаються на індуське панування. Історія показала, що Індія – країна контрастів; культурна і релігійна розмаїтість її народів таїть у собі чималу небезпеку.

Уряд

Індія – федеративна республіка, що включає 25 штатів та 7 союзних територій. Кожен штат має власні законодавчі збори, що обираються населенням, і призначеного губернатора. Голова держави – президент, що обирається колегією парламенту і законодавчих зборів штатів на 5 років. Прем'єр-міністром стає лідер більшості в парламенті. Парламент (Сансад) включає дві палати: Раду штатів. (Раджа-Сабха, 245 депутатів терміном на шість років) і Народну палату (Лок-Сабха, 542 депутата терміном на п'ять років).

Населення

Індія – друга за кількістю населення (1025 млн. чол. у 2000 р.), сама багатонаціональна (більш 500 народностей і племен, понад 800 мов і діалектів) і сама складна за соціальною структурою (до 4000 каст) країна у світі. Народи індоарійської групи складають 72%, дравіди – 25%, тибетці та багато інших – 3%. Народжуваність – 28%, смертність – 10%, природний приріст – 18% (18 млн. чол. на рік), дитяча смертність – 76%, тривалість життя – 64 роки. Діти до 14 років складають 36% населення, дорослі – 60%,

літні старше 60 років – 4%. Грамотні лише 52% населення (64% чоловіків і 39% жінок).

Мова і освіта

Державна мова Індії – хінді; вона є рідною для 30% населення. У штатах країни офіційними є ще 17 найбільш масових мов (бенгалі, пенджабі, маратхі, урду, тамілі, телугу й ін.), а також санскрит. Англійська мова займає підпорядковане положення, але служить найбільш важливою мовою для міжнаціонального, політичного і комерційного спілкування.

Освіта – першочергова турбота в Індії, тому що за грамотністю ця земля найдавнішої цивілізації вже поступається багатьом країнам Африки. Урядові програми намагаються задовольнити зростаючий попит на освіту. Введено безкоштовну й обов'язкову освіту протягом 8 років (у віці від 6 до 14 років), але багато дітей не приходять вчитися, а більшість шкіл погано обладнані. В освітній системі процвітають корупція і зловживання службовим становищем; порушення виникають від продажу дипломів і ступенів до прийняття і вимоги хабарів за допуск у школу.

Індія має більш 100 університетів, 3000 коледжів, як мінімум 15 дослідницьких інститутів. Головні університети знаходяться в Калькутті, Бомбеї, Мадрасі, Аллахабаді, Мисорі, Патне. Як скрізь у країнах, що розвиваються, індійська система освіти страждає від недостачі коштів.

Релігія

Індія – батьківщина індуїзму, буддизму, джайнізму і сикхизму; вона всиновила послідовників зороастризму, безліч мусульман, євреїв і християн. Виняткова релігійна розмаїтість Індії визначає її надзвичайну віротерпимість і толерантність, але також робить потенційно небезпечною для конфліктів. Тому за конституцією Індія оголошена світською державою.

Індуїстами є близько 80% населення. Індуїзм надзвичайно різноманітний, характеризується багатобожжям і багатий у церемоніях. Історично індуїстське суспільство було поділено на чотири суспільні касты: брахмани (жреці), кшатр'я (знать та воїни), вайш'я (торговці і селяни) і шудра (слуги). Згодом ці 4 касты розділилися на кілька тисяч інших груп, на дні яких знаходиться група “недоторканих”, яку уникає інше суспільство. Вважають, що спочатку каста людини визначалася не за народженням, а за здібностями, і людина могла рухатися від однієї касты до іншої. Однак брахмани, вважаючи себе найвищою кастою, маніпулювали системою так, щоб соціальна каста визначалася за народженням. Хоча кастова дискримінація тепер незаконна, вона ще широко застосовується. Для середнього індууса каста – це справжня батьківщина, його надбання і гордість; своєю кастою він пишається більше, ніж своєю родиною. Теоретично система каст базується на успадкованій ритуальній чистоті, яка обумовлена ступенем контакту професії людини з “забрудненими” продуктами народження, смерті й організму.

Близько 14% населення – мусульмани (переважно в Північній Індії), 2% – сикхи (у Пенджабі). Сикхизм виник на початку 16 ст., він заснований на принципах як індуїзму так й ісламу і наголошує на простоті навчання і відданості. Сикхська практика віротерпимості виражена в наданні їжі та захисту кожному, хто приходить у сикхський храм. Багато століть в Індії процвітав буддизм, але сьогодні буддистів менше 1%. Близький до буддизму джайнізм (буквально “відмовлення від насильства”) також був розповсюджений, але тепер його практикує 1% населення. Джайни вірять в ахімса (шанування всього живого) і самозречення, вони вегетаріанці. Християн менше 3%, вони мешкають на півдні країни.

Національний характер

Індійські етнопсихологи так характеризують типового сучасного індуса:

Марнославство, егоїзм, індивідуалізм, самозакоханість, самозвеличення, жага задоволення своїх примх, прагнення замаскувати ці риси у будь-який спосіб, щоб істину неможливо було розпізнати.

Небажання придушувати емоції, слабкий контроль за емоційною експресією, більша, ніж у європейців, природність пережитих емоцій, красномовство, бажання й уміння висловитися.

Покірність, пасивність, потреба в заступництві, беззаперечне підпорядкування авторитету (батька, старійшини, влади і т.п.), прихильність до родини, села, касти, родичів.

Комплекс “любові й ненависті” стосовно європейців, що можна пояснити спробою подібним чином прикрити власне самовдоволення.

Слабке придушення сексуального комплексу, прагнення до збереження сім'я, культ тіла й фізичного здоров'я, який досягає такого високого ступеня, що обговорення питань здоров'я є темою повсякденних розмов, від чого європейцям індуси здаються нацією іпохондриків.

Відраза до зовнішніх відправлень організму й у той же час байдужність до навколишнього; терпимість до бруду в містах, будинках, посуді; загальна індиферентність до комфорту і навіть зовнішності, прагнення обійти неприємні бики життя.

Нездатність до відчуття щастя, дратівливість, поганий характер, іпохондрія, схильність до нудьги, упертість, духовне роздвоєння, ностальгія, лицемірство, святенництво, відсутність почуття міри, свідомість порожнечі життя, неприйняття страждань, расизм, самокатування як емоційне задоволення, сексуальність як вихід для духовних і фізичних сил.

Вітання і жести

Традиційне вітання в Індії виконується притисненням складених разом долонь нижче підборіддя, проголошенням слова *намаєте* (*намаскарам* на півдні). Щоб привітати старших або виказати повагу, додається легкий уклін. *Хелло* та *Хи* також прийнятні. Щоб виказати повагу, при зверненні

використовуються титули: *три* для чоловіка, *шриматі* для одруженої жінки, *кумарі* для незаміжньої жінки, або суфікса *-йи* з прізвищем.

Мусульмани використовують жест вітання *салам*, що виконується підняттям правої руки з вказівним пальцем до чола, а іншої частини руки – нагору; це подібно неофіційному вітанню. Перед тим як піти, індійці зазвичай питають дозволу.

З поваги до жінки індійці не обмінюються з нею рукостисканням і не торкаються жінок в офіційній обстановці. Однак індійці, у тому числі освічені жінки, обмінюються рукостисканням з європейцем. Не можна подавати ліву руку (чи щось подавати нею), тому що вона в індусів вважається нечистою: нею вчиняють обмивання.

Хапання своїх вух є вираженням каяття чи щирості. Ступня або черевики не повинні торкатися іншої людини, і, якщо це відбулося, необхідно негайно вибачитися, оскільки ступня вважається забрудненою. Їжа береться тільки правою рукою. Щоб підкликати, махають рукою долонею вниз. Вказівка на щось часто робиться підборіддям. Свистіти дуже нетактовно; для жінок непристойно підморгувати. Голова повинна бути покрита при вході у священні місця.

Сім'я

Індійці релігійні й орієнтовані на сім'ю, їхнє життя глибоко пронизане традиціями. Інтереси родини мають пріоритет над особистими. Домогосподарства зазвичай великі: у містах – 4,8 чол., у селі – 5,9 при середній кількості дітей на жінку 3,4. Близькі сім'ї часто живуть разом або поруч, утворюючи основну суспільну й економічну одиницю сільського індійського суспільства. Літніх людей поважають, родини піклуються про них. Батько вважається главою сім'ї. Родини середнього і вищого шарів, особливо в містах, розділяються; в них батько піклується про дітей матеріально, незалежно від того, як довго це потрібно. Жінки з бідних і середніх шарів часто працюють поза своєї домівки через економічну необхідність.

Шлюб – святість для більшості індійців, він розглядається, як укладений до смерті. Непорочність є чеснотою жіночої зрілості, що цінується найбільше. Весілля – час великого святкування і витрат (кількість гостей може доходити до 500-700 чол.). Церемонії дуже складні і різняться за регіонами, але яскравий одяг, коштовності та квіти – необхідний атрибут. У багатьох випадках, наречена і наречений спочатку обмінюються гірляндами й обіцянками, потім від трьох до сімох разів кружляються навколо вогню, що символізує укладення шлюбу! Батьки нареченої можуть надати придане, наприклад гроші або землю нареченому. Розлучення можливе лише в нижчих кастах.

Три чверті населення Індії мешкає в селах. Типове сільське житло – скромна глинобитна хатина з однієї чи декількома кімнатами. Дахи пласкі в сухих регіонах та гострі в дощових. Більшість будинків не мають вікон, але мають затінену веранду, де виконуються загальні роботи. Кімнатка чи куток

двору приділяються для домашнього вогнища – глиняної печі, що заправляється сухим гноєм або дровами. Обстановка бідна, внутрішнього туалету не має, електрика рідкість. Вода, що принесена з колодязя, зберігається у великих глиняних глечиках.

Харчування

Кухня різниться залежно від регіону. Наприклад, рис – основний продукт на півдні, тоді як *ротй* (пшеничний хліб) – головний продукт на півночі. Індійська їжа зазвичай дуже гостра; різноманітні приправи готують з яйцями, рибою, м'ясом чи овочами. Широко практикується вегетаріанство. Усі касты та релігії мають власні правила і звичаї, що регламентують прийом їжі. Представники різних каст їдять окремо, ніколи не користуються чужим посудом; тому в міських ресторанах часто дають одноразовий посуд. Деякі індуси заперечують проти використання їжі, яка оброблена членами більш низьких каст.

Індуси вважають корів священними, і вони, подібно до сикхів, не будуть їсти яловичину або використовувати щось виготовлене зі шкіри. Мусульмани не їдять свинину і не п'ють алкоголь. Традиційні сім'ї для прийому їжі можуть використовувати праву руку замість столового прибору. Також, жінки часто їдять після інших членів родини і будь-яких гостей. Менш традиційні, зазвичай міські сім'ї їдять разом і наслідують багатьом західним звичаям. Жест *намаєте* може означати, що хтось наситився.

Спілкування

Відвідування друзів і родичів – улюблене заняття, і візити часто наносяться без оголошення. Потреба в подібних заходах зростає у великих, містах. Гостей часто прикрашають гірляндю квітів, яку вони потім носять як знак смиренності. Гості, запрошені для трапези, зазвичай приносять солодощі, квіти або фрукти для хазяїв. Індійці вважають нетактовним відхилити запрошення; якщо вони не можуть бути присутнім, то кажуть: “Я спробую”. Багато індійців не носять взуття усередині будинку, залишаючи черевики перед входом. Коли хазяїни пропонують гостям чай чи каву та солодощі, вважається вихованим кілька разів відмовитися, а потім прийняти частування. Бажання піти відвідувачі часто виражають жестом *намаєте*. У храмах відвідувачам пропонуються шафранова пудра, священна вода з Гангу й іноді їжа як *прасад* або благословення від богів, і невічливо відмовитися від цих подарунків. Жінки покривають голови при вході у священні місця. У традиційному суспільстві жінок часто не утягують у суспільну діяльність.

У будь-якому індійському селі набереться до десятка каст (брамін, тесля, шкіряник, цирюльник, пралая і т.п.). Коли влаштовуються загальні братерські обіди, кожна каста їсть окремо. Оскільки в дорозі не завжди можна дістати їжу в людини своєї касты, то подорожанин завжди бере із собою їстівні припаси. Люди різних каст не можуть пити з одного посуду. Тому в Індії у величезній кількості продаються глиняні горщики, у яких подають воду, причому людина, що її випила, повинна неодмінно розбити

посуд, тому що з нього ніхто не буде пити. Після одного голодування безліч індусів було виключено зі своїх каст за те, що вони їли в суспільних їдальнях, влаштованих європейцями. Опоганює не тільки їжа, але і дотик до людей інших каст; тому браміні, що проїхали суспільним транспортом, переодягаються і справляють різні очисні обряди.

Одяг

Більшість населення, особливо в сільській місцевості, носить традиційний одяг. Жінки вдягають сарі – довгий шматок легкої тканини, найчастіше прекрасно виготовлений і вишитий, який може бути драпірований по-різному, вказуючи на соціально-економічний статус і релігійну приналежність. Вони можуть також бути, одягненими в барвистий костюм із шароварів з довгою сорочкою. Індуські жінки можуть мати бінді або червону крапку на чолі. За традицією це була ознака жіночності, добірності та сімейного стану, тепер – це не більш ніж частина косметики жінки і колір бінді часто підбирається до одягу. Заміжня жінка до бінді додає білий колір; вдови не носять бінді. У деяких ритуальних і соціальних обставинах жінкам належить закривати обличчя.

Чоловіки можуть носити традиційний дхоті – великий шматок тканини, обгорнений навколо талії. Подібно жіночому одягу, одяг чоловіків різниться відповідно до регіону та релігії. Сикхи носять чалми (тюрбани) над необрізаним волоссям і специфічні елементи релігійного значення, наприклад сталевий браслет. Індуси і мусульмани можуть носити довгу сорочку зі штанами, іноді з курткою чи жилетом.

Свята

Міжнародний *Новий рік* (1 січня) визнаний в Індії, однак індуський Новий рік відзначають у квітні чи травні. У *День республіки* (26 січня) проводять паради. *День незалежності* (15 серпня) відзначає незалежність Індії від Великобританії, хоча це свято не таке знамените як День Республіки. *День праці* святкується 1 травня, як у Європі. *День народження Махатми Ганді* (2 жовтня) – офіційне свято; люди здійснюють паломництво до місця, де цього захисника ненасильницького протесту було кремено. Незважаючи на малий відсоток християн в Індії, *Страстна п'ятниця* (п'ятниця, що передує Великодню) і *Різдво* (25 грудня) оголошені вихідними днями.

Кількість народних і релігійних свят безліч. Серед них найбільш масовими є: *Васант Пан-хамі* (кінець січня – початок лютого), індуський фестиваль весни, під час якого люди носять жовтий одяг, що символізує гірчичну квітку, її поява означає прихід весни; *Холі* (кінець лютий-березень) – жвавий весняний фестиваль, на якому люди мажуть один одного червоною і жовтою пудрою й обляпують кольоровою водою. Теоретично, у цей день каста забуті, і всі громадяни рівні; *Байсахі* (квітень або травень) – індуський сонячний новий рік, відзначається відповідно до культу храму, з ритуальним купанням, музичними ярмарками, танцями і феєрверками; *Наг Панчамі*

(липень або серпень) – індуський фестиваль шанування змій, під час якого робиться жертвопринесення молока чи квітів; *Янмаштамі* (серпень або вересень) – день народження Крішни, героя як для багатих, так і для бідних; *Да сера* (жовтень) – свято на честь перемоги добра над злом; *Дівалі* або фестиваль вогню, святкується протягом тижня в першій половині листопада. У ці дні включають всі види вогнів – світильники, феєрверки, багаття, люди обмінюються подарунками, насолоджуються стравами.

Музика

Індія має класичну систему музики, що розпадається на дві пов'язані, але відмінні системи: північно-індійську *Індостані* та південно-індійську *Карнатака*. Обидві засновані на об'єднанні мелодійних режимів, що називаються *рага*, з повторенням ритмічних циклів, відомих як *таля*. Музика може бути голосова (вокальна) або інструментальна, соло чи супровід до класичного танцю. Класичне виконання зазвичай супроводжується барабанами і духовими інструментами, що дають довгі тони,

Індійське населення в основному мешкає в селах, і багато чого з музики пов'язано із сільськими святами, релігійними і домашніми ритуалами. Народна музика різниться залежно від регіону, села, мови, релігійної й етнічної приналежності. Радіо, звукові касети і телебачення принесли стандартизований індійський фільм і популярну музику в кожне село.

Бібліотеки і музеї

Індія має більш 60 тис. бібліотек. Найбільша Національна бібліотека знаходиться в Калькутті – це одна з трьох бібліотек авторського права, що одержує всі книги та журнали, які опубліковані в країні. Серед сотень публічних бібліотек кращі знаходяться в Нью-Делі.

Близько 500 індійських музеїв містять важливі історичні й археологічні колекції. Серед них виділяються: Державний музей і Національна картинна галерея в Мадрасі, Національний музей у Нью-Делі; музей Сарнат у Варанасі, музей Індії в Калькутті, музей Західної Індії в Бомбеї. Видатні зібрання середньовічного і сучасного мистецтва є в художніх музеях Народи, Мадрасу, Кожикоде і Нью-Делі. Крім того, в Індії величезна кількість архітектурних пам'ятників історії й архітектури. В основному це індуські і сикхські храми, мусульманські мечеті та мавзолеї, вежі та фортеці.

ПАКИСТАН

Ісламська Республіка Пакистан — держава в Південній Азії. Межує із Афганістаном, Індією й Іраном; з півдня омивається Аравійським морем. Ріка Інд, що протікає в центральній частині країни, ділить її на два географічних регіони. Зі східної сторони від ріки Інд розташовується долина Інду, а із західної — нагір'я Белуджистан. Долина Інду, у свою чергу, ділиться на дві рівнини — Пенджабську і Синдську. Площа — 796 тис. км². Столиця - місто Ісламабад.

Клімат і флора

Клімат мусонний, на більшій частині країни тропічний, на північному заході — субтропічний. Улітку середня температура становить +30—35 °С, узимку 1 - +12 - 16 °С; навіть у горах температура повітря не опускається нижче зазначених меж. На рівнинах опадів випадає не більше 100-400 мм у рік, у горах - до 1000 мм у рік. Мала кількість опадів на рівнинних територіях, високі температури й сильні вітри сприяють виникненню курних буревіїв, які можуть тривати по 3-4 дні.

Для Пакистану характерна флора пустель і напівпустель. Тут виростають в основному ті рослини, які легко переносять посуху: верблюжа колючка, солянка, каперси, низкорослі дерева, акації. Подекуди можна побачити ліси з коштовних порід дерев. Схили гір покриті рідколіссям з гімалайського кедра, блакитної ялинки, ялиці, кам'яного дуба.

Історія

В III-II тис. до н.е. на території сучасного Пакистану перебував центр найдавнішої цивілізації - Хараппської. В I ст. до н.е. тут сформувалися індоарійські держави, що проіснували більше 2000 років. В XIX ст. пакистанські землі були захоплені англійцями і приєднані до колонії Британська Індія. Після здобуття Індією незалежності утворилася держава Пакистан, до якої ввійшли Східна Бенгалія, Синд, Пенджаб, Белуджистан та ін. В 1971 р. Східний Пакистан проголосив незалежність і став самостійною державою - Республікою Бангладеш. У ході військового перевороту 1977 р. у Пакистані встановився військовий режим керування державою, а через 11 років був здійснений перехід до цивільної форми правління.

Уряд

У цей час Пакистан - федеративна республіка, до складу якої входять 4 провінції, 1 федеральний столичний округ і територія племен федерального підпорядкування. Глава держави - президент. Вищий законодавчий орган - двопалатний парламент (Сенат і Національні збори). Грошова одиниця - пакистанська рупія.

Населення

У Пакистані проживає більше 150 млн. чоловік. В етнічному відношенні країна багатонаціональна: 66% населення — пенджабці, 13% — сіндхи, близько 9% — патан, близько 8% — урду, близько 3% — балучи та ін. Офіційна мова — урду, широко поширені пенджабська, пушту, сіндхі, сараіки, балох, англійський. Державна *релігія* — іслам, що сповідає більша частина жителів країни.

Господарство

Пакистан - аграрна країна. Основні сільськогосподарські культури - цукровий очерет, бавовник, кукурудза, рис, пшениця, ячмінь, бобові.

Експортуються переважно продукти садівництва: манго, фініки і цитрусові. Розвиненим є тваринництво м'ясо-молочного й шерстного напрямків: на рівнинах розводять буйволів, у горах - тонкорунних овець. Розвивається добувна промисловість: ведеться видобуток природного газу, нафти, вугілля, хромітів, кам'яної солі. Обробна промисловість представлена невеликими бавовноочисними, текстильними, металообробними підприємствами. Кустарні ремесла і промисли (вироби зі шкіри, металу, оніксу) орієнтовані на експорт.

Туризм

Серед визначних пам'яток цікаві мечеть Фейзалль, що має 4 мінарети висотою по 90 м, біломармурова Мечеть Суспільства Національного Захисту, єдиний купол якої вважається найбільшим у світі.

Самий знаменитий пакистанський курорт на узбережжі Аравійського моря - Карачі. Крім морського відпочинку, тут можна познайомитися з історією держави: національний музей Пакистану має у своєму розпорядженні багату експозицію.

Перед поїздкою в Пакистан рекомендується вжити профілактичних заходів проти жовтої лихоманки, холери, тифу, поліомієліту й малярії.

МЕКСИКА

Мексиканські Сполучені Штати — держава в Північній Америці, розташована в південній частині континенту. Межує зі США, Белізом і Гватемалою. Східне узбережжя омивається Мексиканською затокою і Карибським морем, західне — водами Тихого океану. Більша частина території країни розташована на плоскогір'ї, яке оточене ланцюгом гір. Площа — близько 2 млн. км². Столиця-місто Мехіко.

Клімат і природа

Клімат залежить від висоти над рівнем моря. «Т'єрра калієнте» — жарка територія - займає прибережні райони й розташована не вище 900 м над рівнем моря; характеризується вологим кліматом, середньорічна температура коливається від +16°C до +49°C. «Т'єрра темплада» - помірний регіон — перебуває в межах 900—1800 м над рівнем моря; тут середньорічна температура становить від +17 °С До +21 °С. В «Т'єрра фриа» — холодному регіоні (від 1800 до 2700 м над рівнем моря) — із травня по жовтень триває сезон дощів, а середньорічна температура перебуває в межах +15— 17 °С. Опадів у середньому по країні випадає від 100 до 3000 мм у рік. Часті потужні тропічні циклони.

Для флори півночі Мексики характерні кактуси, юка, агава. У жарких регіонах переважають тропічні ліси з пальмами, каучуконосами, маслиновими деревами. Схили гір покриті змішаними лісами (дуб, сосна, ялина).

У гірських лісах водяться ягуари, оцелоти, пуми, ведмеді. На півночі в основному живуть вовки, койоти, ігуани, гримучі змії і ящірки. Поширено черепах.

Історія

На території сучасної Мексики в XIV-III ст. до н.е. існувала одна з найбільш розвинених цивілізацій Західної півкулі - держава ольмеків. Трохи пізніше виникла держава майя, що в 1-м тис. піддалася вторгненню тольтеків. Протягом доколониальної епохи мексиканські землі перебували під владою різних індіанських племен - тольтеків, чичіmekів, нахуатлан, а в XIV ст. тут утворилася імперія ацтеків. Європейці вперше відкрили поселення ацтеків на півострові Юкатан в 1517 р., в 1519 р. іспанський уряд розпочав захоплення земель племені ацтеків. До 1535 р. Мексика Перетворилася в іспанську колонію.

Уряд

Незалежність країна одержала в 1821 р., а в 1823 р. у державі була проголошена республіка. До та у ході війни зі США 1846-1848 р. Мексика втратила частину своїх територій, зокрема ті, на яких розташовані штати Каліфорнія і Техас. Державний устрій - федеративна республіка. Глава держави - президент. Законодавча влада перебуває в руках у двопалатного Національного конгресу. В адміністративному відношенні країна розділена на 31 штат і столичний федеральний округ. Грошова одиниця - мексиканське песо.

Чисельність населення становить 104,9 млн. чоловік. Етнічний склад: метиси — 60%, індіанці — 30%, європейські народи — 9%. Державна мова — іспанська, у курортних зонах широко поширені англійська, французька й німецька мови; етнічні групи говорять на своїх рідних мовах (усього близько 59 діалектів). За віросповіданням більшість мексиканців — католики (89%), інші — протестанти.

Галузі господарства

Мексика - індустріально-аграрна країна, одна з головних нафтовидобувних і нафтоекспортуючих держав західної півкулі. У промисловій сфері найбільш розвинені металургійна, хімічна, машинобудівна, текстильна, шкіряно-взуттєва і харчосмакова галузі. Аграрний сектор орієнтований на землеробство: головні продовольчі культури - кукурудза, квасоля, рис, сорго, пшениця; технічні - бавовна, цукровий очерет, кава. У тваринництві переважають розведення великої рогатої худоби, вівці і свилярство.

Харчування

Широко відома в усім світі мексиканська кухня, що увібрала в себе кулінарні традиції індіанських племен, іспанської й французької рецептур.

Чільне місце в народній мексиканській кухні займають блюда з кукурудзи - печений на вугіллях корж «тако», м'ясо в кукурудзяному борошні «посолес», корж із кукурудзяного борошна «тортіл'я», варені на парі «тамалес» - шматки кукурудзяного тесту із соусом. «Візитна картка» мексиканської кухні - пекучий стручковий перець чилі: з нього роблять соуси, його фарширують, додають у салати, м'ясні й рибні блюда.

Зі спиртних напоїв дійсну славу країні принесла «текіла», що виготовляється із соку серцевини блакитної агави. У Мексиці налічується більше 300 видів цього напою.

Туризм

Столиця Мексики - дійсний «музей під відкритим небом». Тут перебувають більше 1400 монументів і історичних реліквій, 10 археологічних зон, більше 80 музеїв.

Серед головних історичних визначних пам'яток Мексики можна виділити, у першу чергу, піраміди майя: серед руїн міста Теотіуакан добре збереглися дві найбільші піраміди - Сонця (висотою 65 м) і Місяця (висотою 42 м); у Чолула перебуває піраміда, що по обсязі ніколи перевершувала піраміду Хеопса (на жаль, зараз більша частина спорудження зруйнована). Інші архітектурні пам'ятники: найважливіша католицька святиня Америки - базиліка св. Діви Гваделупської, храм самого «відомого» з богів майя - Кецалькоатля.

Мексика славиться фестивалями й карнавалами: у зимові місяці по всій країні проводиться двотижневий Джаз-фестиваль; традиційний Карнавал проходить наприкінці лютого або на початку березня перед Днем покаяння; час традиційного свята весни, який проводиться в Теотіуакані і супроводжується костюмованими ходами і сходженням на піраміди, - день весняного рівнодення; у цей же день у Чичен-Іці відзначають свято Кецалькоатля.

Перед відвідуванням країни, рекомендується зробити вакцинацію проти малярії й гепатитів А і Б.

На лініях столичного метрополітену діє правило: в «години пік» жінки і діти повинні їхати в окремому вагоні від чоловіків.

У Мехіко діє обмежена заборона на використання приватних автомобілів (у т.ч. орендованих): по певних днях тижня забороняється використовувати автомобілі з певною комбінацією букв або цифр у державному номері (про це повідомляють оголошення «Сьогодні проїзд заборонений...» у газетах і на спеціалізованих стендах).

КАНАДА

Канада — друга по величині країна у світі, розташована в північній частині Північної Америки і на численні островах, що примикають до неї. Межує з США. Західне узбережжя омивається водами Тихого океану, північне — Північним Льодовитим, східне — Атлантичним. Практично всі береги Канади порізані численними бухтами і затоками, серед яких

найбільша — Гудзонова. Площа — близько 10 млн. км². Столиця — місто Оттава.

Клімат і природа

Більша частина країни розташована в помірному і субарктичному кліматичних поясах. Середні температури січня — від -35 °С на півночі до +4 С на півдні тихоокеанського узбережжя, липня — від +4 С до - +21 С відповідно. Річна норма опадів у різних районах країни теж неоднакова - від 150 мм на півночі до 2500 мм на узбережжі Тихого океану.

Значна частина території Канади покрита тундрою і тайговими лісами. У тундрі влітку зростають мохи, лишайники, трав'янисті рослини. У лісотундрі переважають карликові дерева. Прерії і рівнини покриті бороданем, ковилою, полином. У тайгових лісах особливу цінність представляють хвойні породи: дугласія, гігантська туя, бальзамічна ялиця, модрина, чорна і біла ялинки. Для півдня і південно-сходу країни характерні тополя, жовта береза, дуб і клен.

Різноманітний і тваринний світ Канади. У тундрі живуть північні олені, вовки, зайці-біляки, білі ведмеді, песці, у лісах середньої смуги - бурі ведмеді, лиси, рисі, білки й ін., у степах - польові миші, кроти й ховрашки. На озерах і арктичних островах гніздяться мільйони перелітних птахів. У заповідниках Канади можна зустріти бізонів, які були майже повністю винищені із приходом європейських поселенців на материк. Прибережні води багаті рибою: на заході - лососеві (чавича, кета, горбуша), на сході - тріскові породи й оселедець.

Історія

В 985 р. н.е. ісландські моряки, що тримали курс на Гренландію, збилися з нього і були віднесені вітром до берегів Лабрадору. На новій незнайомій землі їх зустріли величні лісові масиви, і більшість вікінгів почали здійснювати все нові і нові подорожі з метою поповнити запас деревини. Перше поселення європейців на території Канади було засновано в 1000 р. В XVI-XVII ст. почалися спочатку французька, а потім англійська колонізації. Після тривалої боротьби претендентів на канадські землі країна стала британською колонією. В 1867 р. Канада одержала статус домініону. В 1931 р. компетенція канадського уряду була розширена, а в 1960-х рр. намітився поворот у бік незалежного політичного курсу.

Державний устрій — федерація, що входить до складу Британської Співдружності. Глава держави - королева Великобританії, представлена генерал-губернатором. Законодавчий орган країни - двопалатний парламент (Сенат і Палата громад). Адміністративно-територіальний поділ: 10 провінцій і 3 території. Грошова одиниця - канадський долар.

Населення

Канаду відносять до країн переселенського типу. Сучасне населення країни склалося під впливом постійного припливу іммігрантів з різних країн світу. Його чисельність становить 32,2 млн. чоловік, з них 44% — англоканадці, 28% — франкоканадці. *Офіційних мов дві* — англійська і французька. У релігійному відношенні населення країни ділиться на протестантів і католиків.

Галузі господарства

Канада - високорозвинена індустріально-аграрна країна. Вона займає одне із провідних місць у світі по видобутку калію, нікелю, цинку, срібла, свинцю, міді, оксиду урану; крім того, на її території ведуться розробки золотих, молібденових, нафтових і вугільних родовищ. Основні галузі промисловості - металургія (чорна і кольорова), нафтопереробна, целюлозно-паперова. Розвинений машинобудівний комплекс. Сільське господарство - багатогалузеве. Головний напрямок землеробства - вирощування зернових (пшениці, ячменя, вівса). У тваринництві переважають м'ясо-молочний і вовняний види скотарства, птахівництво.

Туризм і рекреація

Канада багата природними визначними пам'ятками. У долині ріки Ред-дір розташовано парк динозаврів, що за рішенням ЮНЕСКО був визнаний об'єктом світової спадщини.

Найбільш мальовничу частину Ніагарського водоспаду - «Велику підкову» - відносять до канадської території. У гарну погоду прекрасний вид на водоспад відкривається з оглядової площадки вежі висотою 553 м у Торонто.

Федеральний уряд містить 34 національних парки. Найбільш великі з них - Банфф, Вуд-Баффало, Глейшер.

Численні й історичні пам'ятники. В Оттаві перебуває сама стара католицька церква Канади - Нотр Дам Базиліка, неподалік від неї - знаменита Полуденна гармата: за її пострілом можна визначати точну годину. У країні налічується більше 2100 музеїв і історичних заповідників.

У провінціях і окремих містах Канади практично цілий рік проводяться фестивалі і відзначаються свята: фольклорний фестиваль у Ньюфаундленді, свято яблунь у Новій Шотландії, щорічне костюмоване свято перших поселенців і зимовий карнавал у Квебеці, свято мисливців у Манітобі, «свято молотарок» в Остені, день збору солодкого кленового соку, осінні морські свята зі змаганнями рибалок і перегонами на яхтах.

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

Історія

До початку європейської колонізації (16 ст.) територію майбутніх США населяли до 3 млн. аборигенів індіанців і ескімосів. У ході колонізації прибували іммігранти з Європи, корінне населення витіснялося й винищувалося, для роботи на плантаціях привозилися раби з Африки.

Держава Сполучені Штати Америки утворилася в ході Війни за незалежність 1775-83 р. В 1803-67 р. США опанували територіями за сучасними межами. Громадянська війна 1861-65 р. між північними й південними штатами привела до знищення рабства і розчистила шлях для швидкого розвитку капіталізму. В 1917-18 р. США брали участь на стороні Антанти в 1-й світовій війні, в 2-й світовій війні разом з СРСР і Великобританією були головними учасниками антигітлерівської коаліції. У післявоєнний період США стримували комуністичну експансію в так званій «холодній війні». Після розпаду СРСР в 1991 р., США стали головним світовим політичним і військовим лідером.

З 1960-х р. в країні здійснені важливі соціальні перетворення, що знаменують перехід на новий, постіндустріальний етап розвитку: згладжування расових і етнічних проблем, політика «нових рубежів» (розвиток науково-технічного прогресу і боротьба з бідністю), програма по створенню «великого суспільства» (фінансування зростання зайнятості, центрів охорони здоров'я і освіти, допомоги старим, пенсійних виплат та ін.)

Уряд

Сполучені Штати мають саму давню конституцію у світі: вона складена в 1787 р., ратифікована більшістю з 13 штатів до червня 1788 р. і вступила в дію в березні 1789 р. За 200 років вона майже не змінювалася. Голосують в країні з 18 років. Жінки мають право голосу з 1920 р.

Президент — глава уряду, обирається вибірниками від 50 штатів і столичного округу Колумбія на чотирирічний строк (не більш, ніж на два послідовних строки). Законодавчий орган — *Конгрес* — включає Палату представників з 435 членами, що переобираються кожні два роки, і Сенат зі 100 членів. Сенатори обираються на шестирічний строк; кожні два роки обновляється третя частина Сенату. *Верховний Суд*, остаточна влада з питань тлумачення конституції, складається з дев'яти суддів, призначуваних президентом і затверджених Сенатом. Кожний штат має власну конституцію, губернатора, і законодавчий орган із значними повноваженнями в місцевих питаннях (додаткові податки, вплив на торгівлю, освіту, соціальне забезпечення, карне право і т.п.).

Населення

За кількістю жителів (275 млн.) США займають 3-є місце у світі, а за темпами приросту населення обганяють всі розвинені країни. Приріст

складається з природного (+7 %) механічного (+3 %); у країну щорічно прибуває близько 1 млн. нових іммігрантів. Більше 76 % населення класифікується як міське. Найбільш населені штати - Каліфорнія (32 млн. жителів), Нью-Йорк (18 млн.) і Техас (17 млн.).

У статистиці 74 % жителів визначені як *білі*, 10 % — *латиноамериканці*, 13 % — *афроамериканці*, 3 % — азіати, 1 % — *індіанці*. До 2025 р. частка афроамериканців збільшиться до 14 %, латиноамериканців - до 17 %, але швидше всього зросте чисельність азіатів. Білі американці мають: по 30 % - англійських або німецьких предків, 25 % - ірландських, по 8 % - італійських, французьких або єврейських, 6 % - шотландських, 5 % - польських, 4 % - голландських, 2 % - росіян, і т.д.

Штати заходу і південного заходу виділяються високою часткою мексиканців та інших *латиносів*, штати сходу і південного сходу — афроамериканців, тихоокеанські штати — азіатів; на Гаваях більшість людей — азіати і полінезійці. Сільські й приміські райони населені в основному білими, а меншості частіше живуть у великих містах. Є 552 індійські групи, що проживають в 285 резерваціях.

Мова і освіта

Офіційна мова і розмовна для більшості людей - американський варіант англійської, котрий іноді відрізняється від британської англійської мови за написанням, вимовою, пунктуацією, і навіть значенням в деяких випадках. Наприклад, в американській англійській мові, ліфт - «елеватор», дах автомобіля - «каптур». Розмовна мова дуже гнучка, фрази і акценти відрізняються по регіонах, але письмова мова стандартизована.

Друга по розповсюдженню мова - іспанська. Індіанці та багато іммігрантів першого і навіть третього покоління говорять на їхній рідній мові. Фактично кожний сьомий американець говорить вдома не на англійській. Середні і початкові школи викладають одну або декілька іноземних мов, найчастіше іспанську, французьку і японську.

Освіта безкоштовна й обов'язкова протягом десяти років до 16-літнього віку. Деякі люди оплачують навчання дітей у приватних школах. Відповідальність за систему освіти несуть штати. Приблизно 60 % учнів закінчують освіту у віці 17-18 років і йдуть на роботу або продовжують професійно-технічне навчання. Інші готуються до вступу в університети і коледжі, щоб одержати вищу освіту. Є 156 університетів, 2013 інших чотирирічних і 1469 дворічних вузів. Для вступу до вищого навчального закладу дома заповнюються анкети і тести, які відсилаються поштою; з вузу потім приходиться відповідь - «так» або «ні».

Провідними вузами США є: Массачусетський технологічний інститут у Кембриджі та Військовій академія у Вест-Поїнні; університети Гарвардський (Массачусетс), Єльський (Коннектикут), Колумбійський і Принстонський (Нью-Йорк), Пенсільванський (Філадельфія), Брауна (Род-Айленд), Джона Хопкінса (Балтімор), Райка (Техас), Стенфордський (Каліфорнія), коледжі

Вільямса, Сміта й Уельсі (Массачусетс), Дартмут (Нью-Йорк), Клермонт (Каліфорнія).

Доросла освіта доступна через коледжі, університети, вечірні школи і суспільні центри. Рівень грамотності - практично 100%, хоча функціональна неграмотність - проблема багатьох дорослих.

Релігія

Конституція США заснована на християнських цінностях і принципах, але конституція відокремлює церкву від держави. Америка може бути названа країною сект, тому що ніде їх не виникало і не виникає стільки, скільки тут. Нові секти виникають раптово і так само раптом зникають, замінюючись новими; ревівалізм (відновлення релігії) процвітає. Понад 90 % населення має цілком певну релігійну притаманність. Більша частина є протестантами – 61 %; серед них найбільш численні: баптисти (21 %), методисти (12 %), лютерани (8 %), пресвітеріани (4 %), англікани (3%). Католики становлять 25 % населення країни, інші (мормони, мусульмани, індуїсти, буддисти, бехаїти і т.д.) - 5%; атеїсти - 7%. Щотижня відвідують служби 40-55 % християн.

Національний характер

Американці - переважно нервовий народ. Всі наші політичні, фінансові, соціальні та інтелектуальні умови для того, щоб підтримувати нас у збудженому стані. Ми занадто легко вибиваємося з колії і не вміємо філософськи переносити жорстокі удари долі. Ми обдаровані сприйнятливістю французів, але не володіємо їхньою гнучкістю; у нас є серйозність англійців, але немає властивої їм рівності характеру; ми представляємо расу, що анітрішки не піклується про правильний спосіб життя. Коли ми своєю метушливістю та перевтомою довели наші нерви до стану хронічної хворобливості і дратівливості, тоді ми починаємо «лікуватися» («Нью-Йорк трибюн»).

Серед хаосу культури житель Америки від Атлантичного до Тихого океану однаковий; люди, об'єднані під зоряним прапором, являють собою один тип. Усюди одні і тіж сили рухають ними, одні і тіж самі бажання їх піднімають, ті самі недоліки їм заважають; однаковими очима дивляться вони на світ. Фізіономія американця має особливе вираження, характер відрізняється пропасною квапливістю та нервовістю на протигагу серйозності й обдуманості канадських сусідів. Американець не може ні хвилини залишатися в спокої.

В американській душі чотири основних властивості: дух самовизначення, дух самодіяльності, дух самостійності і дух самовдосконалення. Американська енергія і французьке панування настрою, американська дисципліна і французький каприз, американський оптимізм і французький скептицизм, американське пуританство і французька фривольність - це елементи, які не можуть бути поєднані. Англійська

аристократія є соціальна протилежність Америки, французька література - духовна, російське самодержавство - політична протилежність .

Жителі Нової Англії (янкi) від інших своїх побратимів вигідно відрізняються особливою прихильністю до батьківщини й інтересом до її духовних і суспільних прагнень. Про їх видатні розумові здібності можна судити по їхніх фізіономіях, у яких є щось фанатичне. Хоча янкi становлять тільки десятку частину населення країни, вони здійснюють більше половини значних підприємств у країні; більшість письменників і вчених Північної Америки вийшли із середовища новоанглійців.

Вітання і жести

При зустрічі і чоловіки, і жінки посміхаються й обмінюються рукостисканням. Друзі та члени родини можуть обійнятися, особливо після довгого розставання. Серед молоді типові усні вітання і різні удари рукою, наприклад, «високі п'ять». Американці привітають незнайомих на вулиці, говорячи «Привіт!» або «Добрий ранок!».

Крім офіційних випадків, люди звичайно звертаються один до одного по імені, часто навіть при першій зустрічі. Поєднання титулу («містер», «доктор» або «місіс») із прізвищем показує поважне відношення. При першій зустрічі говорять: «Радий, що зустрів Вас!», «Як ваші справи?», або просто «Хелло!», «Хай!». Регіональні різновиди - «Елоуха!» на Гаваях, «Хауду!» на заході. Друзі часто привітають один одного фразою «Як ти?» і відповідь «Прекрасно, дякую».

Американці піклуються, щоб не стояти близько один одного, хоча можуть торкатися руки або плеча співрозмовника протягом бесіди. Різностатеві пари часто тримаються за руки і показують прихильність привселюдно, але для людей однієї статі це є непристойним. Щоб показати щось, витягають вказівний палець. Підкликаючи, махають долонею нагору всіма пальцями або вказівним пальцем. Прямий погляд не обов'язковий у продовженні бесіди, але необхідний, щоб демонструвати щирість. Коли обставини дозволяють, і чоловік, і жінка можуть закинути ногу на ногу і навіть покласти ноги на стілець. Однак, в офіційних випадках це занадто вільне поводження, а також голосний голос або сміх, розгойдування і т.п. розглядаються непристойними.

Сім'я

В останні десятиліття американська родина сильно змінилася. Середній розмір сім'ї тепер становить 3 чол., на одну жінку доводиться 2,1 дітей. Тільки чверть домогосподарств представлено традиційним сімейним осередком з батьків і дітей; більше половини домогосподарств живуть без дітей. Кожна четверта дитина народжується поза шлюбом, сильно виросло число сімей з одним батьком. Проте, більше половини дітей у віці 18-24 року живуть з батьками. Зростає частка людей похилого віку, що воліють жити у власних будинках і підтримувати незалежність. Ті, хто вже не можуть

піклуватися про себе, частіше живуть у громадах для старих, ніж з їхніми дорослими дітьми.

Шлюб повинен бути оформлений юридично, однак багато сімейних пар живуть разом до весілля або замість одруження. Рівень шлюбності - один з найвищих у західному суспільстві, і кількість розлучень також найбільша. Весільні церемонії змінюються відповідно до релігії, області, етнічному походженню і багатству. Середній вік вступу в шлюб - 26 років для чоловіків і 24 роки для жінок.

Варто згадати деяку брутальність характеру. Загальна розбещеність і жорстокість прищеплюється американцеві з дитинства; дітям самого маленького віку дозволяють бути присутніми при таких розмовах, яких їм не можна було б чути.

Жінки становлять майже 46 % робочої сили країни. В сім'ях, де чоловік і дружина працюють поза домом, батьки і діти поділяють домашні обов'язки, старші діти готують їжу самостійно, і традиційні сімейні застілля бувають рідко. Збільшується роль батьків у підйомі їхніх дітей. Якщо в Європі батько сімейства звичайно - глава дому, в Америці більшою частиною навпаки - там очолює дружина.

Родина в США більш рухлива, ніж в інших країнах. Переїзд з однієї частини країни в іншу заради освіти, роботи або просто зміни клімату і пейзажу - саме звичайне явище. Деякі люди переїжджають протягом життя 15 і більше разів.

Харчування

Американці їдять багато швидкої їжі типу гамбургерів, піци, смажене курча, хоча їхній раціон включає харчові продукти із всіх континентів. Основні елементи - картопля, макарони, хліб, рис, приготовлені з різноманітними соусами, багато м'яса (яловичина особливо, а також свинина, курятина та інший птах). Свіжа риба та морепродукти широко доступні на узбережжях і поблизу головних рік і озер; свіжі овочі і фрукти доступні цілий рік. Споживається більше кількості шоколаду, морозива, кондитерських виробів. Хоча пиво, вино та інші спиртні напої доступні і популярні в більшості областей, багато американців утримуються від алкоголю заради здоров'я або за релігійних причин.

Застільні звички змінюються залежно від етнічного походження, але американці взагалі їдять із виделкою в тій руці, якою вони пишуть. Ніж використовується тільки в самих необхідних випадках і найчастіше залишається на столі недоторканим. «Швидку їжу» (чіпси, смажене курча, гамбургер, піца) беруть пальцями. В цілому застільні звички випадкові, хоча вважається нечемним класти лікті на стіл. Іноземців, що відвідують США вперше, часто вражають розміри біфштексів та інших блюд, що подаються в ресторанах.

Спілкування

Відвідування друзів, членів родини, знайомих - важлива соціальна діяльність у США, люди заради цього подорожують на великі відстані. Хоча американці не пунктуальні, вони цінують точність: прибути за призначенням треба вчасно. Однак, якщо гість заздалегідь повідомляє про затримку, американці не будуть ображатися. У суспільстві акцент робиться на невимушеності. Гості поводяться, як їм зручно, сидять, де хочуть, і їдять, що хочуть. Навіть при короткому відвідуванні хазяїн звичайно пропонує гостеві каву, чай, безалкогольний напій або пиво, іноді бісквіт або фрукти. Хазяїна не кривдить, якщо гість відмовляється від їжі, але буде чемно, якщо прийняти принаймні напій. Від гостей подарунків не чекають, але багато хто приносить квіти або вино, а близькі друзі можуть принести продукти, щоб додати їх до столу.

Свята

Офіційні національні свята включають: *День Нового року* (1 січня); *День народження Мартина Лютера Кінга*, лідера руху за цивільні права, убитого в 1968 р. (третій понеділок січня); *День президентів* (третій понеділок лютого), на честь Аврама Лінкольна і Джорджа Вашингтона; *Великдень* (у березні або квітні); *День пам'яті* (останній понеділок травня), на честь загиблих у війнах при захисті країни; *День незалежності* (4 липня), святкується з феєрверком, пікніками і барбікю (шашликом); *День праці* (перший понеділок вересня); *День Колумба* (другий понеділок жовтня), на честь відкриття Нового Світу Христофором Колумбом 12 жовтня 1492 р.; *День ветеранів* (11 листопада), удостоює ветеранів 1-ї і 2-ї світових війн; *День віддяки* (четвертий четвер листопада), на згадку про прибуття на початку 1600-х рр. в Нову Англію перших паломників і їхню зустріч з індійським плем'ям вампеногів. Віддяка святкується з сім'єю і друзями за великим застіллям, що звичайно включає індичку; *Різдво* (25 грудня), святкується як релігійне і світське свято; християни йдуть у церкву відзначити народження Ісуса Христа. Різдвяний сезон починається після Дня віддяки. Протягом грудня будинки традиційно прикрашають різдвяною ялинкою, барвистими вогнями, вінками. У Святвечір (24 грудня) діти вішають панчохи над каміном, очікуючи, що вночі Санта Клаус спуститься по димоходу і залишить подарунки.

До неофіційних свят відносять: *День бабака* (2 лютого) - сільська традиція, що підказує, якщо бабак у той день вилазить із нори, бачить свою тінь і вертається усередину, то буде ще шість тижнів зими; *День Святого Валентина* (14 лютого), коли закохані і друзі дарують один одному листівки, квіти та цукерки, щоб показати свою прихильність; *День Святого Патрика* (17 березня), на честь заступника Ірландії, відзначається американськими ірландцями парадами, банкетами і носінням зеленого кольору; *День матерів* (друга неділя в Травні) і *День батьків* (третя неділя в червні), дні для дітей,

щоб дарувати батькам листівки і подарунки, готувати їжу, чистити будинок або робити додаткові господарські роботи; *День прапора* (14 червня), відзначає прийняття прапора США в 1777 р.; *Переддень дня всіх святих* (31 жовтня), ніч для дітей, щоб наряджатися як примари або відьми і йти від дверей до дверей, просячи цукерки.

Багато американських євреїв дотримуються високих церковних свят, які починаються у вересні або жовтні (за місячним календарем) Новим роком (*рог хаашанах*) і закінчуються Вдень спокути (*йом кипур*), коли треба визнати, покаятися і просити прощення гріхів, зроблених протягом року. У грудні євреї святкують *Фестиваль вогнів* (хануках). Після обміну подарунками проводиться спеціальна церемонія навколо канделябра, названого *менорах*, з дев'ятьма свічами. Число запалюваних свіч відповідає дню фестивалю, наприклад, п'ять свіч запалюють у п'ятий день. Поки горять свічі, співають пісні і грають в ігри.

Більшість американців мають тільки два тижні оплаченої відпустки за рік, що набагато менше, ніж у європейців. Відпустка звичайно береться в літні місяці, коли в школах оголошені літні канікули.

Мистецтво

Першим відомим художником США став в 18 ст. Джон Сінглтон Коплі, що писав портрети, у тому числі історичних діячів періоду війни за незалежність. В 19 ст. Ашер В. Дюранд написав багато пейзажних картин, Уїнслоу Хомер - драматичні батальні сцени та морські пейзажі, а Томас Ікінс досяг разючого реалізму в портретах.

Європейський модернізм проникнув у США в 1913 р.; його кращими представниками стали Джон Марин і Джорджія О'киффі. Після 2-ї світової війни Нью-Йорк відтіснив Париж як провідний центр художнього світу. Творчі роботи цього періоду представлені абстрактним експресіонізмом Вільяма Купинга, Джексона Поллока, Марка Роткоу і Роберта Мотервелла, живописом поп-арту Енді Вархола і Роя Ліхтенштейну, скульптурою Девіда Сміта і Джорджа Сігала.

Голлівуд, район у Лос-Анджелесі, є столицею кіно. Сучасні тенденції в американській кінематографії в більшості - втеча від дійсності, прагнення завоювати масового глядача й упор на спецефекти. Конфронтуючий напрямок - використання фільму як засобу соціальної критики або артистичного вираження - націлено на більш культурного глядача. Недавні кінозірки Джек Ніколсон, Дастін Хофман, Роберт де Ніро, Меріл Стріп, Дензел Вашингтон і Джуді Фостер прагнули бути менш чарівними, зображуючи зіпсовані характери, ніж їхні класичні попередники Керрі Грант, Гері Купер і Мерілін Монро. Інші останні тенденції в Голлівуді - це зростання виробництва документальних фільмів, фільмів, що написані і зняті жінками і представниками різних етнічних груп, і незалежних фільмів.

Музика

Музика США відбиває розмаїтість її населення. Африканські, індійські, європейські й азіатські громади підтримують свої музичні традиції. Музика *конжунто* мексиканців штату Техас має широку регіональну популярність. Німці Середнього Заходу схильні до мелодій польок. Музика в індійській культурі часто пов'язана з релігійними ритуалами; традиційні пісні виконуються на зборах племен. Змішання різних стилів зробило широкий спектр нової музики. Південь завжди був родючим джерелом американської музики, особливо *блюзу*. Штат Луїзіана з його змішанням франко-академічної і афро-американської культури є батьківщиною новоорлеанського *джазу*, музики *каджун* і *зідеко*. *Західний суінг*, техаського походження, включає елементи кантрі, джазу, німецьких польок і мексиканської музики.

Архітектура

Спочатку американська архітектура впливала з тенденцій британської архітектури. Першим істинно американським внеском у міжнародну архітектуру став створений наприкінці 19 ст. хмарочос із металу в Чикаго, що спроектований Льюїсом Генрі Салліваном.

Найбільш відомим американським архітектором є Френк Ллойд Райт. На початку 20 ст. впровадив нові принципи будівництва у приміському житлі, а пізніше використав бетон у сміливих геометричних формах (наприклад, спірально оформлений музей Гугенхайма в Нью-Йорку). Згодом у США поширився європейський модернізм - «скляні» хмарочоси, що будувалися в американських містах в 1950-80 р. (наприклад, Заклад Секретаріату ООН у Нью-Йорку). В 1980-х з'явилися нові форми з різнорідними стилістичними елементами. Приклади цієї постсучасної архітектури - хмарочос компанії АТТ у Нью-Йорку і Паблік офіс білдинг у Портленді штату Орегон.

Бібліотеки і музеї

У США понад 30 тис. бібліотек, з яких 48 % - суспільні, 15 % - бібліотеки коледжів і університетів.

Краща з усіх - бібліотека Конгресу у Вашингтоні. Інші великі бібліотеки включають суспільні бібліотеки Нью-Йорку, Лос-Анджелесу, Бостону, Філадельфії, Балтімору, Портленду (штат Орегон); бібліотеки академічних установ Гарварду, Стенфорду, Єля й університетів Колумбійського, Мічиганського, Каліфорнійського (у Берклі) і Техаського (в Остені).

Зборами спеціальних і рідкісних книг славляться Центр Шомбурга за дослідженням чорної культури (Нью-Йоркська суспільна бібліотека), бібліотека Хантінгтона в Сан-Маріно (Каліфорнія), бібліотека Моргана в Нью-Йорку, бібліотека Шекспіра у Вашингтоні.

США має більше 7000 музеїв, включаючи багато присвячених історії, науці, і візуальним мистецтвам. Найбільший у світі музейний комплекс - це інститут Смітсона у Вашингтоні, що складається з 14 музеїв і має близько 100 мільйонів експонатів.

Роботи провідних американських художників можна бачити в головних художніх музеях: музеї сучасного мистецтва в Нью-Йорку, музеї Хіршхорна та у Саду скульптури у Вашингтоні, музеї сучасного мистецтва Сан-Франциско. Музеї з художніми та історичними колекціями з усього світу включають: музей Метрополітен у Нью-Йорку, художній інститут Чикаго, музей мистецтв у Бостоні, музей образотворчих мистецтв де Янга в Сан-Франциско, музей мистецтв у Філадельфії і музей мистецтв у Х'юстоні. Серед найбільших наукових музеїв - Американський музей природознавства в Нью-Йорку; Музей науки і промисловості в Чикаго; Академія природознавства у Філадельфії; Академія наук штату Меріленд у Балтіморі; Музей природознавства в Лос-Анджелесі.

БРАЗИЛІЯ

Історія

Коли Педро Альварес Кабрал в 1500 р. висадився на східному узбережжі й оголосив його португальським, у регіоні проживало до 1 млн. аборигенів. Від ранніх місцевих культур немає майже ніяких слідів. Колонізація почалася повільно, до 1600 р. тут обґрунтувалися лише 3 тис. португальців. Після 1650 р. португальська експансія прискорилося. Були створені великі плантаторські господарства з використанням рабської праці негрів, ввезених з Африки. Рабство зберігалося до 1888 р.

В 1822 р. країна проголошена незалежною імперією, а з 1889 р. - республікою Сполучені штати Бразилії. Кінець 19 ст. відзначений боротьбою селянства за землю; особливо великий виступ відбувся в штаті Бая в 1896-97 р. В 1930-45 р. країною управляла військова хунта. В 1945-64 р. був демократичний режим, тоді столиця з Ріо-де-Жанейро була перенесена в Бразилію. З 1964 по 1985 р. у влади знову перебували військові уряди. В 1967 р. прийнята нова назва країни - Федеративна республіка Бразилія.

Уряд

Бразилія - федеративна республіка, утворена союзом 28 автономних штатів і федерального (столичного) округу.. Кожний штат має законодавчий орган і вибраного губернатора, але має права виходу з федерації. Президент є главою держави й уряду, обирається прямим голосуванням на п'ятирічний строк без права переобрання. Двопалатний Національний конгрес включає Сенат (81 депутат на 8-літній строк) і Палату представників (503 депутата на 4-літній строк). На референдумі у квітні 1993 р. бразильці проголосували проти зміни в конституції, щоб прем'єр-міністр був главою уряду.

Голосування обов'язково для громадян у віці від 18 до 70 років; за бажанням також можуть голосувати особи 16-18 років і більше 70.

Населення

За кількістю населення (170 млн. чол.) Бразилія посідає п'яте місце у світі. Майже все населення (90 %) живе на східному узбережжі в смузі шириною 300 кілометрів від м. Форталеза. Понад 95 % населення - бразильці, нація дуже строката в антропологічному відношенні, бо сформувалася в результаті змішання європейців, африканців і індіанців. Білі бразильці (53 % населення) - люди в основному португальського, італійського, іспанського та німецького походжень, і чимала кількість слов'янських, єврейських і арабських предків. Змішані бразильці (34 %) представлені мулатами (негри з білими), мамелуко, (індіанці з білими), жакунсо (індіанці з неграми), кафузо (мамелуко з мулатами) та іншими групами. Негри, що ще не змішалися, становлять 11 % бразильців; вони живуть головним чином у північно-східних штатах.

Неасимільовані іммігранти (2 %), які підтримують етнічні особливості і проживають на півдні країни, представлені в основному японцями і німцями. Чисельність індійських племен, що збереглися в глибинних районах Амазонії, офіційно оцінюють в 200 тис. чоловік, хоча їх може виявитися до 1,5 мільйонів. Деякі з цих племен ніколи не були в контакті із сучасним суспільством.

Мова і освіта

На відміну від іншої Південної Америки, що перебуває у владі іспанської мови, офіційна мова Бразилії - португальська. Хоча іспанська мова в цілому розуміється португальцями, іспанці звичайно не розуміють португальську мову. Деякі бразильці можуть бути ображені, якщо заговорити з ними на іспанській. Туземні групи говорять більш ніж на 100 різних мовах.

У Бразилії обов'язкова восьмирічна освіта (від 6 років до 14), хоча в дійсності багато дітей кидають школу до завершення. Після початкової школи є три роки середньої освіти; всі учні повинні проходити деяке професійне навчання. Пройти вступ до вузу в Бразилії важко, особливо на медичні і технічні спеціальності, необхідно прослухати підготовчі курси і здати вступні іспити. Майже половина бакалаврів після середньої школи продовжує навчання в комерційних школах. Країна має сотні вузів і багато дослідницьких центрів. У результаті реалізації національної програми ліквідації неграмотності рівень грамотності підвищився до 85 %.

Релігія

Довгий час майже 95 % жителів Бразилії були католиками. За португальськими правилами, римсько-католицька церква мала великий вплив на політику. Однак, з утворенням республіки в 1889 р. церква відділена від держави, і в країні гарантована релігійне волевиявлення.

В цей час частка католиків знизилася до 73 %, близько 20 % бразильців належать до інших християнських церквам, головним чином протестантським. У негрів під впливом католицизму традиційні африканські божества стали ідентифікуватися з католицькими святими. Таке злиття сформувало унікальні африканські бразильські культури, що відомі барвистими формами поклоніння і обрядами чаклунства вуду. Найбільш впливовий із цих культів — *кандомбле*; він практикується більше ніж 10 млн. бразильців на північному сході. На півдні країни розповсюджений культ *умбанда*, що поєднує елементи індійської, африканської і європейської релігій.

Національний характер

Моральні якості бразильців зображуються не завжди світлими фарбами. Бразильці відрізняються рухливістю та експансивністю, люблять порисуватися. Вони галасливі, схильні до проголошення мов і пафосу, рясно прикрашають мову жестами. Любов до зовнішнього ефекту при нерозвиненості і брутальності смаку перетворює бразильця в сліпого наслідувача всього, що здається модним і прогресивним.

Але в їхньому характері є й світлі сторони. Головні й самі коштовні якості бразильця - сердечність, готовність любити, добре відношення до ближнього, готовність допомогти незнайомій людині, чудова шанобливість і повага дітей до батьків, сильно розвинена допитливість і прагнення до освіти, здатність переробляти чужий досвід і створювати своє, бразильське. Ще одна риса бразильця - готовність будь-яку погану новину зустріти з гумором. Бразильці не підкоряються вождю, вони незалежні й вільні, ніхто нікого не змушує щось робити. Дівчина або жінка любить кого хоче, ніхто не дивиться на неї косо, вона вільна у своєму виборі.

Вітання і жести

Бразильці мають звичку привітати один одного рукоштовпанням, але гарні друзі часто обіймаються. Жінки звичайно цілують одна одну двічі в обидві щоки, хоча в дійсності вони торкаються щік. Звичайні вітання - *комо вам?* (як ви?) і *тудо бем?* (все прекрасно?). Друзі можуть привітати один одного із простим *оі* (агов). При зустрічі або від'їзді маленької групи чемно обмінятися рукоштовпанням з кожним. При розставанні звичайно говорять *чау* (до побачення) або *ату лого* (до швидкого). Жест «добре», що використовується у деяких західних країнах, з більшим пальцем і вказівним пальцями у формі «про», розглядається в Бразилії образливим. Жест «великий палець» використовується, щоб показати схвалення. Щоб підкликати, махають всіма пальцями долоні, опущеної вниз. Щоб залучити чиюсь увагу на відстані, люди говорять «пссст». Свист при людях розглядається брутальністю. Зубочистка повинна використовуватися обережно: треба прикривати руку, що тримає зубочистку, іншою рукою.

Сім'я

Сім'ї традиційно великі і зазвичай включають родичів. Материнська та батьківська лінії родини розглядаються однаково важливими. Дружина цінується як домашня управителька. Люди похилого віку, які не можуть піклуватися про себе, живуть із дітьми; послати їх до будинку пристарілих вважається непристойним. Діти звичайно залишають рідний дім після весілля, юнаки можуть їхати раніше, щоб шукати роботу. Члени родини покладаються один на одного, жінки і молоді люди часто працюють поза домом. Середній розмір домогосподарства становить 4,2 чоловік, кількість дітей на жінку - 2,4. Традиція чоловічої влади над жінкою в бразильській родині поступово замінюється рівністю статей, для жінок середнього класу вже доступна велика кар'єра.

Для одруження повинна бути виконана законна цивільна церемонія, але більшість влаштовує і релігійну церемонію. Весільні торжества складні, з рясним частуванням, музикою і танцями. Істотна кількість пар живуть разом без реєстрації.

У житті міського і сільського населення спостерігається мало розмаїтості, самі міста мало відрізняються одне від іншого. Сім'ї із середнім статком живуть у скромних будинках або квартирах, у той же час як велика кількість бідних живуть у нетрях. Обстановка житла сама скромна, бразильці зовсім невимогливі до комфорту. У середині будинків чисто й охайно, чого не скажеш про вулиці та двори.

Харчування

Бразильська кухня повною мірою відображає склад, населення, сполучаючи європейські, африканські й азіатські блюда.

Звичайний сніданок бразильця складається з кави з молоком, хліба з сиром, мармеладом або маслом. Полуденок і обід можуть включати боби, рис, м'ясо, салат, картоплю і хліб. У північних штатах, де сильний африканський вплив, їжа часто приправляється пальмовою олією. У Ріо-де-Жанейро популярна *фейжоада* (чорні боби з яловичиною, свининою, ковбасою, язиком, іноді вуха свині, ніс і хвіст). На півдні люблять чураско і барбекю (шашлик) з різного м'яса. У південних штатах на додаток до алкоголю, безалкогольним напоям і каві п'ють *мате* (трав'яний чай) і *батмдас* (коктейлі із фруктових соків і алкоголю). Повсюдно поважають *біфе сафало кому фрїтас* (м'ясо з яйцем і смаженою картоплею).

Бразильці їдять із ножем і виделкою. Перед їжею люди миють руки і при їжі уникають торкати їжу пальцями. Після їжі часто п'ють по маленькій чашці густої, дуже солодкої чорної кави (*кафезінхо*). Кафезінхо можуть пити кілька разів у день.

Спілкування

М'який тропічний клімат Бразилії дозволяє багато часу проводити на відкритому повітрі. Більшість будинків побудовані з відкритим, але

затіненим патіо (внутрішнім двором). Повсюдно є тротуарні кафе і садові ресторани. Люди часто пізно вечеряють і спілкуються далеко за північ. За запрошенням гості звичайно прибувають із запізненням, крім міста Сан-Паулу. Прихожий у гості на обід приносить відповідний подарунок - цукерки або вино. Всім відвідувачам будуть запропоновані кава або інше частування, або можуть посадити за обід разом з сім'єю хазяїв. Вважається нечемним задавати особисті питання, наприклад, про вік або жалування.

Свята

У переддень *Нового року* (31 грудня) на додаток до традиційних новорічних торжеств тисячі послідовників секти умбанда влаштовують на узбережжі Бразилії (у Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро, Бая) спеціальний фестиваль на честь богині моря. Столи, що оточені палаючими свічами, завантажують подарунками, які принесені богині. Опівночі, одягнені в синє і біле, ідуть у море, несучи подарунки. Якщо подарунки взяті морем, це гарна ознака, але якщо вони вертаються до берегу - погана ознака. День Нового року (1 січня) - офіційний вихідний день.

Карнавал, п'ятиденний фестиваль між Чистим четвергом і Попелястим середовищем є найбільш відомим бразильським святом. Він супроводжується радісними вуличними парадами, музикою самба і танцями блоко, барабанами конга, банкетами, складними костюмами. Слідом за карнавалом святкують *Великдень*. *Тірадентес* (21 квітня) відзначається на згадку про невдале бразильське повстання за незалежність в 1789 р. Тоді був замучений Жоаким Хосе да Сілва Ксавер, дантист на прізвисько «тірадентес» (зубодер). Інші свята: *День праці* (1 травня); Трійця і День пресвятої Євхаристії; *Фестас Юнітас* (червневі фестивалі для дітей, святкуються з ярмарками і збігаються з днями Святого Іоанна і Святого Петра); *День незалежності* (7 вересня); *Носса Сеньйора Апарецида* (вихідний день 12 жовтня) ; *День всіх душ* (2 листопада) ; *День проголошення республіки* (15 листопада); *Різдво* (25 грудня, вручаються подарунки від Тата Ноеля - бразильського Санта-Клауса).

Мистецтво

В 18-19 ст. у Бразилії процвітала скульптура. Багато з тих робіт мають найвищий рівень і представляють разючі релігійні фігури. Збереглося ім'я лише одного чудового майстра - Антоніо Франческо Лис-боа; його вплив може бути поміченим в роботах сучасних бразильських художників, наприклад, Кандідо Портінарі.

Бразилія - місто за замовленням, що стало столицею в 1960 р., визнано в усім світі шедевром сучасної архітектури. Місто створене насамперед двома бразильськими архітекторами: Люсіо Коста, що відповідав за планування міста, і Оскар Німейер, що проектував головні суспільні будинки.

Бібліотеки і музеї

Більшість міст має системи публічних бібліотек. Головні колекції є у Ріо-де-Жанейро - у Національному архіві (матеріали по бразильській історії) і Національній бібліотеці (реєстрація авторського права).

Музеї мають всі великі міста. Найцікавіші музеї сучасного мистецтва: національний, індійський, історичний, художній у Ріо-де-Жанейро; музей сучасного мистецтва в Сан-Паулу; ботанічний сад у Бразилії. Серед архітектурних пам'яток виділяються статуя Христа Рятівника в Ріо-де-Жанейро, будинок колоніального періоду в Бая, сучасна забудова в Бразилії.

Навчально-методичні матеріали дисципліни

Основна література

1. Кулініч О.А. Країнознавство: навч.-метод. посібник для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини ОПП Міжнародна економіка/ Харк. держ. ун-т харч. та торгівлі. – Харків, 2021. – 151 с.

2. Земзюліна Н.І., Тітіка О.О. Країнознавство: навчально-методичний посібник – Черкаси : Вид-во Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2020. – 87 с.

3. Економіка зарубіжних країн: конспект лекцій [Електронний ресурс] : навчальний посібник для студентів, які навчаються за спеціальністю 051 «Економіка» / С. В. Нараєвський, К. Ю. Редько ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. – Електронні текстові дані (1файл: 1,79 Мбайт). – Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 103 с.

4. Країнознавство: конспект лекцій з дисципліни для здобувачів вищої освіти I курсу спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» денної форми навчання / укл.: Чістякова І. М., Шевченко Б. Г. Одеса: ДУ «Одеська політехніка», 2021. 262 с.

Додаткова література

1. Лісовська М., Ніколаєнко М. Зовнішня політика Великобританії в нових реаліях // Міжнародні студії викладачів та студентів / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ: [Електронне видання], 2021. 110 с. С. 72-75.
2. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студ. істор. і гуманітарних факультетів ун-тів. - Львів, 2021.- 660 с.
3. Країнознавство [Електронний ресурс]: методичні рекомендації до самостійної роботи студентів спеціальності 291 "Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії" першого (бакалаврського) рівня / уклад. І. А. Булкіна, З. Ф. Петряєва. –Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021. – 62 с.
4. Регіональні студії: країни Балтійсько-Чорноморського простору: підручник / М.С. Дорошко [кер. авт. кол.], П.М. Ігнат'єв, Р.А. Кривонос та ін.; [за ред. М.С. Дорошка]. - К.: Ніка-Центр, 2019. – 248 с.
5. Кібік О. М. Міжнародна економіка : навчально-методичний посібник / О. М. Кібік, К. С. Нестерова, Ю. В. Хаймінова. - Одеса : НУ "ОЮА", 2020. - 85 с.
6. Країни світу і Україна [Електронний ресурс]: енциклопедія : в 5 т. / Інститут всесвітньої історії НАН України; голова редколегії А. І. Кудряченко. - Київ : Фенікс, 2017 - 201-. Том 1: Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа / науковий редактор А. В. Бульвінський . - 2017. - 562 с.
7. Мальська М., Гамкало М., Бордун О. Туристичне країнознавство. Європа. – К.: Центр навчальної літератури, 2019

8. Кулініч О.А., Федоренко Н.М. Міжнародний бізнес: конспект лекцій у структурно-логічних схемах Ч. 1 для студентів спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» освітнього ступеня бакалавр. ДОД ХДУХТ, Харків, 2020. 60 с. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/11337/1/konsp_lektsiy_mizhnarodnyu_biznes_2020.pdf
9. Регіонознавство : підручник / М.С.Дорошко, П.М.Ігнат'єв, Б.О.Черкас та ін.[за заг. ред. М.С.Дорошка]. 2-е вид., переробл. і доповн. – К. : Видавництво «Укрбланковидав», 2017. – 492 с.
10. Ушакова Н.Г., Кулініч О.А., Зарецька Л.М., Ільченко М.О. Вплив цифрової економіки на розвиток економік світу та України. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: зб. наук. праць ХДУХТ. Харків. Вип. 1(33). 2021. С. 104-118.
11. Кулініч О.А. Brexit Великобританії: причини та наслідки для ЄС. Механізми забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 23 квітня 2020 р. Харків: ХДУХТ, 2020. С. 232-235.
12. Кулініч О.А., Федоренко Н.М. Міжнародний досвід використання глобальних вимірів сталого розвитку. Механізми забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 23 квітня 2020 р. Харків: ХДУХТ, 2020. С. 235-237.
13. Федосєєва Г.О., Кулініч О.А., Транснаціоналізація сучасної світової економіки: тенденції та перспективи. Сучасні тенденції розвитку економіки, фінансів та управління: нові можливості, проблеми, перспективи: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 10 листопада 2021 р. К.: КУБГ, 2021. С. 129-132
14. Андросова Т.В., Кулініч О.А. Міжнародний бізнес в умовах становлення цифрової економіки. Розвиток харчових виробництв, ресторанного та готельного господарств і торгівлі: проблеми, перспективи, ефективність: Міжнародна науково-практична конференція Ч.1. Харків : ХДУХТ, 2021. С. 142-144
15. Кулініч О.А. Умови розвитку міжнародного бізнесу в Україні. Розвиток харчових виробництв, ресторанного та готельного господарств і торгівлі: проблеми, перспективи, ефективність: Міжнар. наук.-практ. конф.(14 травня 2020р.) ХДУХТ. – Харків, 2020. Ч. 2. – С. 85-87
16. Країнознавство: теорія та практика : підручник / М. П. Мальська [та ін.] ; Львівський національний університет імені Івана Франка. - Київ : Центр учбової літератури, 2017. - 527 с.
17. Кривонос Р. А. Країнознавча характеристика як засіб отримання та передачі наукового знання про країни світу // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». - 2015. - № 9. - Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2642/2348

18. Кулініч О. А. Економіка зарубіжних країн: навч.- метод. посіб. / О. А. Кулініч, В.О. Козуб. Харків: "Форт", 2013. 157 с.
19. Країнознавство. Країни пострадянського простору, Європи і Північної Америки: Навч. посіб. / М.С.Дорошко, Р.А.Кривонос, В.П.Крижанівський, Н.Ф.Сербіна. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. – 335 с.

Довідкова література

20. Будз М.Д., Постоловський Р.М., Троян С.С. Короткий довідник з комплексного країнознавства. – К.: НМЦВО, 2000. – 120 с.
21. Все про світ: Країни. Прапори. Герби: Енцикл. довід. / Відп. за вип. М.Ілляш. – К.: Школа, 2001. – 622 с.
22. Дахно І.І. Країни світу: Енциклопедичний довідник. – К.: МАПА, 2004. – 608 с.
23. НАТО. Довідник. – Київ: Основи, 1997. – 430 с.
24. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В.Губерський (голова) та ін. – К.: Знання України, 2004. – Т.1. – 760 с.; Т.2. – 812 с.

Інтернет джерела

25. The World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-worldfactbook/>
26. Інформаційно-пошукова система, пристосована для пошуку інформації про країни світу URL: <http://www.geonames.de/cous.html>
27. Library of Congress. Digital Collections Country Studies. URL: <https://www.loc.gov/collections/country-studies/>
28. Стратегічні пріоритети. Архіви. URL: <https://niss-priority.com/index.php/journal>
29. Стратегічна панорама. URL: <https://nisspanorama.com/index.php/journal/>

Зміст

Вступ	4
Розділ I «Економіка і територіальні розходження»	7
Тема 1. Загальна характеристика сучасної світової економіки	7
1.1 Формування світової економічної системи	7
1.2 Найважливіші риси світової економіки	8
1.3 Економічна структура світу	8
1.4 Головні сфери світової економіки	9
1.5 Типи інтеграційних угруповань	10
1.6 Основні типи міжнародних економічних організацій	12
1.7 Глобальні проблеми світового господарства	33
Тема 2. Моделі соціально-економічного розвитку	15
2.1 Сутність поняття «Моделі економічного розвитку»	15
2.2 Загальна характеристика моделі економічно-розвинутих країн	17
2.3 Загальна характеристика моделі перехідних економічних систем	18
2.4 Загальна характеристика моделі країн, що розвиваються	19
Тема 3. Західноєвропейська модель економічного розвитку	21
3.1 Загальна характеристика країн західноєвропейської моделі	21
3.2 Основні риси західноєвропейської моделі соціально-економічного розвитку	22
3.3 Європейський інтеграційний прогрес	23
3.4 Особливості розвитку країн західноєвропейського регіону	24
3.4.1 Особливості розвитку Німеччини	25
3.4.2 Особливості розвитку Великобританії	26
3.4.3 Особливості розвитку Франції	27
Тема 4. Східноєвропейська модель соціально-економічного розвитку	30
4.1 Загальна характеристика країн східноєвропейської моделі	30
4.2 Модель соціально-економічного розвитку країн СНД	32
Тема 5. Північноамериканська модель соціально-економічного розвитку	37
5.1 Соціально-економічна модель США	37
5.2 Соціально-економічна модель Канади	41
Тема 6. Латиноамериканська модель соціально-економічного розвитку	44
6.1 Загальна характеристика моделі нових індустріальних країн Латинської Америки	44
6.2 Соціально-економічна модель розвитку Мексики	46
Тема 7. Африканська модель соціально-економічного розвитку	48
7.1 Загальна характеристика країн Африки	48
7.2 Модель соціально-економічного розвитку Африки	48

7.3 Специфіка інтеграції	51
Тема 8. Західно-азіатська модель соціально-економічного розвитку	52
Тема 9. Модель соціально-економічного розвитку країн Південно-Східної Азії	55
Тема 10. Південноазіатська модель соціально-економічного розвитку	57
10.1 Соціально-економічна модель Індії	58
10.2 Соціально-економічна модель Пакистану	60
Тема 11. Східно-азіатська модель соціально-економічного розвитку	61
11.1 Соціально-економічна модель Японії	61
11.2 Соціально-економічна модель Республіки Корея	65
11.3 Китайська модель соціально-економічного розвитку	67
Завдання для контролю знань	71
Розділ II «Провідні країни світу: історія, культура, традиції»	76
Тема 12. Європейські країни	76
12.1 Франція	76
12.2 Німеччина	82
12.3 Великобританія	89
12.4 Італія	91
Тема 13. Азіатські країни	94
13.1 Японія	94
13.2 Корея	96
13.3 Іран	97
13.4 Індія	104
13.4 Пакистан	110
Тема 14. Північна Америка	112
14.1 Мексика	112
14.2 Канада	114
14.3 США	117
Тема 15. Південна Америка	125
15.1 Бразилія	125
Навчально-методичні матеріали	131

Навчальне видання

КУЛІНІЧ Оксана Андріївна

КРАЇНОЗНАВСТВО

Інформаційно-методична збірка
для здобувачів економічних спеціальностей

Авторська редакція

План 2021 р., поз. ___/___

Підп. до друку 20.12.2021. Один електронний оптичний диск (CD-ROM);
супровідна документація. Об'єм даних Мб. Тираж ___ прим.

Видавець і виготівник

Харківський державний університет харчування та торгівлі вул. Клочківська,
333, Харків, 61051.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4417 від 10.10.2012 р.